

1873

30263 80250

კრებული

სალიტერატურო ქუჩუნალი

გამოცემის

ჩუოა წლოდამ

1873

მეორე წიგნი

ქანი ჰეი.

თფილისი

მელიქიშვილის და ანს. სტამბა

1873

6367

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 27 Юня 1873.

მეორე წიგნის შინაარსი.

გვერ.

I.—გლახის ნაამბობი, მოთხრობა. თავი VI—VIII ილ. ჭავჭავაძისა	1.
II.— „დამქროლა ქარმან სასტიკმან“, ლექსი ნ. ბარათაშვილისა	57.
III.—სხვა და სხვა გვარი სიყვარული, ლექსი აკ. წერეთლისა	58.
IV.— ჩვენი ცხოვრების ყვაილი, მოთხრობა. თავი XVI—XXI გ.—თელისა.	61.
V.— სიმღერა განდგომილთა (პლემჩევი-დამ) ლექსი	177.
VI.— „შვილი მეცხრამეტე საუკუნისა. ესკიროსის წიგნებიდამ	179.
VII.—რამდენიმე ხანა პოემისა „აჩრდილი“ (XI—XIV) — ილ. ჭავჭავაძისა	208.
VIII.—გვართა ბრძოლა საქართველოში, გ. გორისელისა	215.

უმთავრესი უმცროსები

1873 წლის „კრებულის“ მეორე წიგნში.

გერლზედ. სტრიქონში.

დაბეჭდილია.

უნდა იყოს.

4 ზევიდამ

3

კარგი ხანი

კარგა ხანი

7 ქვევიდამ

3

პირობაზედ

ძირობაზედ

7 ქვევიდამ

1

უელმოღირებული

უელმოღირებული

8 ზევიდამ

11

არაფის

.....

11 ზევიდამ

13

ვეხასიდამ

ვენახიდამ

14 ქვევიდამ

9

თუ რომ

თუ რამ

29 ქვევიდამ

6

გენდობი

ვენდობი

გლახის ნაამბობი.

VI

მე იმ ღვდელზედ სიტყვა ძალიან გაგიგძელე, ბატონო, და ყბედობაში ნუ ჩამომართმევთ. ორიოდ ნათელი დღე მე იმასთან გამიტარებია, გონებისა და ადამიანობის თვალი, — ავად, თუ კარვად, — იმასთან ამიხილებია, ჩემის ბნელის ცხოვრების გზაზედ იმის მეტი ვარსკვლავი არ ამოსულა, — და ამ უპირო ქვეყანამ სხვა ნუ რა დამაყვედროს რა. ამიტომ მიყვარს მე იმ ღვდელზედ ლაპარაკი, როცა კი ვლაპარაკობ ხოლმე. სული ისევ სულობს, როცა იმას ვახსენებ. დამიჯერეთ, რომ მე იმის ხსენებაზედ ამ ქვეყნად კიდევ მადლი ღვთისა მწამს, კიდევ მგონია, რომ ეს ქვეყანა შესაფერია და ამ ქვეყანასთან მე ძაფი არ გამწყდომია. დალოცა ღმერთმა ის კაცად კაცი!

ბევრი რამ მოგახსენე იმ ღვთის კაცზედ, მაგრამ ნაასალიც ვერ გითხარი: იმისი გული და ამბავი ზღვა არის და მე უბედურმა კოვზით ზღვის ამოწურვა მოვინდომე. ყბედობაში ნუ ჩამომართმევ, უენი ჭირიმე. თუ მოგაწყინე თავი, ნუ გამკიცხამ და მაპატივე.

ხუთი წელიწადი გავვითავდებ ჩვენ, რაც ქალაქში ვიყავით. მეექვსე წელიწადი რო დაიწყო, დიდი ბატონის სიკვდილის ამბავი მოგვივიდა. მაშინ დათიკო იქნებოდა ცხრამეტისა, თუ ოცის წლისა. მამის სიკვდილზედ პირველში ბევრი ინაღვლა და მგონი იტირა კიდევ. ჩემსავით დაობლდა და ჩემსავით ნაღველი შალე გადაიყარა. დიდხანს აღარ უფიქრნია, ფიცხლავ შინიღამ ცხენები დაიბარა და სამუდამოდ შინ წამოსვლა დააპირა. მინამ ცხენები ჩამოგვივიდოდა, დათიკომ რუსული ტანისამოსი გაიძრო და ქართული ტანისამოსი ჩაიცვა. სულ გამოიცივალა ახალს ტანისამოსში. მშვენიერი შესაბუნავე ყმაწვილი კაცი დადგა.

არ გასულა ხუთი-ექვსი დღე დაბარების შემ-

დღე, რომ ცხენები ჩამოგვივიდნენ! მეორეს დღეს
უნდა ქალაქიდან გავსულვითყავით. მე დედლის
სანახავად წავედი.

— გაბრიელს გაუშარჯოს! შემომძახა დედელ-
მა, რომცა შევალე კარები და შევედი იმის პატა-
რა ოთახში: ამბავი-ნამბარი, ჩემო გაბრიელ!

— დიდმა ბატონმა თქვენი ძირი წაიღო, —
მოვახსენე მე: დათიკომ შინიღამ ცხენები დაი-
ბარა და ხვალ შინ წასვლას ვაპირობთ.

— მერე, დათიკო სწავლას თავს ანებებს?

— თავს ანებებს.

დედელს ეს ამბავი მეტად ეწყინა. წამოდგა
ტახტიდამ და თაუის ოთახში წინა და უკან სი-
რული დაიწყო. პატარა ხანს უკან მიიხრა.

— სწყუროდეს, წყალსა ვინ დაღვრის კაცი
უშმაგო, ცნობილი, ჩემო გაბრიელ! საკვირვე-
ლია, რომ მე ის ყმაწვილი ვერ მოვიკარე!...
ახლა შინ იქნება?

— შინ გახლავს.

გადიგვა მაშინვე ანაფორა და წამოვიდა და-

თიკოსაკენ. მეც უკან გამოვეყე. დათიკოსთან ღვდელმა არ შემეყოლია.

დათიკოსთან ღვდელმა კარგი ხანი დაჰყო. როცა გამოვიდა, მე წინ დავხვდი.

— ვერა გავაწყე რა, — მიბძანა მე ღვდელმა ნაღვლიანად; თავის სიტყვის კაცი ყოფილა. ღმერთმა სიკეთის შეძლება მიჰსცეს.

დილაზედ ჩავალაგეთ ბარგი, დავამზადეთ ცხენები და, მინამ წავიდოდით, ღვდელთან გავიქეცი კურთხევის ჩამოსართმევად.

— მიდიხარ, მიდიხარ, გაბრიელ?! მითხრა ღვდელმა დაღონებითა.

— გიხსლებით, მაშ რა ვქნა? ჯვითხე მე იმ რიგად, რომ ვეთქო, ნუ წახვალთ, იქნებ ბარცკო წავსულვიყავ.

— უნდა წახვიდე. სხვას ვერასა იქ შენი ნება შენს ხელთ არ არის.

მე აღარა ვუთხარი რა. მრვედი ლოცვა-კურთხევა ვჰსთხოვე. იმან პირ-ჯვარო გადამწერა და მიბძანა:

— მშვიდობით ჩემო გაბრიელ! მართალი

იყავ და სიძარტლეს სდიე. გზა ყოველთვის კაცური გექნება. ესეც იცოდე: ვინც კარგსა საქმეს არ მისდევს, იგი თავისა მტერია. მშვიდობით.

მომეხვია მე, როგორც მამა შეიღოსა; დაეკონთ ერთმანეთი და გავიყარენით. ეჰ, ბატონო, ქვეყანა ძნელად შესათერი ყოფილა!

ორ დღეს უკან ჩვენის სოფლის ბოლოებში მივედიო. მზე ჯერ ჩასუღო არ იყო და მთის წვერზედ ცეცხლი იწოთო. მე ჩვენს სოფელში მისტლად ქალიანაც მიმხაროდან: მე იქ აღარა ვინა მყვანდა. მაგრამ ჩემის მიწა-წყლის სიომ რომ დამკრა, გული ამიტოვდა. ის მთა, ის ბარი, ის ტყე, ის მინდორ-ველი რომ დავინახე, ავიესე ლხენითა და სიამითა, ის რაც გულში მაშინ დამიტრიალდა, არც სიხარულსა ჰგვანდა და არც ნალევლსა, გულში რაღაც «მზიანი ჩრდილი» იყო, თითქო ნადველი სიხარულში გაიშალაო და სიხარული-ნადველშია. გული ოდნივ და მეტად ტკბილად მიცემდა. სმენად გარდამექცა გულის-ყურებ, ყველაფერი ჩემს გარსა თითქო

რალაცას კარგისა და დიდი ხნის დავიწყებულს ამბავს მიამბობდა. იმ დროს რო კაცს ჩემთვის ხმა გაეცა, — მეწყინებოდა.

მე ხომ იმ ქვეყნისათვის ტიალ ოხერი ვიყავ და იმ ქვეყნისაკეთილი არა მახსოვდა. რა, მაგრამ მაინც კიდევ თავისი მიწაწყალი ღიღი რამ უოფილა კაცისათვის. ვინც თავის მიწაწყალს არ მოშორებია, — ეგ იმას ვერ სუტუნია. ჩემ და ქვეყნის შუა ხომ ეხლა ხელი ჩატეხილია და დღესათუ ხვალე სულაც გაფშორდები, მაგრამ ღვთის მოწყალეებად ჩავთვლიდი, რომ მე ჩემის მიწაწყალის კალთაში სულად დამეღია. ნ ვაძისადაური სადა ვკვდები!

შინ რო მივედი, დათიკომ მეორეს დღესვე დამიბარა და მითხრა:

— ჩემო გაბრიელ, მე შენს ანაბარას ვარ. აი ეს სახლი, ეს კარი, საქონელი, მამულ-დედული შენთვის ჩამიბარებია. ღვთის მოწყალეება გვაქვს, მეც მაცხოვრე და შენც იცხოვრე.

ეს რომ მითხრა, ერთი კარგი ხელი ტანისა-

მოსი-მაჩუქა; მე რომ ის ჩაეცვი თავადის შეილ-
ში ვერ გამომარჩევდით.

ჩავიბარე ყოველი ფერი, ყოველი ფერი ხელ-
ში დავიჭირე და ღვთის შეწევნით საქმე ისე მო-
ვიყვანე რომ სახლიდამ ბეწვის ოდენაც არა
იკარგებოდა რა. მართალია, ჩემის ერთგულობის
გამო ბევრს შეეძულდი, ბევრი მოვიმღურე ყმა,
თუ მოჯამაგირე, მაგრამ, ღმერთია მოწამე, უ-
სამართლობა არა ვისათვის გამიწევია. ორ წელი-
წადში საქმე ისე მოეწყო, რომ დათიკო კაი ოჯა-
ხის შეილად დაისახებოდა იმ ახლო-მახლო თა-
ვადის შეილებში, ღვთის წინაშე უნდა თქვას
კაცმა რომ დათიკოც პირშავად არ იყო ჩემთან,
ტოლაშხანაკად მინახამდა და ძალიან მადლობე-
ლი იყო ჩემი;

ყველაფერში კაი ყმაწვილი კაცი იყო: მშვე-
ნიერის სანახაობისა, გულ უხვი, გულ მარდი,
გოჭმაჟი და ვაჟ-კაცე. თოფისა და იარაღის ხმა-
რებაში იმ პირობაზედ იმას ორიც არა ჰსჯობ-
და; ის რომ ყარაბახულ ცხენზედ შეჯდებოდა
ყელმოღირებული ალვის ხისაჲით აღამიანს თია-

ლი ზედ დარჩებოდა. ყველა ფრით ძალიან ლამაზი და მოხდენილი იყო. მაგრამ ერთი ავინენი ჰსჭირდა, — და იმ სენმა ისე იმას არა ავნო, როგორც მე. ქალების მუსუსი იყო და იმისთანაებში ნამუს გაქნილიცა. რაკი გულში ვისინე ქალის ფიქრს ჩაიდებდა თავის გულის-წადილისათვის არა ფერს დაერიდებოდა, არა ფერს არ ითაკილებდა, არა ფერს და არავის დაზოგავდა, ყველაფერს და ყველას ხილად გაზდებდა დაუნდობლად და თითონ გაივლიდა. მე მგონია ის უბედური არავის არ დაინდობდა შაგისთანაებში — ასეთი თავ-დაუჭერელი იყო, რაკი პირწყლიან გოგოს დაინახამდა. ბევრს გლების გოგოს მოუკლა იმან ნამუსი, ბევრს კაი ოჯახის შვილს თავზედ ლაფი დაასხა. სხვა ფრივ კი ღმერთმა კაი მოგცეთ, კარგი ის იყო.

მე რომ ის არა შევარებოდა, ცუდად დაუმიწებდი იმ მოხდენილ მხარ-ბეჭსა, რომ ამოდენა სირცხვილი აჭამა ქვეყანასა!... მაშინ ჩემი ბედის ოქნება სხვა რიგად დატკიბილებულიყო, მაგრამ

ჭი მეტად მიყვარდა. არ ვიძებნებდი, თორემ აღ-
რევე იყო ჩემის ხელისაგან გასანიავებელი. ქვე-
ყანა წამურტლა და აქამდისაც მიკვირს, რომ ამ
მართლად მურტალს ქვეყანაზედ კაცი როგორ
არ გამოჩნდა, რომ თოფი ეკრა და მიწასთან
გაესწორებინა. შენ რაღას აკეთებდიო, იქნება
იფიქროთ ჩემზედ. რას ვაკეთებდი? ეგა მკითხე
და გამკიცხე კიდევ. გული მეც მემღვრევოდა,
მაგრამ ჩემი გაუბედავობა, თუ იმისი სიყვარუ-
ლი ჩემს გულს იმორჩილებდა იმ დრომდინ,
მინამ მე და ის ერთს გზაზედ ერთმანეთს არ
გადავხარიხენით. ის მე არ ჩამომეცალა და არ
ამიქცია გზა. მეც არ შევეპოვე.

ჩვენის სოფლის ბოლოს ერთი კაი ოჯახის
შვილი იდგა, ჩვენის ბატონის ყმა. პეპია ერქვა
სახელად, კეთილი სადმე კაცი იყო, ხან-შესუ-
ლი, დროული, გლეხ-კაცობაში სახელიანი და
პატივცემული.

იმას, შენი ჭირიმე, იქნება მარტო ჩემ საუ-
ბედუროდ, ერთი ახრეზულოდ მადლიან ი, ჯეო-
რანივით ლამაზი გოგო ჰყვანდა. ის იყო პეპიას

სული და გული და იმის მეტიც აღარავინ შერჩენოდა ახლად დაქვრივებულს პეპიასა. ბევრმა კარგად აშენებულმა გლეხმა ჰსთხოვა ქალი, მაგრამ არავის მიათხოვა, თითქო სხვისათვის არ ემეტებოდა ის ობოლი მარგალიტი. გოგო იყო შენი ქირიმე, რომ თვალი ზედ დაგრჩებოდა; თეთრ-წითური, შავ-თვალ-წარბა, მტან-წვრილი და მაღალი ბევრი თავადის შვილის ქალი ინატრებდა იმის ჯეირანივით მოღერებულ ყელსა; იმის გიშრის თვალსა, იმის გიშრის თმასა, ლელწამს ტანსა! მარილიანი კრამ იყო ჩემ საუბედუროდ.

აკი გამიწყრა ჩემი გამჩენი და პეპიას ქალს თვალი სადღაც მოჰკვარი. თვალის მოკვრა და გულში სიყვარულის ცეცხლის ჩაფარდნა ჩემთვის ერთი იყო. როგორც თოფის წამალი ნაპერწკლისაგან, ისე აფეთქდი სიყვარულისა და ნატერისაგან.

რალა გაგიგრძელოთ, თურმე ნუ იტყვიოთ, — იმ გოგოსაც ჩემი ფიქრი მიჰსცემოდა. ეხლა რალა

ვარ, შენიჭირიძე! მაშინ ოცის თუ ოცდაერთი წლის გათამამებულ ბიჭსა ადამიანობა მეტყობოდა, კეხნით არ ვიტყვი და თვალად ტანად არც არაფერი მე მიჭირდა.

ერთხელ კალოზედ კევრზედ იდგა და მე რომ ამოვუარე, ჩუმ-ჩუმად შემომცინა როგორც კოკორი მზისგან, გული ისე გადამეშალა და ამიყვავდა; ამომივიდა მზე, გამინათლდა, ქვეყანა ამიცქანცქალდა ობოლი გული, ამიცქანცქალდა ისე, რომ ამოდენა კაცი მოვიყარე და აღარ ამცქანცქალდება. ეჰ, პირ-მქუშო წუთის სოფელო, ისიც ხომ მომიშალე!...

შუადღე იყო. ვეხასილამ მოვდიოდი და ორლობებში რო შემოვედი, ჩემს მზეს ორლობის თავში თვალი შევასწარ: თურქმე მამისათვის კალოზედ ჯერი მიჰქონდა. გულმა ცემა ერთს წუთს შესწყვიტა, დამეცა ბურანი, თვალი დამიბნელდა, — და ის ვაჟ-კაცი წაფარბადი და წაფაწყდი ლობეს. მალე მტერი მოგიკვდეს, მალე მე მოვიკრიფე ლონე და გონზედ მოვედი. ეს რაც დამემართა, ერთის წუთის საქმე იყო. იმა

ნაც მე თვალი მოშკრა; შეკრთა, როგორც მშვე-
ლი მონადირესაგან და უცებ უკან გატრიალდა.
მე შევვარბ არ მიფიქრია: ვისხლიტე ფეხი და გა-
მოვუღეგ. ისე ფეხ-აკრეფით ჩქარა მიდიოდა,
თრთქთ უკან შტერი ეგულგბაო. დავეწივე კაკ-
ლებ ქვეშ გამინდვრებულზედ და მივძახე:
— ქალბო! რა მიგარბენინებს? მგელი ხომ არა
ვარ, ბიჭი ვარ, ადამიანი.

იმან ხმა არ გამცა და არც შემომხედა. თავ-
მომწონე ბიჭი ვიყავ და გული ყელში მამებჯი-
ნა. ვიშვირე ფეხი და ორ გადახტომაზედ წინ-
მოვექეც.

— ნუ გარბი, შენი კენესა მე! — ვუთხარი მე
და გამოვუწივე ყელი: შენ ხელთ მომიცია
ჩემი საბელი ყელისა.

— იმან წარბი შეიკრა და ისე მრისხანედ და
მწყრალოდ შემომხედა, რომ თავალს თვალი ვერ
გაფუსწვრე, მე შევკრთი, მე ვაჟი-კაცი შეუშინა
და იმ მატარა უღონო გოგონა!... კლიერი ყო-
ფილა აუტ: ლოდსც ადამიანს შეილი!

— გზახ... მითხრა ამაყად და ბძანებითა მამა მყავს და ნამუსი მაქვს.

— ღმერთმა ნურც ერთსა და ნურც მეორეს ნუ მოგაშოროს, — ეუპასუხე მე გულ-მარტოლად, მაგრამ იმედ-გადაწყვეტილად: მე სამტროდ არა ვარ მოსული, ღმერთო ხომ შენ იცი! ჩემი გული და წადილი ისეთი წმინდაა, რომ კვლავტროდ ხატს აენტება: მე მარტო ის წმინდოდა; რომ ჩემი ობოლი თავი შენთა ფეხთ ქვეშა გზად ფეხეშალა, არ ინდომე?! ღმერთმა მშვიდობა მოგცეს, ღამაზო ქალო, და მე თუნდა შენის სკობის სა-ნაცლოდ ტიყო. გზაოფ მიბძანე შენ, დამითმისა გზა! გზა მშვიდობისა!... ღმერთი შენ და ძირი მე.

ესთქვი ჩს თუ არა, ჩამოვეცალი: ხმანსუები წინ არ წადგა და ერთხელ კიდევ თვალი გადმომაველო. წყრომა აღარა ჩანდა იმის ტბა-თვალს შინა; სინარულის სიომ გადამირბინა გულწყდ ბედმა ჩემკენ მარხელად კიდევ გული მომეცა და გხანლოყებულმა ვუთხარი: — ქალო! რად მიკარგავ გზა და კვალსა? რთ

სა გეზინიან, რომ ვერხვივითა თრთი? ცა რის-
ხვით თავზედ დამექცეს, ფეხს ქვეშ დელა-მიწა გა-
მერღვეს, თუ გაბრიელმა შენზედ ავი ფიქრი
გულის გაიტაროს! — ეძუ სენდ — კითხვამ გონ ღმ
— დამეხსენ! მითხრა რომ იმგვარად, რომ
ვისაც მართლადა დასხნა უნდა, ისე იმ რიგად,
არ იტყოდა, ხოლო დამემოიხიო, იფიქროს
— არ დაგვხსნები, მინამ ჩემის გულის წა-
დილს არ შეიტყობ, ნუ ფთხიო უგუნური ტრე-
დიფითა. შენ სიყვარული გულის ჩამივარდა: მე
ქმარბ დამენ ცოლი, ჩემო მარგალიტო! ოღონდ
ჩემის გულის ვასუხნი კი მითხარ და ჩემი ობო-
ლი თავი მოკვდეს, თუ რომ მოგაბრიელმა შენ
გაწყენინოს.

მინამ ვასუხი არ მამცა. მეც აღარ მოვეშვევი.
— თავიო მამიკვდეს, თავრო, — დაფიწყე მე
ხელახლად: თავი მამიკვდეს, თუ შენის მეტი
ცოლი მე მოვინდომო, ხმა ამრიღე, შენი კვენე-
სა მე, შენი! ერთი ობოლი ბიჭი ვარ, რანაცა
მხედავ ესა ვარ. ნუ დამაწყევლინებ ჩემ გაჩენის
დღესა, ნუ დამღუჭამ, შენ გენაცვალო, ჩემო-თა-

ვი!... მე ქმარი და შენ ცოლი!... მებნარი რამ,
შენი ჭირხმე, თორემ ლამის ლოდინში სული
შენთა ფეხთა ქვეშ გამიფთხეს.

ხმა არ გამცა.

— თამრო! შემომხედე, ამ ერთმა ლოდინის
წუთმა რა რიგად დამაღწო. გამაგონე შენი სარ-
რინოზის ხმა. სულ-განაბული, გულ-კედლომითა
გიგდებ ყურს და ველობ პასუხს. მიტხარ!... მოთ-
ხარ, გინდივარ, თუ არა და შენს გამჩენს დაე-
ლე! თუ არ გინდივარ, თქმა ნუ გიჭირს... ნუ
გებრალეები!... ერთი ობოლი ბიჭი ვარ, მაგრამ
შენის პირისაგან თქმულს ღვთის რისხვასაც ავი-
ტან, არამც თუ უბედო ბედის წყრომასა ნუ
დამაღწე ლოდინითა, ხმა გამე, ხმა!..

ეს რო ვუთხარი, ხელი მკლავში ჩავავლე.
ხელი რომ იმის ტანს მოხვდა, ერთმა რალაც
ელვამ ტვინიდან გულამდე უცბად გამიჩრბინა,
ქრეოლამ ძარღვებში დამიარა. მის შეტოკდა,
მაგრამ არ ინდომა თავის მკლავისა ჩემის ხელი-
დამ გამოცლა. არამც თუ მიწყინა, გამიღიმილა
კიდრეც იმისი მარგალიტი კბილები, მღარივით

გამწკრივებული ორ ლალ ტუჩებ შუა ცის სარტყელად მეჩვენა. გული სიხარულით ამევსო. ვაი რა დღე იყო და რა რიგად დამიღამა მე ის წუთის-სოფელმა!..

— გამიშვი, ადამიანო! — მითხრა იმან ღიმილითა: ცუდად ნუ გადამკიდებიხარ, ქვეყანა დადს, სირცხვილია.

— სირცხვილი იმას, ვინც საძრახისი ინდომოს. არ გაგიშვებ, რო გაგიშო, ჩემი სულიც თან უნდა გაგაყოლო. რასაც მე გეზუდარები, იმის ვასუხი მითხარ და ინაცვალე ჩემი თავი კიდევ!...

— რა გითხრა, ადამიანო?

— ან ჰო და ან არა და მომკალ კიდევ!...

— შენს სიკვდილს კიდევ ჰოს თქმა მირჩევენია, შე უბრალოდ იმედ-გადაწყვეტილო!

წამოიძახა იმან უეცრად და მკვდარი გამაცოცხლა. თქვა იმან ეს თუ არა, გამისხლტა ხელიდამ და როგორც ნიავი თვალიდამ წამივიდა. გამიფრინდა ჩემი ნოეს მტრედი, მწვანე შტო კი ხელთ დამიგდო; გამიფრინდა და თვა-

ლი ჩემი მიეკერა იმ ორ ღობეს, რომელსაც ის ბოლოს შეუბრუნდა და მიეფარა.

ღმერთმა უშველოს!... ადამიანს ხანგრძლივ რო შეეხდეს ამ წუთის სოფელში იმისთანა დრო, ეს წუთის სოფელი სამოთხე იქნებოდა. მაგრამ წუთის სოფელი იმიტომა ჰრქმევია, რომ ყველაფერი წუთობითა ჰსცოდნია უბედურების მეტი. ის ის იყო ჩემს ბედს იმის ოდენი სიხარული ველარსად დავსტყუე. წარვიდა იგიცა, ვითა სიზმარი ღამისა, წარვიდა და იმის ნაცვლად რასაცა მხედამთ, ის მომეცა... იმ სიხარულის ხატი ეხლა შიგ გულში უქმადლა მიკიღია. დამაწაფა სოფელმა უკვდავების წყაროსა და ბოლოს უხამად ამომადინა. ტყუილად კი არ არის ნათქვამი:

«მიმდომნი საწუთროსანი მისთა ნიჭთაგან რჩებიან, იშკებენ, მაგრამ უმუხთლად ბოლოს აწმომუჩებიან.»
 ეჰ, მოგაწყინე თავი ამდენის ჩივილითა, შენი ჭირიმე. მაგრამ რა ვქნა? ჭირთა თქმა, ღბინიაო.

VII

ერთხელ, კვირა დღე იყო, დათიკო წირვაზედ წავიდა და იქილამ ვილასაც სადილად მიეწვია. მეც ავიღე თავი, პეპიას ბაღჩას ავუარე. გადავიხედე, კაკლის ჩრდილ ქვეშ თამრო დავინახე მწვანე ბალახზედ წამოწოლილი. უიშვირუ ფეხი და გადავხტი ღობეზედ. ის ცოტად შეკრთა და როდამინახა მე ვარ, დაშოშმანდა. მე და ის დიდ ბანია ეგრე ჩუმად ვინახულებდით ხოლმე ერთმანეთსა, მაგრამ, ღმერთია მოწამე, კოცნასაც ვერ ვუბედავდი.

— შენა ხარ? მკითხა იმან, როცა მიველ და წამოვუწექ წინა.

— მე ვარ, შენი კენესამე! რადა ხარ ეგრე მოწყენილი, ჩემო სიკეთე! ვკითხე მე, რადგანაც ნაღვლიანობა შევატყე.

— დღეს ავი დღე ვამითენდა.

— რადა? ავი იმას ვინც ავი შენთვის მოინდომოს. რადა ნაღვლობ?

— არის მიზეზი.

— მაინც!...

— ღღეს მამა ჩემი ავ-გუნებაზედ მოვიდა საყდრიდგან და იმიტომ.

— შენ ღღეს საყდარში იყავ?!...

წამოვეარდი თვსზედ და ისე ჩქარებით ვკითხვ რომ თამრო გოცდა.

— ვიყავ, მითხრა იმან: რაზედ აჰფეთქდი?

— ბატონი იქ იყო?

— იქ იყო. დერეფანში იდგა, როცა მე წინ გამოვუარე.

— შენ წინ გამოუარე?!..

გავაგრძელე სიტყვა და დავაკრაჭუნე კბილები. როგორც ტყვია ნაკრავი, ისე გაფითრებული მკვდარსავით იმის წინ გავშეშდი. დიდ-ხანს, დიდ-ხანს ხმა ამოუღებლივ ჩავყურებდი იმის ორმოსავით ჩაღრმავებულს შავ-თვალეებსა. ისიც გაკვირვებული შემომცქერდა. ხმა აღარ გამიცია. გამწყრალსავით გულნატკენი ისევ იმ ღობეზედ გადმოვხტი და წამოვედი შინ, რომ შემეტყო რამე...

მაშინვე მივუხვდი პეპიას ნაღველსა. იმ კვირა

დღეს დათიკოს დაენახა საყდარში თამრო და პეპიასათვის ეკითხნა:

— ეს გოგო ვისია?

პეპიას ფერი ჰსცვლია თურმე და თრთოლით უპასუხნია: ჩემი გახლავთო.

— კაი საპროშტავი ყოფილა!...ეთქო იმ დაუნდობელს ადამიანის შვილსა.

მომკვდარიყო საწყალი პეპია, როგორც ვაიგო, რომ იმისი ქალი ბატონს მოეწონა. კარგად იცოდა, რაც იყო ბატონის მოწონება და რასაც მოასწავებდა. მე რომ ეს შევითქე, შევფიცე ღმერთსა, რომ მე მოკვდები და იმას კი არავის წაეაქვლენებ, მეთქი.

იქნება არ დამიჯეროთ, მაგრამ ჯოჯოხეთს მიეცეს ჩემი სული, თუ იმ კვირა ღამეს ჩემი ღვედელი სიზმარში არ მომჩვენებოდა. ის დაღონებული იდგა ჩემ წინა და რასაც დავეკითხებოდი, პასუხად სულ ამას მეტყუოდა ხოლმე:

«ხამს მოუკარე მოუკრისათვის თავი ჭირსა არ
დამკრდად,

გული მიჭსტეს გულისათვის სიყვარული გზად და
სიდად.»

ბოლოს მე მითამ მუხლებზედ მოვეხვივე, ცრემლით და ტირილით შევჩივლე ჩემი ამბავი და ვუთხარ: მიბძანე, საით რას გავხდე? იმან არა მითხრა რა და წავიდა. რო გადიოდა გარედ, შემომხედა მე და მაშინ კი მითხრა: რასაცა გაჰსცემ შენია, რაც არა დაკარგულია.

დამიჯერებთ ამას თუ არა, თქვენ იცით. მინდა კი რომ დამიჯეროთ, იმიტომ რომ მართალია. აღსარებასავეთ ამ ამბავს გაიმბობთ და ტყუილს არ ვიტყვი.

მეორე დღე რო ჩემთვის არ გათენებულყო, ისა ჰსჯობდა. ისეთი გულ-მოწყვეტილი და აღრინებული ვიყავ, რომ არ ვიცოდი, რა მექნა. მე არა ვის არ შევატყობინე, რაც ვიცოდა. მე ჩემს ბედს გავუჩუმდი, მაგრამ ორიგ თვალიკი გავაფაციცე. თვალ-ყური ვადევნოთ, ვჰსთქვი ჩემს გულში ბოლოს: იქნება ისე არ აწვიმდეს, როგორცა ჰქუხს მეთქი. ხანდასხან ერთი საშინელი ტკივილი გულის ფიცრის ტეხას დამიწყებდა

ხოლმე. ვაი თუ თამრომ... მაგრამ არა, მალე გადავივდებდი ხოლმე გულიდამ ამ ფიქრსა.

ამ ყოფაში ვიყავ და ჯერ არსაიდამ ავი არა ისმოდა რა. ერთხელ მე ბიჭვებში ვიყავ და ბატონის ხმა მოგვესმა, გიტოს ეძახოდა. ღამე იყო, ძილის პირზე მოახლოვებული იყო. გიტო გახლდათ დათიკოს უნამუსობის აფან-ჩაფანი. გიტო რო წავიდა, მეც იმის გაუგებრად თან-ავედევნე, ჩუმ-ჩუმად შევიპარე ერთს ბნელს ოთახში, რომლის კარიც დათიკოს ოთახში გადიოდა. დათიკოს ოთახში სანთელი ენთო. მე კარებთან სულ განაბული ავიტუზე და ყური, როგორც ლურსმითა, კარებზედ მივაკარ. გიტოს ზურგი ჩემკენა ჰქონდა შამოქცეული და ისე იდგა, დათიკო კი წინა და უკან დადიოდა ოთახში. ბოლოს დათიკო გაუსწორდა გიტოს, შედგა და ჰკითხა:

— პეპიას სახლი იცი?

— თუ მიბძანებ, გიახლები, — უპასუხა გიტომ.

— გინახავს იმისი გოგო?

— როგორ არა, შენი ჭირიმე! აბა გოგო ის

არის აი! იმისი ბაღალი ღუნიაზედ არ იქნება.

— მაშ თუ აგრეა, შენ იცი და შენმა ბიჭობამ.

— ჩემი კისერი გახლდეთ. მერე გასათხოვარიც არის!...

— თუ კაც ჩოხა გინდა, თუ არა და კატასავით სარზედ ჩამოგახჩობ.

— ბატონი ბჭანდები, აღვილია. შარტო ეს არის ძნელი, რომ იმ გოგოს საყვარელი ჰყავს და ცოლ-ქრმობაც ნათქვამი აქვს. მაგრამ რაც უნდა იყოს, დედა-კაცი დედაკაცია. ერთი ჩაქსულა კაბა და იმისი ჯანი.

— ნამუს წართმეული ხომ არ არის ჯერ?

— უცოდველია, როგორც გვრძი.

— ვინ არის იმის საყვარელი!

— ჩვენდ გაბრო.

— გაბრო?!.. გააგძელა დათიკომ სიტყვა და ჩაჩუმდა.

მე სმენად გაღვიქეც, ეჭსთქვი, რომ ან აი ეხლა, ან ცოტა ხნის შემდეგ დათიკო იტყვის, თავი დამინებებია; გიტო, ნულარ გაირჯები. მაგ-

რამ მიმტყუნა იმედმა და დათიკოს კაი-კაცობაში იმოღენა სიკეთე ვერ შეჰსძლო. მოუბრუნდა გიტოს და გულდაღინჯებულად, თითქო კაი საქმეს შერებაო, უთხრა:

— მეწყინა ეგ რო მითხარი, მაგრამ არა უშავს რა. შენ რაც გითხარ ისა ჰქენი, მე და გაბრო მოვრიგდებით.

რა წამსაც ეს გავიგონე, გაბროტებული გამოვტრიალდი და მოვშორდი იმ ცოდვის შვილებსა. რა ილაპარაკეს მას უკან, არ ვიცი. ეს კი ვიცი, რომ მე და დათიკოს შუა ხიდი მაშინ ჩატყდა და მეც გულში ერთი ძარღვი ჩამწყდა. მოვრიგდებითოო!... ვაი შენს გაბრიელს, რა ცუდად უცენიხარ!..

საქმის დაგვიანება აღარ ევარგებოდა, უნდა მეხერხნა რამე, რომ საწყალი გოგო მახეში არ გაბმულიყო. მაშინვე გავიზრახე, რომ ჰეპიასთან წავიდე და ყველაფერი შევატყობინო. გლეხის ვახშობა დიახ გადასულიყო, როცა მე ჰეპიას სახლთან მიყედი. კაშკაში მთვარე იდგა და ასეთი მთვარის შუქი იყო მოთენილი ამ ცოდვილს

ქვეყანაზედ, რომ თითქო ეს ქვეყანა სიწმინდით არის განათებულიო. მე პეპიას შევასწარ თვალი სახლის დერეფანში. ის საწყალი დაჩოქილიყო და ლოცულობდა. მე ფეხ-აკრებით მივეპარე და აქედ ბოძს ავეფარე. კარგა ხანს ბუტბუტებდა და გულში ხელს იცემდა ის უბედური მამა, ბოლოს, თითქო თავი დაივიწყაო, გულამომჯდარ მა მალლა ხმით შეჰბლავლა უფალსა: შენთვის მომიბარებია ჩემი უცოდველი თამრო!.. ნუ გაუმრუდებ გზას!.. დმერთო, მფარველო მართლისაო, ნუ დამანახვებ ჩემის შვილის მიწასთან გასწორებას!...

ადგა ის საცოდავო ადამიანის შვილი, ხელი თვალეზედ მოისო, თითქო ცრემლს იწმენდსო, ერთი კიდევ ჩაიკრა გულში ხელი და გაიმართა სახლში შესასვლელად. მაშინ მივძახე:

— პეპიას გაუმარჯოს!

— უინა ხარ? თუ ავისულო არა ხარ, ამ დროს აქ რა ხელი გაქვს? გამიწყრა პეპია.

— ავსულობას ნუ მწამობ. მე შენთან მოსალაპარაკები მაქვს რამე, ვუთხარი მე პირ-და-პირ.

— ეინა ხარ? ეინ?

— შენის კეთილის მყოფი, გაბრიელი ვარ. ჰეპიას ელდა ეცა. ალბად ბატონისაგან მოგზავნილი ვეგონე გოგოს თაობაზედ. ამიტომაც მწყურალად და გაჯავრებით მითხრა:

— მე შენთან საქმე არა მაქვს რა. თუ შენ კაი კაცი იყო, მზეს არ დაემალეობდი. ამ დროს ძალსაც კი ჰსძინავს!..

მითხრა ეს და გაიწია შინ შესასვლელად. მე ხელი მოვკიდე და შევაყენე.

— არ გეყურება შე, უბედურის დღისავე, რომ მე შენთან მძიმე საქმე მაქვს, მეთქი!.. ვუთხარი მე.

— შენი ბატონის პატრონს რა საქმე უნდა გქონდეს, თუ არ სულის წასაწყმედი. რა გინდათ, შეილო, ჩემგან? როგორ არ გებრალეებით ბებერი, ულონო, უპატრონო კაცი? თქვენში ღმერთი არ არის?...

— ღმერთიც არის და ღვთისაგან ჩავგონებული სიკეთეცა...

— კარგი, კარგი! — გამაწყვეტინა სიტყვა: კარ-

გი! ვიცი, რა მადლიც ტრიალებს თქვენ გულში, ვიცი!...

— ეს გული გამიწდეს, თუ შენი ლალატი შიგ იდოს, — მოვუჭერ მე სიტყვა თამამად და გაბედვით.

— თუ ღმერთი გწამს, მე შამშორდი. ბევრი გველი მინახავს ჯერ გულში ჩაჰსძვრენოდეს და მერე კი დაეშხამოს. შენის გამჩენის გულისათვის, შამშორდი, ნუ შემამთხვევ ცოდვას. აი ხომ ხედავ უილაჯო ვარ. ჩემი პირდაპირ მორევნა დიან ადვილია, მაგრამ მოტყუება კი ძნელია. დაანებე თავი მაგ გატკბობილის ენით ჩემს ცდუნებასა, ჩემს საცოდობაში შევე ნუ შემარევენებ ხელს. მე რალა ცდუნება მინდა? თქვენ რალა ოსტატობა გინდათ? მე რა შემიძლიან თქვენთან, ქვეყანა თქვენკენ არის. პირდაპირ მოდით და მოწამლული ისარი მკარით გულში. რალა ეშმაკობა გინდათ? რაც გინდათ, ისაჰქენით. მე ღმერთს მივანდე ჩემი გულის წყურვილი. იმას გაეცით პასუხი!..

საბრალოს გული ამოუჯდა და ტირილი და-

იწყობ. მეც შეტკინა გული: იმის საცოდობამ დამწვა.

— იმედ დაკარგულო, უბედურო კაცო! —
 ვუთხარი მე გულთბილად და გულნატკენად:
 ღმერთი ხომ ხედავს, რომ მე მოვსულვარ იმის-
 თვის, რომ შენთვის ჩემი თავი დავდო. რად მწა-
 მობ ავ-კაცობასა? რად არ მენდობი? მე ხომ
 შენთვის ცუდი არა მიქნია რა? ვაი შენ, ჩემო
 თავო! ცილს ნუ მწამებ უმიზეზოდ. მაშ შენ
 გაბრიელ ვერ გიცენია. ადრე და მალე აიგავოს
 მტვერსავით ეს ობოლი თავი, თუ ადამიანის
 ღალატი როდისმე გულში გამტარებოდეს. ვაი
 შენ, ჩემო თავო! რად მირცხვენ ყმაწვილ-ბი-
 კობას? სამაგისო რა მიქნია, რა? სულს ნუ
 წაიწყმედ ცილის წამებითა, ნუ!.. იმ ღვთის გუ-
 ლისათვის, რომელსაც შენ წელან ევედრებოდნი,
 მომენდე მე და მაშინ ნახავ, რაც კაცი ვარ. იმ
 ღვთის წინ გაძლევე ფიცს, რომ მე შენის სიკეთე-
 სათვის ვარ აქ მოსული. დამიჯერებ, — კარგია, არა
 და, — მე მაინც ჩემს თავს შენთვის არ დავზოგავ!

ჩემმა სიტყვებმა იმას გული ჩემკენ მოუბრუ-

ნეს. მერე რა რიგად? წამავლო ხელი, მომეხვია და ჩემს მკერდზედ ზედ-დაკლომით ქვითინი დაიწყო.

— შენს ღმერთს აპატივე, შენს ღმერთს!.. ბლაგოდა საცოდავად პეპია: ღმერთი ხომ მოწამეა, შენგან ავი არა გამიგია რა. მაგრამ რა ვქნა? რა ვქნა მე უბედურის დღისამ? შეილი მელუპება, შეილი!... ჩემი სისხლი, ჩემი ხორცი!... ერთად ერთი შეილი ცოცხალი მემარხება!... გესმის ეს, ჩემო გაბრიელ! შეილსა ვკარგავ, შეილო, მოდი და უნდო ნუ იქნები! შემინდე! შენს ღმერთს აპატივე, თუ გაწყინა რამე ბებერმა, ჭკვა დაკარგულმა, უბედურმა მამამა. რა ვქნა? ჩემი შეილია, ჩემი გულ-ღვიძლია, ჩემო გაბრიელ! ვის მივენდო, ვის ამ ცოდვით საგსე ადამიანის შეილებში? ძმას არ გენდობი, ძმას მაგ საქმეში, ღმერთო ხომ შენ იცი. მაგრამ მაცდუნებ, თუ არ მაცდუნებ, შენ კი უნდა მოგენდო. აჰა ჩემი საბელი ყელისა!.. შენ იცი!... გინდა გველივით გამსრისე, გინდა დამიხსენ წაწყმე დისაგან! შენ იცი და შენმა ყმაწვილ-კაცობის მად-

ლიანობაშია. მე არა შემიძლიან რა, ხომ ხედავ! შემიბრალე და ნუ დამანახვებ ჩემის თამროს უნამუსობას!... შენის ხელით დაეც დანა და დაგვიხსენ მამა-შვილნი ცოდვისაგან. მეც ცოცხალი დამმარხე, მიწა მომაყარე და მაგას კი ნუ მიზამ, რომ ჩემი თამრო... ვაიმე, შვილო!...

აქ მეტის გულის ამოჯდომისაგან საწყალს ხმა ჩაუწყდა, სიტყვა შეეკრა და ენა დაება, ღმერთო! რამდენი ამდენი ცრემლი იღვრება ამ შენგან გაჩენილს დედა-მიწის ზურგზედ, მაგრამ სრავე ადამიანისა აქამდის არ ჩაირეცხა. დიდება შენსა მოთმინებასა!

მეც ამიყოლია იმისმა სევდამა და გულის ტკივილმა. რომ არ შემრცხვენოდა, მეც ვიტირებდი. ისე წელ-მოწყვეტილი, ისე გამშრალი ვიდევ იმის წინ, რომ ვერც ნუგეში ვეცი, ვერც იმედი მოვუმატე. ენა მე აღარ მიჯერებდა და გონება. ვიდევ ისე სულელისავეით იმის წინ. მაგრამ ბოლოს კი, რო ვნახე რომ გული ველარ დაიმორჩილა და სევდამ დაიბრიყვა, ვუთხარი:

— გული დაიშვიდე, კაცი ხარ, რო სხვა არა

იყოს რა. ნუ გეშინიან, ისე არა ჰსწვიმს, როგორცა ჰქუხს. ღმერთი მოწყალეა, ყველანი კარგად ვიქნებით.

— ჰო, შენი ჭირიძე, გაბრიელ! მიპასუხა იმან: ეგრე, გეთაყვანე! შენ ხელში ვარ, შეილო, შენ გეთაყვანოს ჩემი თავი. მართლადა ღმერთი მოწყალეა. აღრე და მალე რად ვითხელეებ ჰკვასა და გონებას! იმისთანა რა მიქნია, რო ღმერთმა ჩვენზედ ხელი აიღოს. აი გეთაყვა, ცრემლს მოვიწმენდ და დაგდინჯდები, ოღონდ მიშველე რამე, შენი კენესამე, შენი!

მე კიდევ ველარა მოვახერხე რა სათქმელად და გავუჩუმდი. ბოლოს მაინც კიდევ იმან დაიწყო:

— იცი რა, ჩემო გაბრიელ! მე წავალ, ბატონს ფეხ-ქვეშ ჩავუვარდები, ერთ აუულოკამ ფეხის ნატერფალს, გადუკოცნი მუხლებს, — იქნებ ღმერთი შემეწიოს და როგორმე თავი შევაბრალო. ისიც კაცია, ჩემის სიბრალულთ და საცოდავობით მოღბება.

— შენ ბატონს კარგად ვერ იცნობ.

— მა რა ექნა? შემომბლავლა საცოდავად, თითქო ყველა ფერზედ იმედი გაღუწყდაო.

— ეგ საქმე მე დამაცალე. შენი დახმარება მარტო იმისთვის მინდა, რომ თვალ-ყური გეჭიროს, ნამეტნავად ვიტოს გაუფრთხილდე. ის ძალლი კაცია. როგორც მორიელი, ისე შემოგეპარება და დაგსუნთქამს. დანარჩენი მე ვიცი.

— ეგრე, შენი ჭირიშე, ეგრე! ღმერთი იყოს შენი გადამხდელი.

კიდევ ერთმანეთს გავეუჩუძდით. პეპიამ ჩაღუნა თავი და ჩალაც ფიქრებს გადაეკიდა. მეც ჩემი დარდი მელო გულში და იმ დარდმა გამიყოლია. კარგა ხანი ვიყავით ჩაჩუმებულნი, მაგრამ ხან ის შემომხედდავდა მე, ხან მე იმას შევხედავდი და არას ფერს კი ერთმანეთს არ ვეუბნებოდით. ვატყობდი, რომ რილასიც თქმა უნდოდა და თითქო ვერ ახერხებდო. მეც მინდოდა ერთის რასმის თქმა, მაგრამ ფერა ვებდავდი, ცუდად არ ჩამომართოს, -მეთქი. ჩემი და თამროს ცოლქრმოზის პირობისა პეპიამ ჯერ არა იცოდა რა

— გაბრიელ! მითხრა ბოლოს პეპიამ: მე ერთი ქალიღა შემარჩუნა ბედმა და იმის მეტი მე არაფერ არ მივის ამ ტრიალ ქვეყანაზედ. მოდი, ის ცოლი და შენ ქმარი და მეც მამა თქვენი. ჰა, რას იტყვი შენ?

მე ჩემს ყურებს არ დავუჯერე ეს უეცარი ჩემის ნატვრის ასრულება და ჩემის ღარდის მოკვეთა. იმ ნაირმა სიხარულმა ისე დამიჭირა გული და გონება, რომ გაშტერებით ყურება დავუწყე და მე სულელმა ვერა ვუთხარი რა პასუხად.

— რას გამიჩუმდი? დამასწრო ხელახლად პეპიამ: თუ არ გინდა, თქვი: მე მაგით გულს არ მატკენ. ცოლქრმოზა ნებითია.

— არ მინდაო?! რას ამბობ, ადამიანო? ჩემი ნატვრა ეგ იყო! ვენაცვალე ჩემს იღბალს! ნატვრა თუ ასრულდეს, მაგეთი! ეჰ, დალახვრა ღმერთმა, ვერ მომიხერხებია!... პირდაპირ გეტყვი: ცოლქრმოზა ერთმანეთისათვის ნათქვამიცა გვაქვს. ეხლა რაკი შენი ნებაც არის, ჩემს ბედს ძალღიჯ არ დაჰყევს. გიშველოს

ღმერთმა შენც და ამ ქვეყანასაც, რომ ნატვრა
ცარიელ ნატვრად არა რჩება ცის ქვეშა.

ჩვენი ცოლქრომობის ნათქვამობა რომ შეიტ-
ყო რაღაც ნაღველმა გადუბინა გაფითრებულ
სახეზედა. ხმა არ გამცა. მე შევეატყე, რომ კი-
დე ავ ფიქრს გადაეკიდა ის უნდო ადამიანი და
ამიტომაც ზედ დავატანე:

— ცოლქრომობა კი გვიოქვამს, მაგრამ არც
შენთან და არც ღმერთთან პირ შევადარ ვართ,
ღმერთო ხომ შენა ხარ მოწამე. ჩვენი სიყვა-
რული წმინდა არის, როგორც ანკარა მთის
წყარო. თუ მზის შუქი წყაროს აამღვრევს,
მაშ ჩვენს სიყვარულსაც ჩვენი გული აამღვრე-
ვია. ცამ რისხვით მკითხოს და დედა-მიწამ არ მი-
შილოს, თუ ცოდვა რამე ჩვენს გულში ჩასახულ-
იყოს. ნუ შიშობ! ღმერთთანაც და შენთანაც
ორნივე პირნათლად ვართ. ღმერთია ამის თაე-
დები, ღმერთი!

დაიჯერა ჩემი ალალი სიტყვა. ის ალალი
ადამიანი, როგორც მალე ავს დაიჯერებდა, ისე
მალე კარგსაც მიენდობოდა.

— მამკალ, აქვე ჩამაქვავე, ჩემო გაბრიელ. მითხრა იმან ნანვითა: აქვე მიწასთან გამასწორე! ცუდი გული მაქვს, — ეს ოხერი. უნდო ვარ, უნდო! შერე საწყალი ჩემი გოგოც, ძალიან მიყვარს!... მამკალ, გამაქერ! ცუდის გულის პატრონი ვარ მე ცოდვილი, ცუდის! შენ შეილი და მე მამა, მე სულელს სხვა რაღა მინდა!

ისე თქვენ გაიხარეთ, როგორც გახარებული მე იმ ღამეს შინ წამოველ. რაღა მინდოდა? ერთი ნატვრა მქონდა, ისიც ასე უცბად ამისრულდა. შინ რო მოვდიოდა, მე მეგონა ის კაშკაში მთვარე, ის ბრწყინავი ვარსკვლავები ჩემს ბედს შენატრიან მეთქი. როგორც ცაზედ, ისე ჩემს გულში ერთი ღრუბელი აღარ იყო კეთილი ღამე იყო ის დალოცვილი ღამე! რა უნდოდა ავ-კაცობას ჩემგან? რაზედ ჩამითრია და დამლუბა სასიკეთოდ გამზადებული? ვინ იცის? იქნება ეხლა მე ვყოფილვითაც რიგიანი მუშა-კაცი, ცოლშვილი გარს შემორტყმული მყოლოდა! რო მომკვდარვითაც კიდევ, დამტოვებელი მეყოლებოდა, მიწას მაინც თავისიანი

მომაყრიდა, ცრემლს მაინც ჩემნი დამადენდნენ და ეგრე ძაღლისა და ნადირის შესაჭმელი არ გახდებოდი!... შერჩეს ავ-კაცს ჩემი დალუპვა!.. მე ხომ ამ ქვეყნისა აღარა ვარ, ერთი ფეხი საფლავეში მიდგას, დღესა თუ ხვალე ჩემი სულთა მხუთავი მოვა და სულს გამათრთობინებს, მაგრამ გულზედ სისხლი გადამესხმის ხოლმე, როცა ამას ვიგონებ.

ის დალოცვილი ღვდელი ხშირად მარიგებდა ხოლმე, რომ მტერსაც პატივობა უნდაო. მეც ვამბობ, მაგრამ მაგას მარტო ენა ამბობს და გულში კი სხვა ბაღბამი ტრიალებს. ღმერთო შეგცოდე, მაგრამ შენგან გაჩენილს ადამიანსა მარტო შენი სახე თუ მიჰსცემია, თორემ გულით კი არა. სულ ტყუილია! მაინც ადამიანს მტერი არ შეჰყვარებია...

VIII

იმ ბედნიერს ლამეს ჩემს თვალს ძილი არ მიჰკარებია: ღზინსაც ჭირსავეით ძილის, გაფთხობა ჰსცოდნია.

ირაქრაქა თუ არა, მეც ფეხზედ ვიდეგ. წუხანდელი ლამის მაღლი ისევ გულში ტრიალებდა. შეეხაროდი იმ რიქრაქს დილას, იმ ლურჯს ცასა, იმ ნამით პირდაბანილს დედა-მიწასა და მე მეგონა, რომ ცაც და ქვეყანაც მე შემომხარიან. ქვეყანაზედღემ. თამრო და პეპია რო მაშინ მარტო ვყოფილვიყავით, სამოთხე სანატრელი-ალარ იქნებოდა. მაგრამ ჩვენ-გარდა კიდევ ბევრნი იყვნენ და იმ ბევრში ჩვენი ბატონი დათიკოცა, რომელმაც გიტოს უთხრა: მე და გაბრიელ მოვრიგდებითო. მომაგონდა ეს სიტყვები და სამოთხე ჩემი თვალის დახამხამების უმაღოჯოჯოხეთად გადამექცა: ჟრუანტელმა დამირბინა ტანში და ყოველს სახსარში ტკივილით გამიარა, კბილებმა კრაჭუნნი დამიწყეს, მუშტები თავის თავად დამეკუმშნენ, თითქო ჩემი გზის ამრევი ხელში უნდა გამეწურაო. იმ წამს დათიკო რო დამენახა, მეგონია ძმა რო ყოფილიყო, ძმა—იმის დანახვა და იმის სულის გაფთხოვა ერთი იქნებოდა ჩემთვის. ავ-კაცობაში ნუ

ჩამომართმევ: უცხად გამწარებული გული და-
უნდობარია.

ბრაზ-მოჩეული გამოვედ ეზოს გარედ და მეც
თითონ არ ვიცი რა გზით და როგორ მივადევ
უეცრად პეპიას ბაღის ღობეს. რო დავინახე
ჩემი თამროს ბუდის ღობე, თითქო გამოვეფხი-
ზლდი, გამომეღვიძა. გადავიხედე ღობის იქით.
ჩემი თამრო მოჰსჯდომოდა გეჯას და ბაღის
წყლის პირას სარეცხსა ჰრეცხდა. ვაი რა ლამაზი
იყო იმ მშვენიერს დილას ის მშვენიერი ქალი! არ
ვიცი, დილა იმას აშვენებდა, თუ ის დილასა;

იმის შორიანლო თოხის ტარზედ დაბჯენი-
ლი იდგა პეპია და თამროს ელაპარაკებოდა. მე
სმენად გადავიქეც.

— ეი შენ, ეი! პატარა ეშმაკო! ეუბნებოდა
პეპია თამროს და თითს უქნევდა: ე რეები ჩა-
გიდენია, ჰა? შე ვიცი შენი!

— რას ამბობ, ადამიანო, ნეტა ვიცოდე?
უპასუხა თამრომ და შეაჩქყიტა თავის მაყვალ-
თვალეები: რა ჩამიდენია?

— ჰმ, რა ჩამიდენია!... მითამ არ ვიცი, მი-

თამ არც შენ იცი, თავი მაიკატუნე. მე ჩიტ-
მა ამბავი მამიტანა?

— რას ამბობ, ადამიანო?

— აი შე მასხარავ, შენა! შეგრჩეს, რო მა-
მასაც უმაღაედი, შეგრჩეს!

— მამას მზემ და თავი არ მამიკედეს, მე
შენი ლაჰრაკო არ მესმოდეს.

— დამაცალე, შე ცუდლუტო, დამაცალე!-
ეუბნებოდა პეპია და სახე კი უცინოდა: ასეთს
კაცს მიგათხოვო, რო სულ შენი დღენი გაწყე-
ვლინო, დამაცა!

— ცხადივ ამბობ, ადამიანო, თუ სიზმრივ?
რეებს ამბობ?

— სიზმარს გეუბნები. როცა ერთ რეგვენ
ქმარს მიგათხოვებ, მაშინ ეს სიზმარი აგიცხად-
დება. დამაცა!...

— ახა ღმერთო ჩემო, რას ვადამკიდებია;
ეს რო თქვა თამრომ, გაჯავრდა და ისე
ლონიფრად დაუწყო სრესა სარეცხსა, თითქო
ჯავრი ამაზედ უნდა ამოიყაროსო.

— მაშინ სხვა რიგად დაუშტვენ, უთხრა პეპიამ.

— დაუშტვენ რა ბუღბუღი ვარ, — ტუჩებ აბრეციტ ბუტბუტებდა ლამაზი გოგო.

— აი ალილო და ხვალაო, — მაინც არ იშლიდა თავისას პეპია: მე კი მიყვილია და...

— რა გიყვილია? — თქვა და დააცქერდა შვილი მამასა.

— რო რეგვენ ქმარს მიგცემ.

— კიდევ!... უწინამც დღე გაჰქრობია.

— რაო? არ მოგდის გუნებაში?

— მამი, ღვთის გულისათვის დამეხსენ, რა ცუდგუნებაზედ ამდგარხარ!

— არა დაგეხსნები, შე ცუდლუტო, შენა!

— გუნებას ნუ შირევ. დამეხსენ, მეთქი.

— მე შენთვის ქმარი მიშოვნია.

— თუ გავთხოვდე მაშინ.

— მაშ არა თხოვდები?

— არა.

— რატომ?

— მიტომ.

— მაინც?!

— იმიტომ.

— არა ვის შეირთავ, არა ვის?!

— ორ ხელმწიფის შევილიც რომ იყოს, არ შევირთავ. ახლა? არ დამეხსნები?

— მაშ შენ როგორც გატყობ, არც გაბრიელს შეირთავ.

უთხრა ცდითა პეპიამ და ღიმილით დააცქერდა შეილსა. მე თამროს შევხედე. იმას შერცხვია, აღიმული აუვიდა ლოყებზედ, თავი ჩალუნა, ვერა ფერი ვერა უთხრა რა მამას პასუხადა. მიუბრუნდა ისევ სარეცხს და უგულოდ სრესა დაუწყო, თითქო გარეცხა კი არ უნდაო, სირცხვილის გაქარწყლება უნდაო.

— არ შეირთამ?— დაიწყო ისევ პეპიამ: ბატონი ხარ, მე ძალას არ დაგატან.

თამრომ ერთი შემოხედა ქვეშ-ქვეშად მამასა და მერე ღიძით ისევ ჩალუნა ლამაზი. თავი,

— მოლოზნობა ხომ არ გინდა, დედო? — გაუხუმრა კიდევ პეპიამ: ეგეც შენი ნება იყოს, მაგაზედაც ყაბულივარ. ხმა ამოიღე. რატომ ჩა-

გივარდა ეგ შენი ტიკტიკა ენა? არ გეყურება, გელაპარაკები?

მისწვდა პეპია და თამრო წამოაყენა. ის არ გაუძალიანდა და წამოდგა.

— პირობა თუ მიგიცია ვისთვისმე!... იქნება მახეში ზოიმწყვდიე ვინმე!.. უცინოდა პეპია.

— იი დემეხსენ!.. რას გადმეკიდუ, ადამიანო?

— თქვი, აბა თქვი, — ვინ გააბი მახეში.

— იპ! ბეჩაე! რა გინდა ჩემგან? თხუკიანობდა თამრო.

— აბა თუ ქალიხარ და მეტყვი.

— ახა ღმერთო ჩემო! არ დამეხსნები? ქა!..იჭ... გამოუცალა ხელიდამ თამრო და გაექცა მამასა.

— აქ მო, შეილო! გვეყოფა ხუმრობა, — უთხრა ეხლა კი ხუმრობა გაშვებით პეპიამ: თუ შენ თქმასა თაკილობ, აქ მო, ჩემო იმედო, მე გეტყვი მამისა იმას უნდა ეთაკილებოდეს, ვინც მამასთან პირ-შავია. შენ იმისთანა არა ხარ, ჩემო სალხენო! აქ მო შეილო, აქ!

თამრო შედგა. პეპიამ იმისაკენ გასწია. მამა

შივიდა შვილთან, მკლავი უისერზედ გადაჰხვია და მეტად გულთბილად უთხრა:

— მე გაბრიელმა ყველა ფერი მითხრა, ჩემო კარგო! მე ყველა ფერი ვიცი. ღმერთმა ერთმანეთს შაქრის ყინულსავეთ ტკბილად შეგაბეროსთ. შენ მეტი ვილა მაბადია, შვილო, შენი კენესამე, შენი!... თუ შენ ბედში მეყოლები, მე რალა მომკლავს. — გაბრიელი კაი ალალი ბიჭია, კაი ხელღონიერი, ჯანიანი ბიჭია. გლახ-კაცს მეტიც არა უნდა რა. ისე გაგიფთხილდება, როგორც თავის ორ-თვალსა, ჩემო იმედო ქვეყნისავე! კაი პატრონი მოგცა ღმერთმა, მადლი უფალსა! მე ცხლა ე უნდ შენს კალთაში სულოც დაულოც, მაგდონს არას ვინადგული. რის დარდილა უნდა მქონდეს? თუ ღმერთი შენს შვილიერებასაც შემაჰსწრობს, ხომ ძალიც არ დაჰყევს ჩემს ბედსა, — თუ არა და ეგეც ნება ღვთისა იყოს, ვენაცვალე იმის მადლს! გაბრიელი, მართლთა, ღარიბი ბიჭია, მაგრამ გლახ-კაცი ღარიბობით არ დაიწუნება. ქვეყანა ღონიერია, მარტო ერთი მკლავის გაქნევა უნდა, თავს ყველა დაირჩენს.

თუნდ ეგეც არ იყოს, ღვთის წყალობა ბევრი მაქვს. მე რა ოხრად მინდა? პური, ღვინო მამული — სულ თქვენია. ღმერთმა, ობლების პატრონმა ყველა ფერი მშვიდობაში მოგახმაროთ, შეილო! მეც მინამ ცოცხალი ვარ, ვიცოდელივთ თქვენ სადღეგრძელოდ და როცა მოვკვდები, თქვენ იცით, შეილო, და თქვენმა კაი ადამიანობამ, მკედარს როგორც მომივლით...

მე ამის გამგონმა იქ ველარ ვიდგომილე. იმისთანა ტკბილის მამაშვილობის მაყურებელსა გული ლხენით ამიტირდა, ცრემლი თვალში მომერია. ვაი, რა კარგია ხოლმე ხანდიხან ეს უხვირო წუთის სოფელი! ავ-კარგიანი ყოფილა, შენი ჭირიმე, ეს ქვეყანაცა. იმ მამისა და შეილის ლაპარაკმა გულის სიმწარე ჩემი გამინიავა, სიკეთის იმედი კიდევ ჩამესახა გულში და კაი გუნებად შევიქენ. მტრობამ გულში ველარ იდგომილა.

ვჰსთქვი ჩემს გულში, მე იმათ დაეუშლი, რომ გამოვეუჩნდე ავღევ და შინ წამოვედი. რით გათავდა იმათი ლაპარაკი, — არ ვიცი. ეს კი-

ვიცი, რომ იმ წამს ისინი ბედნიერნი იყვნენ.

გადიოდნენ დღენი და ღამენი. მე თვალ-გა-
ფაციცებით გულის ყურს ვადევნებდი დათიკო-
სა და გიტოს. მე ვატყობდი, რომ ჩამოდენაც
მეტი ხანი გავიდა, იმოდენად დათიკომ ჩემ-
ზედ გული შეიცვალა. ორ მტერსავით ერთმა-
ნეთს ველოდდით, — აბა წინ ვინ დაიწყობს
ომსაო. მაგრამ მინამ საქმე ომამდინ მიდგებოდა,
მე მინდოდა დათიკოსთან მომელაპარაკნა პე-
პიას ქალის თაობაზედა და ვცდილვიყავ როგორ-
მე დამეყოლიებინა ისე, რომ ხელი აეღო თამ-
როზედ და ჩვენში ისევ სიყვარული ჩამოვარ-
დნილიყო. იმის ავ-კარგიანობის იმედი მქონდა,
მაგრამ იმედმა მიმტყუენა.

რალა გაგიგძელო სიტყვა, გიტო ვერა ფერს
გახდა, სალაპარაკოდაც არ შეეახვედრეთ მე და
პეპიამ თამრო. ამან უფრო გაააფთრა დათიკოს
ჭინიანი და მურტალი წადილი. აშკარაა, ამის
მიზეზი მე ვეგონებოდი, ამიტომაც მე დათიკომ
ხაფანგი დამიგო და ქვეშ-მომიწყედია. როგორ
მეგონებოდა, რომ იმისთანა ვაჟკაცი ვგრე მხთ-
ლად მოჰქცევოდა.

ერთხელ დილით დათიკოს დავეძახნე და მე
შინ არ ვიყავი. როცა მოვედი, კიდეც დამიძახა
და შემიყვანა თავის ოთახში.

— სად ბძანდებოდდი, ჩემო შერმაღან, —
მითხრა დაცინებით დათიკომ-

— არსად, ისე დავეხეტებოდი.

— ასე ადრე?

— რაც შენთვის ადრეა, ის ჩვენთვის ადრე
არ არის.

— ეს გადაკვრით ლაპარაკი რად იცი შენ?

— ეგრე გავუჩენივარ ღმერთსა....

— ყური დამიგდე: შენ რაღაც ნალველი გაქვს
და მე მიმაღავე.

— იქნება.

— არა, თუ ღმერთი გწამს.

— მართალს მოგახსენებ.

— მოდი, მითხარ რა ნალველი გაქვს.

— თქმა ადვილია, ბატონი ხარ, გეტყვოდი,
მაგრამ შენთვის რა ხელ საყრელია.

— ეგ მე ვიცი.

— მე რატომ აღარ უნდა ვიცოდე.

— შენც შეიტყობ...

მე ძალიან გამიხარდა, რომ ჩემი საქმე ასე მოეწყო და ამიტომაც პასუხად პირდაპირ ვუთხარი:

— თუ აგრეა, მოგახსენებ. მე პეპიას გოგო მიყვარს და ჯვარი უნდა დავიწერო.

— მერე რა გიშლის?

— პეპია ცოლზედ მგლოვიარედ არის, სულ ექვსი თვე არ არის, რაც ცოლი დამარხა და ჯერ ხანობით ეს მიშლის.

— სულელი ყოფილხარ.

— რადა?

— რო ჯვარს იწერ.

— მაშ?

— მაშ ისა, რომ ქალი ჟინის საკლავად წრის კარგი და არა ზურგზედ ასაკიდად. მაგრამ მე არ გიშლი, დაიწერე ჯვარი. მზითები და შენი დაბინავება ჩემი კისერი იყოს.

— შენ რა უშაში ხარ, რომ მზითებს მპირდები? ვკითხე თამამად.

შევატყე, რომ ჩვენი საქმის კვანძი აქ იხსნებოდა.

— ქალი ჩემია, — მითხრა იმან უსირცხვილოდ: და მზითებსაც იმიტომ გპირდები, რომ ჯერ ჩემი იქნება.

— ეგ რა ჰსთქვი? წაეძახე მე კანკალით.

— ისა ვჰსთქვი, რაც შენ გაიგონე, მითხრა იმან დინჯად.

— დათიკო! შე გლებ-კაცი ვარ და შენ ბატონი, ვუთხარი მე გულმხურვალედ და ვედრები: გვედრები, გზიდამ ჩამომეცალე. გულიდამ ნუ ამომარეცხინებ შენს სიყვარულს, შენს ერთგულებას და ინაცვალე ჩემი ობოლი თავი. დათიკო! თუ ღმერთი გიყვარს და შენი გამჩენი გწამს, თავიდამ მოიშორე იმ გოგოზედ ფიქრო. ნუ ამაყრევენებ შენზედ გულსა, შენთანა ვარ შეზდილი. შენი ჭირიმე, დათიკო, ცოდვას და მხსენ!.. მაგისტანა ვაჟ-კაცი ხარ და შენი გული როგორ ვერ დაგიმორჩილებია! მაღლი ჰქვენ და ჟინი მოიკალ. ყველას დაგიტომობ და იმ გოგოს ნამუსს კი არა. ის გოგო ჩემია...

— ჯერ ჩემია, მეთქი—გამაწყვეტინა სიტყვა: შერე თუნდა შენი იყოს, თუნდა სხვისა.

— ღათიკო! შენი ჭირიმე, ხიფათს ნუ შემამთხვევ, ცოდვაში ნუ გამხვევ! დამითმე ის გოგო და შენს ღმერთს დაამადლე.

— როცა მე ჩემსას ავასრულებ, მერე შენთვის დამილოცნია.

— მართალს ამბობ და აღარა ხუმრობ? ვკითხე და გული ყელში მამებჯინა.

— შენი ცალი ვიქნები, რო შენ გეხუმრო.

— მაშ გაბრიელს თავზედ ქუდი არ ეხუროს, თუ შენ შენი წადილი შეისრულო.

— თუ ღმერთი გწამს, წინ არ გადამიდგე!... მითხრა იმან უკადრისად და დაცინებით.

— წინაც გადაგიდგები და მეტსაც გიზამ.

— მემუქრები თუ?

— ძალი შემწევდეს ქაღილსა, ფრიდონისა არ იყოს.

— შენი შერცხვენილი იყოს, ვინც შენისთანას შეუქშინდეს.

გულმა ბაგა-ბუგით ცემა დამიწყო; მკერდში ოდ აღარ მეტყეოდა. ღათიკოს მოკვლის სურვილივსავით გამირბინა ფიქრში, მაგრამ

თავი დავიჭირე, დავძლიე ეშმაკის ცდუნება.

— დათიკო! სად მიგყევარ? ნუ გამწირავ
შემიბრალე შენი ჯაბრიელ!..

— წყალსაც წაუღიხარ.

— გოგოს მარტო მე უნდივარ, დათიკო
ღმერთთან ცოლქრომობის პირობა მიგვიცია..

— ღმერთმა შენც შეგარცხვინოს და თქვენ
პირობაცა!

— დათიკო! შენ შენს ბედის-წერას აუტანი-
ხარ.

— დამეკარგე აქედამ.

— დათიკო!.. არ გეცოდება იმისი დროული
მამა? იმის მეტი შეილი არა ჰყავს. ნუ დაასხამ
თავზედ ლაფს, ნუ დაეწყევლინები..

— აქედამ გამეცალე, -მეთქი, — შემომჭყიელო.

— დათიკო! არ გებრალეება ის ღვთის სული,
უცოდველი გოგო! ნუ წაართმევ ნამუსს! მე მა-
ჩუქე იმისი თავი.

— მერე შენ გაჩუქებ.

— მერე და არა ეხლა!.. ფუ, მაგ ნამუსს და
მაგ კაცობასა!

შეეძახე ესა იმედ-მოშორებულმა და გაბრაზებულმა, გავიძერ ხ. ნჯალი და გადაედგი ბიჯი თუ არა დათიკოსკენ, მეორე ოთახილამ გამოცვივდა სამი დამალული ბიჭი, მომცვივდნენ უკანილამ და გამაკავეს. ხანჯალი ხელილამ გამვარდა. თურმე ეს წინადვე განეზრახა დათიკოს, წინადვე ყველაფერი გაემზადებინა, რომ შესამართალში მივცემოდი და ამით მე თავილამ მოვეშორებინე. მე რა ვიცოდი? ერთი კი ძალგულიანად შევბღერტე ჩემი დამჭერლები, იქნება ხელილამ წაუვიდე მეთქი, მაგრამ იმ დალოცვილის შეილებს რკინის ქახრაკისებ მაგრა ვეჭირე.

— ფუ, მაგისტანა ვაჟ-კაცობასა!.. ფუ, მაგისტანა თავადიშვილობასა!.. შეეკივლე უილაჯომა დათიკოს: მაინც კიდევ გზას გიპოვი და შენს უნამუსოპაზედ ქათამსავით ზედ წაგაკლავ!.. დათიკომ პასუხი არ მოჰცა. ბიჭებს უბძანა და მე დიანბეგთან წამიყვანეს.

დიანბეგმა ყველაფერი გამომკითხა, მეც ყველაფერი ისე ვუთხმე, როგორც იყო, არა დამიბალავს რა. როგავათავე ჩემი ამბავი, მკითხა:

— მაშ შენ და პეპიამ შეჰქარით პირობა ერთად, რომ შენი ბატონი დღეს დილით მოგეკლათ?

მე გამაოცა ამ კითხვამ. ვიფიქრე, იმ საწყალის ადამიანის გარეეაც უნდათ მეთქი ამ საქმეში და ეგრედ იმის ბოლოს მოღებაცა, მეთქი. ფერი მეცვალა, მაგრამ რას ვუშველიდი?

— ცოდვას ნუ აიღებ, დიანბეგო, კისერზედ, — ვუთხარი მე: პეპია ამ საქმეში ღმერთსა ვით ალალია და უცოდველი.

— ნუ მიჰქარავ, გამიწყრა დიამბეგი: მაშ იმ ღამეს რო პეპიასთან იყავ რას აკეთებდით?

— აბა რა ღამეს?

— აი დერეფანში რო ლაპარაკობდით.

— ღმერთი, რჯული, არც მაშინ და არც მერმე ბატონის მოკვლის ფიქრი ჩვენ გულში არ გაგვიტარებია!

— აბა ძალიან დაგიჯერებ, აი! მაშ რისთვის იყავ, თუ არ მაგისათვის?

მე უამბე გულმართლად, რაც მაშინ მე და პეპიამ ვილაპარაკეთ.

— მამი შენის ცხონებას, არ მამატყუო!...
დამცინა იმ უსამართლო მოსამართლემ.

ჩემი ნათქვამი სულ ერთიანად დაწერა და
მითხრა ხელი მოაწერეო. მე წაფიკითხე, ქართუ-
ლად ნაწერი იყო. რაც ლაპარაკი გექონდა მე
და დიანბეგს, სულ სიტყვა-სიტყვით ეწერა. მეც
უშიშრად ხელი მოვაწერე. დიანბეგმა უბძანა,
გამიყარეს ბორკილი და სატუსალოში შემადგდეს.

ვეგდე მარტოდ-მარტო იმ საძაგელს სამყო-
ფელოში. რა გითხრათ, რა ჭირი გამოვიარე იმ
ერთს დღეს და იმ ერთს ღამეში!.. გულმა ღრღნა
დამიწყო, სისხლი ძაწღვებში გამიყინდა, ტვი-
ნი კი მეწოდა. ძნელია, შენი ჭირიმე! ბრალია-
ნი კაცი ყველაფერს აიტანს, რაც უნდა სატან-
ჯველი იყოს. ვაი იმას, ვინც უბრალოა! მაშინ...
უჰ. მაშინ... ღმერთმა დაიფაროს ყოველი ქრის-
ტიანი და ყველა ადამიანი შეილი: როგორც
კოფიანი ძაღლი თავს შეიჭამს უბრალოდ სა-
ტანჯველს მიცემული კაცი. ვისაც არ გამოუც-
დია ეს დღე, იმან არ იცის რა მწვავია. ღმერთ-
მა ნურავის გამოაცდევინოს.

ჩემი თავის ჯაერი ხომ მკლამდა და მკლამდა, ჰეპიას და იმისი გრგოს ნალველი უფრო ცეცხლს მიკიდებდა. სწორედ გითხრათ, მე ჩემი თავი ძალიანაც არ შენანებოდა. მე ერთი უთვისტომო ბიჭი ვიყავ. რაკი საქმე ასე მოხდა, თუნდა თოფითაც დავეხვრიტეთ, ბევრი არა შენადვლებოდა რა. რა დედ-მამა ამიტორდებოდა, რა დაძმანი ამიგლოვდებოდნენ. ერთი კაცი ვიყავ, წაგიდოდი და მტვერი შტვერად ვიქცევოდი. ქარი დამქროლამდა და იმ მტვერსაც აჰგვიდა დედა-მიწის ზურგიდამა. ისინი მებრალებოდნენ, ისინი მე ვიყავ იმათი გულშემატკივარი ამ ტრიალს ქვეყანაზედ, მართო მე!...ვაი რო უხეიროდ თავი წაეცხდინე!... ეგრე უხეიროდ რო არ გავფუჭებულვიყავ, მე ვიცოდი რა კაცობასაც მე იმათ გავუწეედი, მაგრამ აღარ დამცალდა. იღბალმა აქაც წამიცდუნა და მილალატა. ვაი რომ ჩემს მტერს ჩემის უხეირობით გზა დაეუცალე!....

სამს თუ ოთხს თვეს უკან მოწმების კითხვა გაათავეს და მე დიდ სატუსალოში გამგზავნეს

ჩვენ პატარა ქალაქს, საცა ნაჩალნიკი და სასამართლო იმყოფებოდა.

ორი წელიწადიც იმ სატუსაღოში ვეგდე, ამ ორ წელიწადში სულ მარტო ვიყავ ერთს უწმინდურს პატარა და ბნელს ოთახშია. რამდენი ათასი ფიქრი მამივიდა და წამივიდა, ვინ მოჰსვლის? მე კარგად ვიცოდი, რომ დანაშაული არა მქონდა რა, მაგრამ ესეც ვიცოდი, რომ, თუ ღმერთზედ და სამართალზედ ხელს აიღებდნენ, ციმბირს იქით გადამაცილებდნენ.

პირველ ხანებში რო მამგონებია ჩემი უბრალობა და ის ტანჯვა, რომელსაც მე მიმცეს, დაცემულვარ იატაკზედ და უილაჯობით მიწა მიღრღნია, კბილით ხორცი მიგლეჯნია, თითებიდამ ჩემი სისხლი მიწოვნია. ასეთი დღე დამდგომია. დრო ყოფილა, რომ შხამს გამოვაყენებდი, შხამს ჩემის დაშხამულის გულიდამ და წვეთ-წვეთად ჩავაწურებდი ჩემს დამლუპველსა, რომ იქ შემხვედროდა, მაგრამ ის სად იყო? ღმერთო მალალო! ნუ რა ქრისტიანს კაცს, ნუ რა ადამიანს ნუ მიაყენებ იმ დღეს, რაც მე ხან-

დინან იმ სატუსალოში დამდგომია!...შენი ჯო-
ჯოხეთი იმასთან სამოთხეა.

ორის წლის შემდეგ მე განაჩენი წამიკითხეს,
მე ხაროს სათხრელად დავენიშნეთ და საწყალი
პეპია საციმბიროდ გაეხადნათ. ღმერთო! რაღას
იკვდი და არ წარღენი ამ ცოდვით საესე ქვე-
ყანასა!...

ილ. ჭავჭავაძე.

(დასასრული იქნება)

* * *

დამქროლა ქარმან სასტიკმან,
თან წარმიტანა ყვაილი,
მაცხოვლებელი სიცოცხლის,
სუნნელებითა აღესილი,
იგი ნიადაგ ცოურთა
ცვართაგან იყო ნამილი;
დრომ უქამურმა აწ ცრემლით
შესვარა მისი ადგილი.

აწცა თუ საღმე ვიხილავ
მისს ფურცელს, მისსა დანაქნობს,
მოძულეებული სიცოცხლე
მყისვე კვალადცა დამატკობს,
მაგრამ მსწრაფლადვე გახშირდენ
მწარენი ჭირნი გულისა,
რა ფიქრთა წარმოუდგებათ
დაკარგვა სიხარულისა.

ნიკ. ბაჩათაშვილი.

ს ს გ ა - დ ა - ს ს გ ა გ ვ ა ზ ი

სიყვარული.

ქართლელ ქალმა სიყვარული,
ტრფიალებათ გამოხატა,
კაცის გული რკინათ სახა,
თვისი მასზედ ანდამატა,
იმერელმა კი ამ გრძნობას,
ანგარიშიც დაამატა, —
სთქვა: თუ კაცი თაგვი არის,
ქალი უნდა იყოს კატა!

რომ კუდ ქნევით და კრუტუნით,
შეაცდინოს, დაიჭიროს,

ხან შეიპყრას, ხან გაუშვას,
 ხან აცინოს, ხან ატიროს,
 არც მოკლას და არც არჩინოს,
 მის მჭვრეტელი გააკვიროს,
 და რა დასტლექდეს მისი მსხვერპლი,
 მერმე სხვებზედ ინადიროს!

—

მეგრელმა სთქვა: სიყვარული
 უნდა იყოს დაფარული, —
 ტურასავით ფაცხაში ძერეს,
 თუ დაუხვდეს კარ-ხურული, —
 მაჟკაბელათ თავს დამაწვეს,
 მით დამიფოხოს ტკბილი რული;
 და მთელი ღამე მაცოდვილოს,
 ქმარმა ხვრინვით სთქვას მაყრული!

—

გურულმა სთქვა: სიყვარული
 რას მიქვია დაფარული,
 გაბედული უნდა იყოს,
 პირდაპირი ვით შურდული,

გაუწყვეტის კავშირითა
 გადაბას ორი გული;
 და შიგ ყვაეილი ჩამისახოს,
 და მუღამი გაზაფხული.

—
 კაცი უნდა ლომი იყოს,
 დედალ ვეფხვათ მე დამსახოს,
 მე ჩიტოვით მეჭიკჭიკოს,
 სხვებს ზარის ხმით შეუძახოს,
 რომ მის შიშით ყველა ძრწოდეს,
 ხელი ვერ ვინ ვერ შემახოს;
 და იგი ღმერთმა შეარცხვინოს,
 ვინც ამ გვარი ტრფობა ძრახოს!

აკ. წერეთელი.

1872 წ.

ჩვენი ცხოვრების ევაკილი
გუძღნი ა... ნ...

XVI თავი.

ოქროს ჩაღდაყი. მოსე სეფისკეკრაძე. გლახისე-
ულში მუშაობა.

ეკენისთვე დამდგარია. ქ... ის გარემო ბუნე-
ბა სალამოს რიქრაქში ყვინთავდა. დაწურული
მზის სხივი ოქროს ფერად ღებავდა ძველს დაჩხა-
რულს ქვითკირის შენობას, რომელიც ფაზის
მდინარეზე გადაყუდებია ის იმ დროს ცხოვრე-
ბის უზაზე სიარულით დაქანცული და დაღრე-
ჯილი ჭალარა კაცის სურათს წარმოადგენდა,
რომელიც ბოლოს მისდგომიყო განახლების მდი-
ნარეს გასასვლელად, ფეხტიტველა დაკარწახებუ-
ლი წყალში ჩამდგარიყო, მაგრამ თითქოს მჩქე-

ფარე მდინარის ზუზთებს. შიში ჩაეკდოს გულ-
ში იმისთვის და შეეყენებინოს: «რომ ველარ
უძლო ამ აქაფებულ მდინარის ნაკადულს, წა-
მაქციოს, დამკუშოს, დამამსხვრიოს და მიმცეს
საუკუნო მორევს, მერე რაღა ვქნაო?» ძველს
შენობას მალლა თაღებ შეკრული ქვის ფეხები
მაგრათ ჩაესო წყალში. ამასობაში დასაეღეთის
მზემაც უფრო უხვად შემოსა ის ოქროს სხივე-
ბითა, თითქოს პატივსაცემს მოხუცს ოქროს
გვირგვინს ადგამს თავზეო. იმ წუთას დასაეღეთის
მხარე ძველი შენობისა მართლაც ოქროთი გე-
გონებოდა მოვარაყებული. ეს იყო ის ძველი
სამეფო პალატი, სადაც იმერეთის მეფე, სოლო-
მონ დიდი, ოდესმე მიიღებდა აბხაზებისაგან შე-
შენებულის გამეხ დადიანის მოციქულებსა, რო-
მელნიც სამეფო ეპისტოლეს მოწაწებით დასძენ-
დენ: «დიდება და თაყვანი ღიღს მეუფეს სოლო-
მონს!... გვეყავნ მწედ მტერთაგან შეშინებულთა...»
ეს პალატი ახლა ღიმნაზიის ინსპექტორის ადგილ-
სადგომათ იყო შეკეთებული. იქნება მზე ამ შეუ-
რაცხოფისათვის, უფრო ჰფენდა თავის სხივებს

ძველს ისტორიულს ნაშთსა; თითქოს ჰსურდაო იმისი ოქროში ჩასმა, რომ უდროვოთ არ დანგრეულ იყო, ქვეყნის განახლებამდის შენახულ იყო და შემდეგ ჩვენს წინაპართან წაეღო ეს ამბავი: «არა დაიშრიტაო პატრუქი ბღღვინვარე, მოიცაო მან ძალა და ცხოვრების ლამპარი კვლად აღენთოვო არ წარსწყმდაო თესლი თქვენი, არ მოისრაო შთამოება თქვენი, იგი აღორძინდა და განახლდაო.... დიდება ჭეშმარიტებას, დიდება მის სამართალს!...» მაგრამ უფრო შესაძლებელი ის არის, რომ ქვეყნის შენობა საღამოს მზის სხივით ისე ყვითლათ იყო აპრიალეებული, რომ პოეტურს ერის გამოხატულებას მართლაც ოქროთ ეჩვენა და თქვა ეს ლექსი:

«ნეტა რა არის მისთანა,
ამომავალი მზისთანა?

წმინდა ჩუქურთმით ნაგები
გელათის საყდარისთანა,

წყალში რომ ფეხი უდგია
იმ ოქროს ჩაღდაყისთან?»

მზემ ერთი გამოთხოვებისაც გაჰკოცნა ეს სამეფო პალატი და ჩასვენდა უფსკრულში. ამ დროს მეორე მხრით ოქროს ჩალდაყიდვან გამოვიდა ერთი წვერ-ულვამ ამწვანებული, სახიერი მოწაფე, რომელსაც პალტო ჰქონდა წამოსხმული და წიგნები ხელში ეჭირა. იმას შეეგება მეორე მოწაფე თითქმის იმისტოლი და ჰკითხა ხმა მალლა.

— გაგიშვა შინ, დიტო, ინსპექტორმა?

— გამიშვა, მარა ვაი ამ გაშვებას! მოვალე ურიასავით ხუთჯერ მაინც გამიმეორა უროკის დასწავლაზე: «ახლა თქვენ ორშაბათს დილით უროკები არ გეცოდინებათო.» იმდენათ უგნური ვგონივარ, რომ ჩემი სარგებლობა ვითომც მე არ მესმოდეს.

— ხვალ რუაზე ხომ არ წახვალ ტანის საბანათ?

— რუაზე არ ვიცი და ჩვენ ტყეში კი მოვკრეფავ წაბლს.

— აბა, შენ იცი რამდენს მომიტან.

— ბატონი ხარ. შეიძლობით, მაგვიანდება.

ამ სიტყვაზე, დიტომ ხელი მისცა კატუნისა და აჩქარებით გამოიშინა. იმან განვლო ღიმილის ეზოს ალაყაფის კარები და დაადგა ქ...ის ქუჩას. ის საკვირაოთ და სხვა დღესასწაულებში ყოველთვის თავის ბიძასთან მიდიოდა, რომელიც სახლობდა ქალაქს გარეთ, ფაზის მდინარეს იქით თითქმის ნახევარ ვერსზე. როცა ქვერიას სადგომს მიუახლოვდა დიტო, ტურის ხმა მოესმა. იმან მხიარულებით წამოიძახა, ეს ტურა ჩვენ ტყეში კივისო. იმ ერთ ხმას მიჰყვა მეორე, მეორეს მესამე და ცოტა ხანს იქით ისეთი ღრიალი და კივილი ატყდა, რომ თუ ხმა მალა არ დაგე-ლაპარაკნა, ვერას გაოგონებდი. ტურების კივილმა ბევრი წარმოდგენა გაუღვიძა თავში დიტოსა. იმას არა ერთხელ გაუგუდავს ტურა სერის თავზე ზამთარში ნაგაზების წყალობით. დიტოს ძალიან უყვარდა კურდღლაობა პატარაობისათ, თუ კი ღმერთი შეეწეოდა და ქვერიას მოსამსახურეთაგანი წაყვებოდა, იმისი აღდგომა მაშინ იყო. ერთხელ ქრისტეშობის დღი იყო. თოვლი კოჭებაძის მოვიდა. დიტომ და სოსიკამ ასე

დააწყევს პირობა, რომ საკურდღლოთ წასულ იყვნენ. ის დღე გავიდა და საღამოზე ყმაწვილი მოვიდა საშინელს დაქანცული, მთელი დღე არა ეჭამა რა, შევიდა შინ, როგორც მკვდარი ისე გაიშოტა ლოგინზე, ენა გამოაგდო და სოსიკას დაუძახა: არიქა მიშველე მჭადის ნატეხი მაინც მამეცი საჩქაროთ, თვარა, ეს არის, გული წამივიდა შიმშილისგანო. ამ დროს გარეთ-გან მოისმა კიჟინი: არიქა მალლა სერის თავზე კურდღელმა გადირბინაო. ძაღლები კიჟინით უკან გამოეკიდენ. დიტო უცბათ წამოხტა ზეზე ისეთის სისწრაფით, თითქოს სულაც არსად ევლოსო. მაგრამ, როცა უკან მობრუნდა, შინ შევიდა თუ არა, მაშინვე წაიქცა დაღალულობისაგან და გაფითრდა. რომ ამ წუთას ერთი სტაქანი ღვინო არ მიეშველებინათ, გონება დაეკარგებოდა. ბევრი ამისთანა წარმოდგენა კურდღლის, ზოხობის წამოგდება და ქოხის მიტოვება მოაგონდა ტურების ღრიალში. ამ წასრული ნადირობის სურათების წარმოდგენაში ვერც

კი შენიშნა, როგორც შევიდა თავის ბიძის ეზოში.

ღამე შემოიპარა. დასავლეთისკენ ნათელი ზო-
ლი ახალი მთვარისა პაწაწა, პირ-აბრუნებულ
ნამგლათ იყო ცაზე მიკრული. ეზოში ხუთი
ექსი ახალმოზარდი სოფლის ბიჭი მოგროვილ
იყვნენ ერთად, ამოელოთ დანები და იმათი ბასრი
პირი მთვარისკენ მიეშვირათ და უწრუპუნებდენ,
ხტოდენ და იძახოდენ «მთვარე, მოდი ნებასაო, ჩემსა
გამარჯვებასაო.» ეს იყო ძველიდგანვე ჩვეულებათ
დარჩენილი. მთვარე მაშინ იყო სიმბოლო (გამო-
მხატველი, აღმნიშვნელი) ყოველნაირ გარემოე-
ბისა, ცუდისა და კარგისა. როდესაც ჩვენი დიდე-
ბულნი წინაპარნი განიზრახავდენ რასმე ქვეყნის
საკეთილდღეოთ, პირველათ მთვარეს სთხოვდენ,
რომ იმას ყოველი წინააღმდეგი ძალა შეეკრა
და დაემორჩილებინა. იმ წუთას კი ჩვენი მამა
პაპის სული და მხნეობა თითქო ამ ექვს შვიდს
ლატაკ, თავ-შიშველა და ფეხ-ტიტველა პერანგ
სამარა უგნურ კაცების ხელში გადასულ იყო
და მოელვარე საჭურველის, ფარხმალის, მაგიერათ

საჩიგნავ დანებს უღერდენ მთვარეს და შესთხოვედენ გამარჯვებას...

ამათ მოშორებით მწვანე შემოდგომის მოღვწე, ბალახზე, იჯდა ერთი წარმოსადგენი სახის მსხვილთვალემა ჯალარა კაცი. ის იყო ღრმათ ჩაფიქრებული, მუხლებზე ღონიერი მკლავები დაებჯინა, ცას შესცქეროდა, თითქოს ვარსკვლავის რაზმები მასზედ ნათელ ასოებათ ყოფილიყვნენ დასმულნი და ეს პატივსაცემი მოხუცი ზედ ჰკითხულობდა:

«ვაი, სოფელო, რაშიგანხარ,
 რას გვაბრუნებ, რა ზნე გჭირსა!
 ყოვლიმც შენი მონდობილი
 ნიადაგმცა ჩემებრ ჰსტირსა...»

ამ ყოფაში რომ იყვნენ ახალგაზდა ბიჭებიცა და მოხუციცა, დიტო იმათში გაერია. ბიჭები უცბათ მოტრიალდენ და ახალგაზდა ყმაწვილს თავი დაუკრეს.

—ოჰ, მოსეს გაუმარჯოს—მხიარულებით მიადანხა დიტომ მოშორებით მჯდომარე ქალარა კაცს, რომელიც ამდროს წამოდგა და მძიმეთ მიესალმა.

ჩემან სიამოვნების ნიშნათ თვალეზი დაწკურა და მისს სახეს სიხარულის ნათელი დაადგა. მერე გაიღიმა და უპასუხა:

— ღმერთმა შენი ჭირი მომცეს.

— რადის ჩამოსულხარ.

— გუშინწინ გიახელი. ბატონს სამუშაო ჰქონია და ამდენს ხანს იმან გამაჩერა, თვარა აქამდი შინ უნდა წასულვიყავ, ყურძენი გახლავთ საკრეფი. პატარა ჩემი ყმაწვილების საქმე მქონდა. იქნება სასულიერო სასწავლებელში როგორმე მიმეცა; მარა ჯერ კიდო ვერა შევიტყვე რა. სანამ ამ სიმიდს არ გაეარჩევთ, მგონია, ველარ წევიდე.

— სეფისკვერი არ მომიტანე.

— კი, შენი ჭირიმე. ბატონსაც შივართვი ძღვენი და თქვენთვისაც შევიანახე ერთი სეფასკვერი.

— ო, ჩემო მოსე. წამოიძახა დიტომ, თავი დაუკრა და აუფხვია სახლისკენ, რომელიც მოშორებით იდგა და ბაღის ხეხილებით იყო დაჩრდილოული.

— ღიტო, სიმიდის რჩევაში არ მოგვეხმარები ამელამ?... მიაძახა ერთმა იქ მდგომარე ბიჭთაგანმა.

— ახლავე. წიგნებს შევინახავ და ..

ამ დროს ხელმეორეთ ატყდა მალლა სერზე ტურების კივილი.

— ვინც კაცია და ახლა იმ სერის თავზე ავა და ჯოხს დაასობს, წამოიძახა ერთმა ბიჭთაგანმა, — ბევრი არ შემიძლია და ნიძლავათ ამ ჩემ დანას დაედებ.

— ვაი, გაგიხმა თავი! — მიაძახა მეორემ. დანა კიარა შენი საცხოვრებელიც რომ მომცე, მაინც არ ავალ ახლა იმ ზეით. მართლა ტურების კი არ შეშინია, მარა ვერ უყურებ, ერთი რაფა ბოვშაფით ჭყავა იმათში? ის ჭინკა არის, ახლა გიორგობისთვეა მოტანებული და ჭინკები დახტიან სერებზე.

— აბა, ვინც კაცია და გაბედავს. — კიდევ წამოიძახა მონიძლავემ. მაგრამ ხმა აღარაფინ გასცა. ჭინკის გაგონებაზე ყველა მოიკუნტა.

— ჰატ, თქვე დაბუნებო! — შესძახა ამ დროს ძლიერი ხმით მოსემ. ტურამ და ჭინკამ როგორ უნდა შეგაშინოსთ მასე. თქვენ თუ ახლა იმ სერზე ვერ ახვალთ, სულ გლახები ყოფილხართ. ვაი, ნეტაი ახლა ჩემი პატარა თედორე მყავდეს (თავის შვილი მოიგონა), ყველა შეგარცხინოსთ. რას ქვია შიში, ან ჭინკა!... ხან და ხან თხები გადაემალება ხოლმე სადმე ტყეში და სანამ არ ნახავს, რომ მოკლა მაინც შინ არ დაბრუნდება. რამდენჯერ მოსულა ვახშობის დროს; მარამ ვის უკითხავს, ხომ არ შეგშინებიაო, ან იმას როგორ გაუმხელია ჭინკის სახელი. პირჯვარი გადიწერე და მენე როგორ მოგეკარება. წმინდა გიორგის სახელი ახსენე და ჭინკა როგორ მობედავს შენთან. ჰატ, თაი, თაი, თაი!.. დაიკარგეთ, თქვენ მხდლებო, თქვენა, დაუტატანა მოსემ.

ბიჭებს თითქოს შერცხვათიო ამ მხნე კაცის მხილება, ვერცერთმა ხმა ვეღარ ამოიღეს. ამ დროს დიტოც შეერია იმათ.

— აბა, დიტო, თუ აბძანდებით ახლა იმ სე-

რზე და ჯოხს დაასობო, ეშმაკურათ ჰკითხა მონიძლავემ, ნიძლევეში ამ დანას მოგართმევთ.

— კარგი. ფიცხათ მიუგო დიტომ. მე დანა არ მინდა. მარტვა, პანლური მარტყმევიწე, თუ ავასრულო.

— ბატონი ბრძანდები — უპასუხა მონიძლავემ.

— უჰ, დიტო, ბატონო!.. მე მარტყმევიწე მაგისტვინ ჰალური, ჩემო ხელმწიფე, დაეღრიჭა ჭინკაზე მოლაპარაკე. შენ ნუ მომიკვდები, ასეთს ვჩანთავ, რომ კუკუხო მოვტეხო.

— მაგაზედაც თანახმა ვარ აბა, რა ნაირათ შეიტყობთ, რომ მე იქ ვარ.

— ეს ჯოხი დაასვეთ — მიუგეს ერთ ხმათ ბიჭებმა.

— ევ ხვალ გამოჩნდება, მარა ხსლავ რა ნაირათ შეიტყობთ, რომ იქ ვიყავი.

— ჰო... დაფიქრდენ ბიჭები, თითქოს ასეთი კითხვა მიუცესთ იმათთვის, რომ ასე ბრძენიც ვერ ახსნიდა.

— ჯოხააც დავასობ და კიდევ გადმოგმა-

ხებთ იქიდან: მოსე, ივანე, პეტრიელა, გუგუ-
ნა და სოსიკა.

— უჰ, ძალიან კარგი იქნება!.. გამხიარულდენ
ბიჭები უფრო იმისთვის, რომ ასე უცეზ და ად-
ვილათ მოიზორეს ეს მძიმე საფიქრებელი საგა-
ნი.

— აბა, ჰე! — წამოიძახა დიტომ, დაატანა ჯოხს
ხელი და გასწია სერისკენ.

— შენი გამჩენის ჭირიმე, დიტო, — მიაყოლნა
მოსემ.

— ძალიან მარჯვე კაცი გამოვა დიტო —
დაუწყეს ბიჭებმა ქება ჟვერიას ძმისწულს.

— მოგეცა სიცოცხლე, მე შენ ლაზათიანი
პანლური გკრა, როგორც დიტო გადმოიძახებს
სერიდგან. — დაიწყო გუგუნამ.

— ისემც მამაშენს აქვს ცხონება, რაფარც შე
შენ გაკვრევიანო. — უპასუხა — ივანემ. დიტომ მა-
ჯობა, დიტომ მკრას. შენ ეისი მატრაკვეცი
ხარ.

— იმან მომცა ნება.

— ნებას მოგცემ მე შენ დღეს.—დაემუქრა ივანე და დანაზე უჩვენა.

ამ დროს მოისმა ხმა სერიდგან: «მოხე, ივანე, პეტრიელა.»—გუგუნა მიეპარა უკანიდან ივანეს, ქორსავით ეცა მხრებში და ისე ღონივრათ კრა პანლური, რომ ივანე ერთ ტკაველზე ახტა ზევით.

— ჰატ, შენი ფირი.—შეუკუროთხა ივანემ და გამოუღდა დანით.

ჰეი, ჰეი, ივანე, რა შობი?—მიაყვარეს ერთ ხმით ბიჭებმა გულ მოსულს, გამოეკიდენ და გააკავეს. ივანე საშინლათ ილანძლებოდ და იწევდა გუგუნასკენ, რომელიც განზე იყო გამღვარი და შანს უგებდა.

ღიტომ მოირბინა და შესძახა ივანეს: — აბა, გუგუნა, ჰკარი მაგას პანლური.

— გამიშვით მაგ წუწკთან! იძახოდა ივანე.

— რა ამბავია?! — იკითხა განკვირებით ღიტომ.

— გუგუნამ პანლური ჰკრა და იმას თაკილობს.—

უპასუხეს ბიჭებმა ერთის ხმით.

— ეგ ჩემი ბრალი არ არის. მე არ დამინა-

ხავს. სანიძლო ჩემ თვალწინ უნდა გადიხადო, ივანე.

— შენ არ მომიკვდე, მე მეორეთ აღარავის ვაკვრეინო პანლური.

— მაგას ტყულა ნუ ინებებ. — ბრძანების ხმით მიიძახა დიტომ.

— მოდი, მოდი, ბევრს ნუ ლაპარაკობ. უთხრა ივანეს პეტრიელამ და ცალ მხარში ხელი წაავლო. ივანემ დანა გაუქნია და, რომ განზე არ გადამხტარიყო პეტრიელა, მუცელზე გაფატრავდა.

ამ დროს დიტო ელვასავით დაეცა ივანიას, სტაცა ხელი დანა რომ ეჭირა იმ ხელში და მრისხანეთ შესძახა: «გაჩერდი!..»

ივანეს თითქოს ღრუჭი შეეკვროდეს, ერთბაშათ მოეშვა და დანა დაანება.

— მოდი პეტრიელა, პალური ჰკარო. — დაუძახა დიტომ. ივანე დაუსხლტა ხელიდგან.

— მოკიდეთ ხელი, გაქაჩეთ. — შეჰყვირა ბიჭებს.

იმათ უცბათ გააკავეს ივანე და პეტრიელამ

მეორეთ ჰკრა პალური. ივანე, ჯავრიანათ ემუ-
ქრებოდა გუგუნას: «დამაცალე მე შენი.. თუ
კაცი ვარ, დედას აგიტირებო.» ბიჭები იცინო-
დნენ.

— ჩემმა ენა ტრტამ ორიოდე ყბაში მტიკაო.»
სწორეთ ისე მოუვიდა ივანიას — სიცილით თქვა
მოსემ.

დიტომ გაღიხარხარა.

— მოდიოთ, მოდიოთ, დადამდა სიმიდი ვარ-
ჩიოთ, დაუძახა ოჯახის მოურავმა: სოსიკამ, რო-
მელიც ამ დროს სასტუმროს წინ გაურჩეველ
სიმიდის ზვინთან იდგა, ხელში ეჭირა ერთი ტა-
რო და ფცქნიდა. დიტო მოსე და პაწაწინა წრე
ბიჭებისა საჩქაროთ გაეშურენ სასტუმროსკენ.

მუშები შემოუსხდენ სიმიდის ტაროების ზვინს
და შეიქნა ერთი ფართი-ფურთი. გარჩეულს ტა-
როებს მოშორებით ისვრიდენ სასტუმროს დერე-
ფანში და ფუჩეჩს ექვე ჰყრიდენ. იმ არე-მარე-
ზე სიო არ იძროდა. ფლახისეული შვილდსავეით
მოხრილ ტყიან გორებით, ბალით და შენობით
თან და თან იძირვიდა ღამის უფსკრულ-

ში ახალი მთვარე თითქმის ჩასულაზე იდგა. მიზნელებულს ცაზე მით უფრო ნათლათ გამოჰკია ფობდენ ვარსკლავები. ფაზის მდინარის ხუილი ბუნდათ ისმოდა.

— უჰ, რა შორს მოდის ფაზის ხმა! წამოიძახა დიტომ, რომელიც იჯდა მოსეს გვერდით და გულდასმით ფცქენდა სიმიდის ტაროებსა.

— ამბობენ ფაზის მაგისტანა ხმაურობამ ქარი იცისო. — თქვა მოსემ.

— რა დამოკიდებულება უნდა ჰქონდეს ქარის ამოვარდნას და ფაზის ღრიალს — ჰკითხა ურწმუნოთ დიტომ.

— მაგისი რა მოგახსენო; მაგრამ გამოცდილებით შეუტყვიათ, რომ როცა ფაზის მდინარეს ხმა უმატნია, მეორე დღეს, თუ მესამეს ქარი ამოვარდნილა.

— იქნება მარტო ერთხელ შენიშნეს ან ორჯერ და მართლაც უცაბედათ იმ დროს ქარიც ატყდა და იმიტომ გამოიყვანეს ეგ დაცდილობა.

— არა, ბატონო, მაგი ყოველთვის მართა-

ლია. მე თვითონ გამომიცდია. როცა აქ გამი-
გონია ფაზის ხმა, მეორე დღეს, ან მესამეს უე-
ჭველათ ქარი ატეხილა. — თქვა ივანამ.

— შენ ისიც გამოგიცდია, მგონია, რომ იმ
ჩვენ სერზე ჭინკები თამაშობენო, მარამ მაგის-
თანა დაკვირვება ვერ მოუხდა შენს უკანალს.
ამ შენიშვნაზე ყველამ გაიცინა.

— ვაი, შენ რომ არ ყოფილიყავი, მე გაჩ-
ვენებდი პეტრიელას და გუგუნას სეირს.

— რა იცი, რომ გუგუნამ გკრა პალური.
იქნება მოგეჩვენა; იქნება იმის მაგიერათ ჭინკა
მოგეპარა უკანიდან. — უთხრა დიტომ.

— შეიძლება, თქვა ეშმაკობით პეტრიე-
ლამ.

— არა, ბატონო. მაგაზე თანახმა ვერ გაგი-
ხდებით. შენ არ მოუკვდე ჩემ თავს, ის ჭინკა
არ ყოფილიყოს. სწორეთ მე გახდი, რაეარც მი-
ყურებ, მე—გუგუნა მაკვინტალა, და კარ მოწონე
ბული პანდურიც ვჩანთე ზურგში.

— არა. ეგ უკანასკნელი ტყუილი მოგივიდა.
ზურგში კი არა ზურგს ქვევით იყო, იქ, სადაც

კუდის რიკი თავდება, კაკალ იმ ალაფას მოხე-
და მუხლის თავი. ივანო, თუ კუდის რიკი გტკი-
ვა, მალამოს დაგადებ.

ბიჭებმა შეჭქნეს სიცილი.

— დამაცალეთ მე თქვენ. როდისმე ჩამივა-
რდებით ხელში.

— სანამ კუდის რიკი არ მოგირჩება, იმედო
მაქ, ვერას დამაკლებ და მერე თუ აქ მოგიცა-
დო, რაც გერჩიოს, ის მომთხოვე.

— ბატონო, დიტო, თქვენ ხომ ბრძანდე-
ბოდით ზევით სერზე. აბა, კიდო დევნიძლავები
მაგ თავლაფიანებს. თუ კაცი არის და ის გუ-
გუნა ახლა ევიდეს; მე ყაბული მაქ თუ გინ-
დათ, ხუთ პანლურს ვირტყამ. თუ არა და...

— ჯერ, შე დალოცვილო, რაც მოგზედა
ისეც არ მოგინეღებია, თვარა, კიდო თხოუ-
ლობა?.. დღეს მაგის ბედის წერა მოსულა სწო-
რეთ და ის არის—უთხრა პეტრიელამ.

«გამარჯობა თქვენს, გამარჯობა» მოისმა ხმა
უკანიდან. მუშები ერთიანათ წამოცვიდნენ ზე-
ვით. დიტო ადგა და რამდენიმე ნაბიჯი წინ წა-

დგა ლამეში ახალ მოსულის შესაყრელად. იმან ხმაზე იცნო თავისი ბიძა. «ოჰ, ღიტოს გაუმა-
რჯოს. შენც აქა ხარ, სიმიდის რჩევაში ეხმარე-
ბი? აფერუმ! — ხომ კარგათ ხარ, მე შენი და-
ლიან მადლობელი ვარ. მასწავლებლები მეუბ-
ნებიან, ღიტო კარგათ სწავლობსო. ზევით არ
წამოხვალ? წვეიღეთ ოდაში.

— არა. მე აქ ვჭამ ვახშამს და მერე გიახლე-
ბი.

— შენი ნებაა, შვილო — უთხრა ალერსით
ბიძამ და წავიდა ლამეში თავის სადგომისკენ.

— აბა, გუგუნა, სასტუმროში ცოტა ცეცხ-
ლი გაჩაღე. ვახშამი უნდა მოგიტანოთ — უთხ-
რა სოსიკამ და წავიდა საჯალაბოსაკენ.

ცოტა ხანს იქით სასტუმროში მართლა გა-
ჩაღეს ჩაღისა და ფუჩჩის ცეცხლი. მუშები
კერას გარს შემოუხსდნენ. ღიტო მოსეს გვერდს
უჯდა. შორიდგან რომ შეგეხედნა, მაშინვე შეა-
ტყობდი, ამათში მამასახლისი მოსე უნდა იყო-
სო. ყველანი პატივისცემით ექცეოდნენ იმას თავ-
ვის უნებურათ. მართლაც მოსეს მოსული ტანი,

განიერი მკერდი და ძარღვიანი ზელები, ხუჭუჭა
 თმა, სქელი ხუჭუჭა წვერები, მსხვილი წარმო-
 სადგენი სახე სწორეთ ძველებურს ღიღს გამოც-
 დილსა და დიდი მოქმედების კაცს დაგიხატა-
 დენ თვალწინ. წლოვანებით დასერილი მაღალი
 შუბლი და მხნე სახე მისს მაღალს ზნეობას
 მოგვითხრობდენ. თუმცა მის ღღეში არ ესწავ-
 ლა წერა-კითხვა, მაგრამ ძველი აღთქმის წიგნე-
 ბი თითქოს სულ ზეპირათ ჰქონდა დასწავლილი.
 ყოველ შემთხვევაში სიბრძნე სიტყვიდან გეტყო-
 და რომელსამე მოსწრებულს არაკს. ერთხელ ის
 ლაპარაკობდა მოსე წინასწარმეტყველზე, ებრა-
 ელების აჯანყებაზე არაბეთის უდაბნოებში და
 შემდეგ მოსეს ქველმოქმედებაზე, თუ როგორის
 მოსწრებულის სიტყვებით ამშვიდებდა სულ მოკ-
 ლე კაცებს. ამდროს დიტომ: როგორ შეხედა
 იმის გამხნეებულს სახეს, აღტაცებით ცეცხლ-
 მოკიდებულ თვალებს და ნებიერთა ზელების
 მოძრაობას, მაშინვე გაივლო გულში: სწორეთ
 მოსე წინასწარმეტყველი ამ ჩვენი მოსესთანა
 სახის კაცი უნდა ყოფილიყო!».

მოსე სეფისკვერადემ იცოდა მშვენიერი ლაპარაკი. ის დაიწყო და ჩისამე მოთხრობას ჯერ დამშვადებით და მერე რაც უფრო გაერთობოდა, ისე ხმასაც უმატებდა, ზედის ზედ მიღვენილს აზრს თან და თან უფრო აცოცხლებდა სურათებით, რომელნიც ერთ მშვენიერ გრეხილათ გაებმებოდენ და ყოველი ბოლოს აზრი უფრო მოსწრებული სიტყვით და მდიდარი ენის სამკაულით იყო მორთული. ამ დროს იმის ლაპარაკს დიდი შთაბეჭდილება ჰქონდა მაყურებლებზე. დიტომ იმდენათ მოწიწებით ისმენდა იმის ტკბილსა და სულის ძალით გამხნეებულს ლაპარაკს, რომ გეგონებოდა, სმენაში ყურები ეზდებოდაო. კარგი ლაპარაკისთვის დიტომ ოქროპირი დაარქვამას. მოსეც ისე როგორ ჩამოვიდოდა შინიდგან, რომ, თუ კი დიტოს ჩახავდა, რაზედმე ლაპარაკი არ მოეყოლებინა; არც ერთი ტკბილი სიმღერა იმის ლაპარაკს არ ურჩევნოდა. მოსეც, რასაკვირველია, ცხოვრებაში მომკულ შემთხვეულებით და ძველი ებრაელების ისტორიებით სწორეთ დაუცლელი იყო. ყველა ძველი აღთქმის

მოთხრობებზე დიტოს ერჩივნა გედეონ მსაჯულის ამბავი და «სამსონ ძლიერის ისტორია», ამავდროულად მოთხრობაში თითქოს თვითონ მოსეც უფრო მოდიოდა აღტაცებაში და სიტყვაც უფრო ძლიერი და შთაბეჭდილების მექანიკური და. როდესაც კერაზე ცეცხლი გაძლიერდა დიტომ უთხრა მოსეს:

— მოსე, ერთი გედევან მსაჯულის ისტორია მომიყევი.

მოსემ თვალები ლამაზათ დაწკურა და უთხრა:

— შე დალოცვილო, ახლა ას ჯერ ხომ არ ვიტყვი იმის ამბავს. ერთხელ არ მითქვამს და ორჯელ.

— ას ჯელაც რომ მითხრა, მაინც არ მომწყინდება.

მოსემ ერთი ღონიერათ დაახველა და დაიწყო ანგელოზის მოვლენის ამბავი გედეონის წინაშე და ღვთის ნების გამოცხადება, რომ იმას ირჩევდა თავის ერის სახსნელათ მტრის ხელიდგან, მერე თვითონ გედეონის სულით გამხსნევება, იმის მტკი-

ცე სარწმუნოება, რომ უეჭველათ თავის მოძმეებს განათავისუფლებდა მადიამელებსაგან, რომელთაც დამონებული ჰყავდათ ებრაელები, შემდეგ ოცდა თორმეტი ათასი მხედრისგან, რომ სამასი კაცის მეტი არ წაიტანა თან, რომ დაემტკიცებინა თავის ხალხისთვის, სარწმუნოებით გამხსნევებულთ თავგანწირულებას რა დაუდგება წინო! ზღვას რომ მიაღგენ, ზღვა დაშრებაო, კლდეს მიაღგენ, კლდე გაირღვევაო...»

მართლაც ამისთანაების მოთხრობით ისე მიიტაცა მოსემ სხვა მუშების ყურადღება, რომ ყველამ სუნგალი გაჰკრა. მხოლოთ ხანდახან ვინმე იმათგანი განკვირების ნიშნათ წამოიძახებდა: ოჰ, ოჰ, ოჰ, რა კაცი ყოფილა! არ მგვაწებია ჩვენ გუგუნას, სერზედაც ვერ ვვიდაო!... მაგრამ ამ დროს მეორე მუჯღლუგუნს ჩააყოლებდა თავის სულმოკლვე ამხანაგს: «გაჩუმდი, ნუ გვიშლი სმენასაო». როდესაც მოსე მივიდა იქამდის, რომ გედევან მსაჯულის ბძანებით სამასი იმის მხედარი სამკუთხით შემოერთყა მტრის ჯარს, ყველამ ერთბაშათ დაამტვრია თან წაღე.

ბული ქოთნები, გახდა რახარუხი და უცბათ ჩირალდნები აენტო. ამ მოულოდნელმა ხმამ და სინათლემ ისე არია მტერიო, რომ ერთმანეთს დაუწყეს ხოცვა და სულ ერთიანათ გასწყდაო მადიამელები. იმდროს თვითონ მოსეს განზე ხელების შლამ და მძიმეთ ტანის რხევამ ისე გააკვირა ისინი, რომ მართლაც არცერთ რმათგანს არ სჯეროდა, თუ გედევანი იმ წუთას იქ არ ყოფილიყო და მხედრობას არ ამხნევებდესო. როგორც კი გაათავა მოსემ თავისი მოთხრობა, ყველა მუშები ზეზე წამოვარდენ და დაიწყეს გაკვირვება, ზოგი გედევანის მხნეობას და თავგანწირულობას აქებდა და ზოგი მოსეს იხსენებდა პატივისცემით.

— აბა, ის ყოფილა კაცი. — წამოიწყო პეტრიელამ.

— ბიჭო, თავის ქვეყანა დაუხსნია მტრის ხელისაგან. ძალიან კაცი არ ყოფილა!... თავის ქნევით იძახოდა ივანია. გუგუნა, შენც კი დეიხსნიდი იმახავით ჩვენს იმერეთს მტრის ხელში რომ ჩავარდნილიყო.

— შენზე თქვა, ის არ სჯობია. ჩემი პალუ-
რისგან რომ ვერ იხსენი თავი, შენ ამბობ მა-
გას? გაწყდეს შენი ქოქი—დაცინებით დაამატა
გუგუნამ.

— დაჯექით, დაჯექით—შემოალო სასტუმ-
როს კარი და დაიძახა ბონჩა მხარზე გადებულ-
მა სოსიკამ.—დაჯექით ვახშმათ. დიტო, თქვენ
ბატონმა შემოგითვალათ, აქ ამობძანდითო.

— მოსე, ღამე ნებისა. — გამოემშვიდობა დი-
ტო და გამოიხურა სასტუმროს კარი.

ამისთანა მოთხრობები დიტოს ძალიან არ-
თობდა. იმას ძველი ალთქმის ისტორია ღიმნაზიის
პირველ კლასში ჰქონდა გავლილი რუსულად.
და რადგან მაშინ რუსული სრულებით არ ეს-
მოდა, ეს მოთხრობები მხოლოდ ზეპირად ჰქონ-
და ჟაზროთ დასწავლილი. ამისთვის როგორც
კი ეგზამენი დაიჭირა სამღვთო წერილში, მეო-
რე დღეს სულ ერთიანათ გამოირეკა თავიდგან,
რაც ზეპირობით გაუგებარი სიტყვები ჩაეწყო
შიგ. ამ ცოდნის კვალიც აღარ დარჩენილიყო
დიტოს მეხსიერებაში, ამის გამო მოსეს მოთხ-

რობანი დიტოსთვის სრულებით ახალი ამბავი იყენენ. ამსახით იმან ძველი აღთქმის წიგნი, ანუ ებრაელების ისტორია მეწვიდე კლასში რომ იყო, მხოლოდ მაშინ დაისწავლა. ისიც მოსეს წყალობით. ვინ იცის, რამდენს სიამოვნებას სცდიდა, როცა ყურს უგდებდა გონების მიმტაცებელს ტკბილს საუბარსა. მით უფრო სიამოვნო მოსასმენი იყო დიტოსთვის მოსეს ლაპარაკი, რომ ეს ენა იმის ბუნებითი ენა იყო. აქ იმისი ყოველი სიტყვა, ყოველი აზრი თავის ქვეყნის სურათებით ხორც შესხმული ათასნაირს ცოცხალს შთაბეჭდილებას უღვიძებდა დიტოს გონებაში. ყოველი მოსწრებული და მახვილი სიტყვა მოსესი იმის ტვინს ნათელს მოჰყენდა. მხოლოდ ახლა მიხვდა დიტო, თუ რამდენათ ძვირფასი იყო მშობლური ენა იმის გონების საწვრთნელათ.

— სად ის ენა, რომელზედაც ჩვენ გვასწავლიან ყოველნაირ სამეცნიერო საგნებსა და სად ეს ჩვენი ქართული ენა მე არა მგონია, რომ ამ ჩვენი ენისთანა მდიდარი ენა, ამისთანა მკაფიოთ

აზრის გამოხატველი საღმე იყო სო. — იტყოდა ხოლმე ღიტო, როცა ისმენდა მოსტეს განცხადებლებულს საუბარსა.

მე არ ვფიქრობ, რომ ეს ღიტოს მამულისა და თავისიანის მოყვარულობით მოსდიოდა. არა მარტომ იმას კიდევ იმდენათ არ ჰქონდა შეთვისებული ის ენა, რომელზედაც სამეცნიერო საგნებს ასწავლიდნენ, როგორც თავის დედა-შობილი ქართული ენა, ის ჯერ კიდევ სრულად ვერ მიმწუდარ იყო უცხო ენის სულიერს მხარესა, არ იცოდა იმის ბუნებითი სიმდიდრე და სიმკვირცხლე, როგორც თავისი ენისა, რომლის ძალა და სრული მეტყველება ხელში ეჭირა. აი, რა მიზნით ჰფიქრობდა, რომ ქართული ენა ყველა ენებზე უმდიდრესია ქვეყანაზეო. აბა, რათ უღირდა იმას, რომ ამ ენაზე დაეწყო სწავლა პატარაობითგანვე. რამდენათ წინ იქნებოდა ახლა, ვინ იცის?

ამ ჟამად მოსტეს მოთხოვნებმა საკვირველი გამოხატულება აღძრა ყმაწვილის გონებაში. გედეონის მოღვაწეობა, სამსონის ძლიერება,

დავით მეფის ქველმოქმედება, სოლომონის სიბრძნე და მთელი ებრაელის ხალხის ბრძოლა გარეშე მტერთან თავის თვითარსებობის დასამკვიდრებელად ისე შეაკაფშირა. თვითონ მოსე სეფისკვერადის გვამსა, რომ არ იქნა, შემოხსენებული ისტორიული პირები ველარ განაცალკევა ამ ერთ კაცთან, სეფისკვერადის მსახეს და იმის ზეგარდამო შთაგონებით განცხოველებულს ლაპარაკს უმაწვილზე ისე დიდს გავლენა ჰქონდა, რომ როცა სამსონ ძლიერის ამბავს იტყოდა, დიტოს მაშინვე მოსე სეფისკვერადისთანა კაცი გამოეხატებოდა გონებაში და გულში ჰფიქრობდა: იმ სამსონს სწორეთ იმისთანა ქალაქი ხუჭუჭითმა უნდა ჰქონიყო, როგორც ამ ჩვენს მოსესო, ამისთანა სქელი და დახუჭუჭებული წვერულვაშები უნდა ჰქონოდაო, სწორეთ ამისთანა განიერო გულმკერდიც უნდა ჰქონოდაო.

როდესაც გედევანზე ლაპარაკს დაიწყობდა მოსე, მაშინ ის ფიქრობდა, იმასაც ასე მხნეთ უნდა შეეძახნა თავის ლაშქრისათვის, როგორც ახლა მოსემ ლაპარაკში დაიძახაო. როდესაც სოლომონის სიბ-

ზღვის ამბავს მოჰყვებოდა, ღიჯო ფიქრობდა, სწორედ
 იმასაც ასეთი ბრძნული სახის გამომეტყვე-
 ლება უნდა ჰქონოდა, როგორც ამ მოსე სე-
 ფისკვერადეს აქვსო. ბოლოს იმან თვითონ ძვე-
 ლი ებრაელებიც ქართველებს დაამგზავსა. «იმთ-
 სწორეთ ჩვენი ხალხის ხასიათი უნდა ჰქონო-
 დათო». ამისთანა წარმოდგენას გაჰყუა ახალგაზ-
 და ჭაბუკის გონება და იმდენზე მივიდა, რომ
 ებრაელები თუ ჩვენი წინაპრები არ იყვნენ, არ
 ვგონა. აი, ამის გამო მოხდა, რომ მოსეს მო-
 თხრობის შემდეგ არა ერთხელ ამოუხვენებია
 ღიჯოს და უთქვამს ეს სიტყვები: «ჩვენი წინა-
 პრები ბევრათ უკეთესები ყოფილან ჩვენზეო».
 იმას სულ გულში ჰქონდა ებრაელების ბრძოლა
 და ქველმოქმედება. ის ამხნევებდა თავის გულს
 გედევანისა და სამსონ ძლიერის ქველ მოქმედე-
 ბით. ის თანდათან ფიცხდებოდა ბრძოლისათვის,
 მაგრამ ვის წინააღმდეგ?... ეს კი ჯერ არ იცო-
 და. იმას ჯერ თვალწინ ვერ წარმოედგინა ფი-
 ლისტიმელებისთანა და მადიამელებისთანა მტე-

რები; უნდოდა კი, რომ გაჩენილ იყვნენ და თავის
ჭაბუკური ძალა ზედ შეემსხვრია.

მოსე სეფისკვერაძე იყო ერთი კაცხელი ღვდლის
შვილი. მამა მისი იყო უკანასკნელი მეფის სო-
ლომონის დროს ჯრუჭის მონასტერში გაზდი-
ლი, საკვირველი სათნო და ღვთის მოშიში,
მშრომელი ოჯახობაში და შვილების მოყვარუ-
ლი; სანამდის ის ცხოვრებდა, შეილნი და შეი-
ლიშვილნი სულ გარს ეხვივნენ და თავს ევლე-
ბოდენ. იმისი სიტყვა მთელს ოჯახს სულის
წმინდის სიტყვით მიაჩნდათ. იყო კაცი გაუჯავ-
რებელი და თავის საქმეში მტკიცე. არ ახსოვთ,
რომ უკანასკნელ დღემდის იმას წირვა-ლოცვა
დაეგდოს შაფათ-კვირაობით თავის სამრევლო
ეკკლესიაზე. თუმცა საყდარში ქადაგება არ იყო-
და, მაგრამ იმის ზნე მაღალს და გამრჯელ ცხოვ-
რებას რომ ხედავდა იმის სამრევლო, დიდი სა-
სოება და იმისი პატივის ცემა ჰქონდათ გულში
ჩაფარდნილი. ბევრიც დადიოდა იმის წირვა-ლო-
ცვაზე. მოსეს მამას ჰყავდა ოთხი ვაჟი, უმც-
როსი იმათგანი ჯერ ჯრუჭის მონასტერში იყო

მთავარ დიაკვნათ განწესებული და მერე, მამა რომ მოუკვდა, ღვდლათ აკურთხეს და მამის მრევლი გადასცეს. უფროსი შვილები შინ იყვნენ გაზდილნი მამის მორჩილებაში. ყველა ძალიან გამრჯელი იყო და სიყვარულით ცხავერებდენ ერთმანეთთან. გაყოფას ვერაფერ ვაუბნებდა იმათ. «ღმერთმან ნუ ქნას მამის დანთებული ცეცხლი გაგვიქექოზო» — იტყოდენ, როცა ვინმე გარეშე პირი ჩამოუარაკებდა იმათ გაცალკევებაზე. მოსეს მამაჩ იცოდა საღეთო ისტორიების ლაპარაკი, ცოლ-შვილში მჯდარ იყო, თუ ყანაში ყოფილ იყო, ყოველგან სიამოვნებით ჩამოაგდებდა საღეთო ისტორიების ლაპარაკს. საუბარი იცოდა ტკბილი, გონების გამტაცებელი და შვილები ყოველთვის დადის ყურადღებით ისმენდენ მამის მოთხრობას. განსაკუთრებით უფროსი შვილები მოსეს იყო მამით გატაცებული. ის იმდენათ მიეკედლა იმას, რომ სულ თავის უნებურათ შეითვისა ყოველივე ზნე მამისა, ასე გასინჯე, მამის სიარულიცა, ცალი თვალის ხშირათ პარპალი და ლაპარაკში აღტა-

ცების დროს ხელების განზე გაშლა. ვისაც კი ენახა მოსეს მამა, შეიღოს ვერაფრით ვერ გაარჩედა იმასთან, გარდა ტანსაცმელისა. მამას ეცვა ანაფორა და შეიღოს შავი შალის ჩოხა. თმაც მამასავით ქალურათ ჰქონდა გაყოფილი.

ძველი და ახალი აღთქმის ისტორია ისე იცოდა; თითქოს ყოველივე ხელის გულზე ეწერაო. მაგრამ თუ ვინმე არ ათქმეფინებდა, თავისით არაოდეს არ ლაპარაკობდა ახალი აღთქმის ისტორიებსა. მაგიერათ უნდა გეყურებინათ, რა რიგი აღტაცებით შეუდგებოდა ებრაელების ისტორიის მოთხრობას. მაშინ ის თვითონ იყო აღტაცებული და იმის დახუჭუჭებულს, კისრამდის დაყრილს თმებზე რომ შეგეხედნა, აგრეთვე იმის ძვალ-მსხვილს აგებულებაზე და როცა სამუშაოში იყო ფეხ შიშველა და პერანგსამარა რომ დაგეთვალიერებინა, მართლაც თვალწინ გაგიცოცხლდებოდა ერთი რომელიმე ძველი რომაელისა ან საბერძნეთის გმირის სურათი მარმარილოზე გამოქანდაკებული. მოსეს მარტივი ცხოვრება და სიმართლე ძალიან მოსწონდა;

ამას გარდა მოსემ იცოდა იმის სეფისკვერის მო-
ტანა და ამითი კიდევ უფრო შეაყვარა თავი
ყმაწვილს. მოსეს დედამ საკვირველი თეთრი და
მშვენიერი ნაკეთები სეფისკვერების ცხოზა იცო-
და. დანით რომ გაგეჭრა შუაზე და ახალ ფიფქ-
თოვლთან შეგედარებინა, ვერ იტყოდი, რომელი
უთეთრესიაო. ამასთანავე იყო მტკიცეთ, მძიმე
საფუფრით ნაკეთები და ძალიან ყუათიანი. ერთი
ამისთანა სეფისკვერი მშიერს კაცს მოასულიე-
რებდა. მოსეს მამა სხვა სეფისკვერს არ აკურ-
თებდა წირვაზე, თუ არ თავის დედაკაცის
გამომცხვარსა. ჩემი დედაკაცის სეფისკვერს უ-
კუთხათაც აქვს ღვთის მადლი. მონიჭებულიო.
სული წმინდა ჭეყნათ ჩემი დედაკაცის სეფის-
კვერზე უკეთესს ადგილ-სამყოფელს ვერ აღირ-
ჩევსო. მართლაც ბოლოს დროს ისე გავარდა
სეფისკვერადთან სეფისკვერის ხმა, რომ კაცხისა
და ჯრუჭის მონასტერში სხვას არ შეამჩნადებდენ
საწირავათ, თუ არ ამისთანას. მოსეს დედა რომ
მიიცვალა, სეფისკვერის კეთება ჰატარძლებზე
გადვილა მემკვიდრეობით.

თავი XVII.

დიტოსა და იმის ბიძის ახალი განწყობილება.

დიტოს პანსიონში შესვლის შერე მსწრაფლათ დაიფუშენ და დაიფანტენ ქვერიას მოწათფები. ამ კაცსაც მოეწყინა ამდენი ახალგაზდობის შენახვა და რაკი თავის ძმისწული პანსიონში მისცა, შერე თავის შორეულსა და მეგობრებს გამოუცხადა, რომ თქვენი შვილები თავიდგან მომაცილეთ. ხომ ზედაფთ ჩემიც ვერ შეპინახავს და სახელმწიფოთ ვაზდეფინებო. თვითონ ყმაწვილებსაც მობეზრდათ მუდამ გაჭირებაში ყოფნა. ზოგმა სულ დაანება სწავლას თავი და შინ წავიდა, ზოგმა კი სლაბოტკის მცხოვრებლებში შეიფარა თავი. იქ, საცა უწინ ყმაწვილების ფაცხა იყო გამართული, ახლა გძელი ხის დარბაზი იდგა, შიგნით ეს დარბაზი გაკრული იყო ღობით ორ ნაწილათ. ერთ ნაწილში ძროხები და ცხენები ებენ ბაგებზე; მეორე ნაწილში კი შუაალაგას კერა იყო გამართული, ზედ ზესხვანი ეკიდა და მაზედ რკინის საქვაბე იყო ჩამოკიდებუ-

ლი. საკუთრათ ამ ნაწილს ეძახდენ სასტუმროს და მუშების ადგილ სადგომათ იყო გადაქცეული. გლახისეული კარგა ძალი ალაგი იყო, სადაც ერთი დიდი ვენახს ზეარი იდგა, მშვენიერი მრავალ ხეხილიანი ბაღი და სულ ამ ადგილს ორ კუთხით შემოუყვებოდა წაბლ ნაყარი სერი, და სხვა კუთხეებთ ცოცხალი ბროწოულისა და ტირიფის ღობეთი იყო შემოკავეებული. ამ ბაღში არც ერთი ვაზი, არც ერთი ხეხილი და არც ერთი ხე, წაბლის ყოფილ იყოს თუ კაკლისა, სხვისგან არ იყო დარგული. სულ თვითონ ქვერიას დაემყნა და გაემშენებინა. ამ კაცს ძალიან უყვარდა შრომა და თუ სამსახურში არ იქნებოდა, მუდამ თავის ბაღში იდგა. იმას ჰქონდა რიგიანი თანამდებობა სასამართლოში. ამისგანმო მთხოვნელები, რასაკვირველია, არ გამოეღეოდნ. განსაკუთრებით დაბალი წოდებიდგან, ესე იგი გლეხობიდგან. იმდენათ ჰკუიანი და სინიღისიანი იყო ეს კაცი მთხოვნელებთან, რომ სხვა გასამრჯელოს არას სთხოვდა საქმის ვაკეთებისათვის, გარდა ბაღში და

ვენახში მუშაობისა. ყოველ მთხროვნელს ხუთი ექვსი დღე მაინც დაიჭერდა თავის ბაღში სამუშაოთ; მერე საქმესაც გაუკეთებდა და გაუშვებდა. ამისგამო ქ.....ის არემარეში მგონია ერთი მცხოვრებელიც არ დარჩენილა, რომ თავისი ღონის და შრომის ჭაშნიკი არ ეჩვენებინოს გლახისეულის არემარისათვის, კიდევ იმიტომ იყო ეს ალაგი ასე მშვენიერათ ნაკეთები და ყველი სიკეთით სავსე. მაგრამ რათ გინდა? პატრონი მაინც ვერ ხმარობდა. იმისთვის მხოლოდ ის იყო სასიამოვნო, რომ ეცქირა ნიადაგ ამ ევროპიულად ნაკეთებს არემარისთვის. დარწმუნებულიც იყო, რა შემოსავალი უნდა ჰქონდესო? გაყიდვა არაფერისა შეიძლებაო და ან როგორ იკადრებდა ხილისა და ვენახის მოსავლის გაყიდვას. «თვალისთვის არის კარგი და სახელიც არის, რომ ასე მდიდრად ნაკეთებს ალაგში კაცი ცხოვრებდესო, თორემ სხვა რა გამოსავალი უნდა ექნესო» — ჰფიქრობდა ის. რაც მოვა, იქვე შეიჭმება — გამოსავალიც ეს არიო. მაგრამ იმის გარეშო მცხოვრებლებს ხშირათ უ-

ნახავთ, რომ იმის მოუტრავი სოსიკა იჯარით აძლევდა ხოლმე ხეხილების მოსავეალს ქ.....ის მცხოვრებლებსა. თუ არ ბატონი, ყმა მაინც სარგებლობდა და ესეც კარგია. ბატონს შე-
 მოაქვს, ბიჭს გააქვსო. მერე ეს ანდაზა კიდევ უკეთესათ გადააკეთეს: «ქარის მოტანილი წყალს მიაქვსო». ჩვენი ძველი ცხოვრების წესი სულ ამ ანდაზისამებრ წარმოებდა. კიდევ ამიტომ იყო ჩვენი ხალხი ძველიდგანვე მუდამ რიყეზე გაგ-
 დებული და იქ შიმშილით კვდებოდა. ღიტოს მამის სიკვდილმა ბიძა და იმის ძმისწული მო-
 მეტებულათ დაამეგობრა, განსაკუთრებით, როცა ღიტომ უმატა სწავლას მაღალ-კლასებში. ბიძა სიხარულისაგან აღარ იყო. ის ხშირად მიდიოდა პანსიონში თავის ძმის წულის სანახავათ, უზი-
 დავდა მოსაკითხებს და დღესასწაულებზე ერთ-
 ხელაც არ დაარჩენდა შინ გამოუყვანელს. ის დღითი დღე ჰხედავდა ღიტოს გონებითს წარმა-
 ტებას, როგორც სიტყვა პასუხში, ისე ცოდნის გა-
 მოჩენაში. ერთხელ ღიტოს გონიერთმა ლაპარაკ-
 მა ბიძამისი ისე გააშტერა, რომ უნებურათ წა-

მოათქმევინა: «ყმაწვილს ჭკუა ჰკითხე და მოხუცებულს გამოცდილობაო». ამის შემდეგ, სიყვარულს გარდა, ღრმა პატივის-ცემაც ჩაუარდა გულში თავის ძმისწულისა. მეექვსე-კლასში რომ გადვიდა ღიტო, მერე ერთხელაც არ გაეგონა თავის ბიძისაგან სიტყვა «შენ...» ყოველთვის «თქვენ» და «შენი ჭირიმე» ურევლა ქვერია ძმისწულთან ლაპარაკში. ქვერიამ შენიშნა, რომ ღიტო კარგათ განვითარებულიყო საზოგადო ისტორიაში. ბევრი ჰქონდა თვითონ იმასაც წა-ნაკითხი ქართულ ენაზე რომაელების და საბერძნეთის ცხოვრებიდგან, მაგრამ რადგან ნაწყვეტ-ნაწყვეტათ ჰქონდა შენასწავლი აქა-იქ; ამისთვის ცნობის-მოყვარება ხშირად არ აძლევდა ბიძას მოსვენებას, რომ თავის ძმისწულისათვის გამოეკითხნა ძველი ხალხის ცხოვრებიდგან. ღიტოც რასაკვირველია მზათ იყო, რაც იცოდა, ბიძის გონების თვალ წინ გადმოეშალა. როდესაც ყმაწვილი ჰანნიბალისა და ცეზარის ამბებს ლაპარაკობდა, თვალები უცბათ აუჭრი-აღდებოდა და საკვირველის აღტაცებით მოუთ-

ხრობდა განსაკუთრებით ჰანნიბალის ქველ-
მოქმედებაზე და იმის თავგანწირულობაზე. ამ
დროს ჟვერია სიამოვნების ნიშნათ ყმაწვილს
თვალეში შესცქეროდა და ილიმებოდა. ძველ
კაცებში დიტოს ყველაზე უფრო ჰანნიბალი და
სციპიონი უყვარდა. იმათ ამბებს რომ ლაპა-
რაკობდა, ყველა შეატყობდა ყმაწვილს, რომ
ცხოვრებაში დიდს ბედნიერებათ მიითვლიდა ან
ჰანნიბალობა და ან სციპიონობა რომ გამო-
ეცადნა.

ამისთანა ლაპარაკში და სხვა ბუნების გარე-
მოების შემეცნებაში ბევრი ისეთი ჭეშმარიტე-
ბანი ესმოდა დიტოსაგან ჟვერიას, რომ უკვირ-
და, ამდენი სად გაუგონია, ან სად წაუკითხა-
სო. მხოლოდ იმან შენიშნა ერთი დიდი ნაკლუ-
ლევანება თავის ძმისწულს. რომ მოგიყვოლები-
ნა რომაელებზე, საფრანგეთზე ან სხვა შორეულ ქვე-
ყანაზე თითქმის სულ დაწვრილებით მოგიყვე-
ბოდა იმათს ისტორიას; მაგრამ თავის სამ-
შობლო ქვეყანაზე ორ სიტყვასაც ვერ გეტყო-
და. მაშინ როდესაც ჟვერიას თეიმურაზის ის-

ტორია საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება: სენია ჩხეიძის, პაპუნა ორბელიანის და სხვა ქართველი მემკვიდრეების მოთხრობა სულ გადაყლაპული ჰქონდა. იმას მოსწონდა ქართული ლიტერატურულ თხზულებებში «ვეფხისტყაოსანი, სიბრძნე სიცრუის წიგნი, კილილა და დამანა» და «მარტირიკა» ანტონ კათალიკოსისა. როდესაც ღიბო გაათავებდა თავის ამბებს, ყვერია თითქოს სულ უნებურათ გამოაბამდა კუდს ღიბოს ლაპარაკს და გადავიდოდა თავის სამშობლო ქვეყნის ქველ-მოქმედს პირებზე. ძალიან ვრცლათ უამბობდა ძმისწულს ნინო წმინდის ცხოვრებას, მერე გადავიდოდა არაბებისაგან არგვეთის ერისთავების დავით და კონსტანტინეს წამებაზე და ამ დროს თვითონ ბიძა ნიშნავდა, რომ ძმისწული ღიბის გულს მოდგინებით უგდებდა ყურს თავის სამშობლოს ძველის ცხოვრების ამბავს. ერთხელ ქეთევან დედოფლის თავ-განწირულმა მოქმედებამ კახეთის გულისთვის შაჰბასის წინააღმდეგ, იმის წამების მოთხრობამ შაჰბასისაგან, ისე ააღელვა კაბუკის

გული, რომ ღიტომ კბილები დააკრაჭუნა და
 მუჭი მუჭს შემოჰკრა ამ სიტყვებით: ოჰ, ურ-
 ჯულო! ოჰ, არა წმინდავო!.. ამის შემდეგ ღი-
 ტომ სთხოვა თავის ბიძას ის წიგნები, რომელ-
 შიაც ვრცელს ანბავს შეიტყობდა ქეთევან დე-
 დოფალზე. ყვერიამ მაშინვე გადაუშალა. მარ-
 ტირიკა და მისცა ხელში. ღიტომ მოჰყვა კითხ-
 ვას ქართული ისტორიისას და თუმცა პირველ-
 ში ქართული კითხვის უჩვეულობის გამო უჭი-
 რდებოდა, მაგრამ ბოლოს და ბოლოს ძალიან
 განვითარდა. იმას განსაკუთრებით გულს უკლა-
 ვდა ქართლ-კახეთის უკანასკნელი ორი საუკუ-
 ნის ისტორია, როდესაც სპარსელები ყოველს
 ღონესა და ძალას ხმარობდნენ ქართლ-კახეთი-
 ან თავის რჯულზე და წესზე გადაეყვანათ და
 ან სულ გაეწყვიტათ. როდესაც ღიტომ ამოი-
 კითხა ის ალაგი: «თეიმურაზ პირველის დროს
 ერთს შემოსევაში შაჰბასმა ასი ათასი სული კა-
 ხელი გადაასახლაო სპარსეთში», მაშინ ისე აუ-
 დულდა ყმაწვილს გული, რომ თავში ხელი შე-
 მოიკრა და თვლებიდან ცრემლები გადმოჰყა-

რა. ეს ცრემლი მამის სიკვდილის შემდეგ პირველი იყო ღიტოს თვალიდგან, მაგრამ მით უფრო მღუღარე და ნაყოფის მომცემი შეიქნა იმის შემდეგი ცხოვრებისათვის, რაც უფრო დიდ დრო გადიოდა, ბიძა და ძმისწული ისე უფრო უახლოვდებოდნენ ერთმანეთს, უფრო და უფრო სცნობდნენ ერთმანეთსა და იმათი მამაშვილური კავშირი მტკიცდებოდა. ქვერიას თვალში ღიტო იყო ღირსი მემკვიდრე მამა-ბიძის საერთო ოჯახისა. «ჩემი ძმისწული რაღაც სხვა ვარსკვლავზე არის დაბადებულიო». ღიტოც თან და თან უფრო ურიგდებოდა ბიძის უწინდელს შეუბრალებელს მოქცევას უწინდელ მოწაფეებთან. ბიძა-ჩემი კეთილი გულის კაცია, — იტყოდა ღიტო: მაგრამ თუ უწინ გვლახავდა, შეუბრალებლობისაგან კი არ მოსდიოდა, — ასე ესმოდა იმას აღზრდა რამდენჯერ უთქვამს იმას საწყალი მამიჩემისთვის: «ყმაწვილს თუ შიში არ ექნა, არ ვარგაო.» მის ყმაწვილობაზე, ინასაც ბევრი მოხვედრია ჯრუჭის მონასტერში და ქ — ის სასული-

ერო სასწავლებელში. როგორც ესწავლა, ჩვენც ისე გვზდიდა. »

ამ მდგომარეობაში დიტო თან და თან უფრო ღრმათ უფიქრდებოდა თავის მომავალს ასპარეზს. იმან გულში გადაიწყვიტა, უმაღლესს სასწავლებელში კურსი უნდა შეეასრულოვო, რომ შემდეგ სახელოვანი გამოვიდო. იმისი ფიქრი ამ ქამათ სულ ამ საგანზე იყო მიქცეული: ცხოვრებაში ვიყო დიდებული, ყველანი მე მემორჩილებოდენ, შეჰნატროდენ, მთელი ქვეყანა ხელში მეჭიროს და ყველანი გავაბედნიეროვო. ბიძაჩემს მაშინ უეჭველათ ბროლის კოშკს დავუდგამ და ხან და ხან ხუმბრობით გავახსენებ, შენს ძმისწულს რომ ერთხელ უწყალოდ სცემდი, აი, იმან ნაცვლად რა კეთილი მოგაგო!... ხომ კარგი გულის ყოფილაო; მაშინ ისე ღრმა მოხუცებული, თავს ჩალუნავს და გულში იტყვის, შემცდარი ვარო. ბევრი ამისთანა ფიქრები ეხვეოდენ თავში დიტოს, მაგრამ ხმა მალლათ, სხვის გასაგონათ, ვერ გამოთქვა, თითქოს რიდასიც ეშინოდა. ეგონა, ვაი თუ უმანსკიმ ამპარ-

ტაენობათ ჩამომართვასო და ამხანაგობაში თავი მომჭრასო. რამდენათაც ფიცხათ მიისწრაფოდა თავის გულის წადილისაკენ, იმდენად უფრო ღრმად ჰკეტდა ამ ძვირფასს მომავალის სურათს თავის მეხსიერებაში. იმას ეგონა ეს განზრახვა იმაზე მეტს ხორც-შესხმულს ადამიანს არ ეცოდინებოდა; მაგრამ წარმოიდგინეთ იმის განკვირება! ერთხელ თვითონ იმისმა ბიძამ ცხადათ უჩვენა დიტოს იმის საგულებელს წადილზე, რომელსაც მონაპარჯე ძვირფასს ნიეთსავით მეხსიერების კუნჭულში ფარავდა ასე მომჭირნეთ. ერთს კვირა სალამოს დიტო ჩვეულებრივათ შევიდა თავის ბიძასთან გამოსათხოვრათ; ღიმნაზიის პანსიონში უნდა წასულიყო. ქვერია პერანგის ამარა ფეხ-ტიტველა სტოლზე იყო მამჯდარი, წინ ხელ ნაწერი სამოციქულოს ოდენი ქართული წიგნი ჰქონდა გადაშლილი და გულს მოდგინეთ ჩასცქერებოდა. როგორც დიტომ შეაღო იმის ოთახის კარი, ქვერამ აიხედა და, პალტო მოახმული და წიგნებ დატვირთული ძმისწული რომ დაინახა, სიამოვნების

ფერმა გადაჰკრა სახეზე. მიღიხართ? — ჰკითხა გალი-
მებით ქვერიამ.

— დიახ, გიახლები. მშვიდობიანათ უპასუხა
ძმისწულმა.

— მოდი აქ, ცოტა ხანს ჩემთან დაჯექი.

ღიტომ მოიხადა პალტო, წიგნები სტოლზე
დააწყო, სკამი მისწია და ისიც სტოლის მეორე
კუთხესთან დაჯდა.

— როგორ ჰგონია, რა უმჯობესია კაცის-
თვის ქვეყანაზე? ჰკითხა ბიძამ.

— მე მგონია, კეთილ მოქმედებისთანა არა
უნდა იყოს რაღა — უპასუხა ღიტომ. ეგონა ამი-
თი თავის ბიძას დააკმაყოფილებდა, რადგან ამ
საგანზე უმანსკის ხშირათ ჰქონია კლასში ლა-
პარაკი. თუმცა თვითონ სულ სხვას ჰფიქრობ-
და, მაგრამ თავის საკუთარ აზრის გამოთქმა-
ვერ გაბედა ამ შემთხვევაში, რადგან თავი მო-
სწონდა ბიძასთან და ესეც იცოდა, რომ, თუ კე-
თილ მოქმედება არ ჯობნებულიყოს ქვეყანაზე
ყოველსავე, ანც იმისთანა ჰკვიერი და განა-

თლებული კაცი, როგორც უმანცკი, იქადაგებდა ასე ბევრს იმაზეო.

ქვერია შედგა ძმისწულის პასუხზე; მაგრამ ცოტა ხანს შემდეგ კიდევ განაგრძო თავისი გამოკვლევა.

«კეთილ მოქმედება?... ჰო, ეგეც კარგია. მაგრამ ეგ ხომ ერთობ საზოგადოთ არის ნათქვამი... არა, თქვენ უფრო ცხადათ ამიხსენით, თითოთ მიჩვენეთ ისეთი რამ ცხოვრებაში, რომლისათვისაც კაცი მოქმედებდეს და მართლაც საუკეთესო საგანი, მართლაც უძვირფასესი იყოს ყოველ კაცისათვის? დიტო შედგა, ვერა თქვარა და თვალები ძირს დახარა, თითქოს შერცხვარო ბიძისაგან დაჭერისა. ქვერიამ უცბათ გადაავლო თვალი ხელ ნაწერს წიგნს და წამოიძახა.

— «კაცისათვის სახელი ის თანა ქვეყანაზე არა უნდა იყოს რაო. იმას თუ კარგი სახელი აქვს ქვეყანაზე დავარდნილი, იცოდე, კეთილ მოქმედიც ის უნდა იყოს. იმას თუ ყველა აქებს, ყველა იმისკენ მიისწრაფის და თვებ-

ქვეშ ეგება, უნდა იცოდე, მაშინ იმისთანა სხვა
 არაფერ არის, ჩემის აზრით ყოველი ახალ გაზ-
 და ყმაწვილი კაცი მხოლოდ სახელისათვის უნდა
 შრომობდეს.

«გიჟობს სიკვდილი ქებული,
 თავის გაწირვა ნებითა
 სიცოცხლეს მოყივნებულსა,
 აუგიანსა ვნებითა.»

ან ასე:

«ემონო თუ მტერსა,
 გავეგო მტვერსა,
 სირცვილად მიჩნდეს საუკადრისოდ.
 მიჟობს სიკვდილი,
 ვიდრე სირცხვილი
 თავს ვიდვა მუდამ სამწუხარისოდ....»

კ ა რ გ ი ს ა ხ ე ლ ი ს თ ვ ი ს .

«ქველი სახელი განფინე,
 ნუ მოისუსტებ ქებასა.
 სისუსტის ადგილს მანქანა
 ძალით დამართებს ნებასა.»

ლექსების კითხვა რომ ჩაათავა, ყვერიაშ შეხედა დიტოს, რომელიც სახეზე გაბდლიალებული იყო და თვალები უცინოდა. ბიძამ იფიქრა გულში, რომ სწორეთ დიტოს მოეწონა ეს ზნეობითი სწავლაო და სიამოვნებით ჰკითხა: მართალია თუ არა?

— დიახ, ეგ სწორეთ მართალია-

— ახლა შეიდობით. შენ იცი, შეილო, შენს მეტი ჩვენს ოჯახს ხომ არავინ რჩება, — გრძნობით უთხრა ძმისწულს, აკოცა თვალში და გამოსტუმრა. სიხარულისაგან აღარ იყო, ბიძიდან რომ გამოვიდა: «ბიძაჩემმა ჩემი გულის პასუხი, როგორც ბარათი ისე ამოიკითხა. მართლაც და რა არის კეთილ მოქმედება თუ არა უბრალო სიტყვა? თუ ისეთი კაცი გამოხვალ, რომ მთელი ქვეყანა შენ დაგიწყებს ქებას კეთილ მოქმედისა ხარ და დიდებული კაციცა» ამისთანა ფიქრებით შეპყრობილმა დიტომ ბოლოს შეჰყო თავი პანსიონის საკითხავ ზალაში, სადაც უმაწვილები კიდევ დაეჯდინა ზედამხედველს გძელ სასწავლებელ სტოლზე და ისეთი

ხმაურობა იყო მოწაფეებისა, თითქოს ფუტკრის
სკები დაუდგამთ ზალაში და ისინი ბზუიანო.

დადგა მაისის გასული, ყმაწვილები ღიმნაზიის
ოთახებში სიცხით იხრჩობოდნენ. გახშირდა ურო-
კების დროს ყმაწვილების გულის შემოყრა. მა-
სწავლებელნი შეკრბენ რჩევაში, თქვეს: ამის-
თანა სიცხე დიდი ხანია არ ყოფილაო და
გადასწყვიტეს, პირველს ივნისს მოწაფეების დათ-
ხოვნა.

ღიტო და ბიძამისი კანიკულებში შინ წაერ-
დნენ ერთად. ახალ ამწვანებულ ვეერ-ულვაში-
ანი ყმაწვილი მოხდენით იჯდა ყარაბაღულს ოქ-
როს ფერს კვიცხე; ისინი მიდიოდნენ გაკრულ-
ზე. იქით აქეთ სქელი მუხნარი და წაზღნარი ჩა-
უყვებოდა. გზაზე ხან და ხან შეხვდებოდა გამ-
ხმარი უზარ-მაზარი მუხნის ხე, რომელიც ზედ
გზაზე იყო წამოქცეული და გულ გამომწვარი.
როცა ამისთანა ხეს მიუახლოვდებოდა ყმაწვილი,
ჰკრავდა ცხენს მათრახსა, გაადენდა ტკაცანს,
კვიცი შეკრთებოდა, ისკუპებდა და მოხდენით

გადაეწვებოდა ერთი საყენის სისხრე მუხის ნა-
მორსა.

— დიტო, ჭკვიანათ დაუჭირე თავი, შეილო, მაგ კვიცს, თვარა ახალი დახედნილია და გადა-
გაგდებს. ჩერქეზულათ გაწყობილი ახალ გაზდა-
საროს ტანის ყმაწვილი ხან იქით გადაეკიდებო-
და ცხენზე და ხან აქეთ, — ეტყობოდა, დიდი ხა-
ნი არ მჯდარიყო ცხენზე, ეხალისებოდა ცხენო-
სნობა და ამის გამო ყოველს წამს ცმუტაედა
უნდოდა, ვაჟკაცური ცხენოსნობა გამოეჩინა.
იმის მიმყოფი მოხუცი იჯდა დიდს ჩერქეზულს
შავს ცხენზე, რომელიც მადლიანი ნაბიჯით გზას
ამოკლებდა. ბოლოს დიტო მოიღალა ამ თამა-
შობაში, ცხენიც ოფელში გააცურა და გვერ-
დით ამოუდგა თავის ბიძას.

ისინი შეუდგენ მთავორიანს გზასა სქელს
ტყეში. როცა აივაკებდენ ხოლმე, რომელსამე
ბეგს, დაბლობს მთის გვერდზე დაინახავდენ თეთრ
პალატიანს ოდას (იმერული ფიცრული ოთხ-
კუთხიანი საკეთილშობილო სახლია) და განი-
ერს მესერით შემოვლელს ამწვანებულს ეზოს,

რომელიც სქლათ იყო დარჩდილული ას წლოა
 ვანი მუხის ხეებითა და თვითონ ოდაც ამ უზარ-
 მაზარ მუხის ტოტებით იყო შეფოთლილი. ამ
 დროს ეზოებში კაცი არაეინ ჩნდა გარდა ორი-
 ოდე მეძებრებისა და ზოგჯერ მწევარიც სი-
 ხით დასუსტებული ზოზმანით ადგებოდა და
 ერთი ხიდგან მეორე ხეს ქვეშ უფრო სქელს
 ჩრდილში გადიცვლიდა ალაგს. ცოტახანს იქით
 ჩვენი მგზავრები გადაადგენ ძვერის მდინარის
 ბეგს. შორს მთაზე გამოჩნდა ჩხარის ქალაქი,
 რომელშიაც ოცდაათი თუ ორმოცი ზის-დუქ-
 ნის და ერთი ძველი ნანგრევი ციხის მეტი არა
 იყო რა. ამ ორმოც დუქანში ოცდაათი
 სულ სამკედურები იყო, იმათში ზოგგან სპი-
 ლენძის ქვაბებს აკეთებდენ ზოგგან სამუშაო ია-
 რალებს და ზოგგან ნალ-ლურსმანსა. სამხრეთით
 ფართო რკალათ იყო მიწყობილი ლოსიანთ-
 ხევის მალლობები, რომელნიც მშვენიერ ლაყ-
 ვარდის ფრად შეღებილნი მოჩანდენ ზაფხულის
 სიცხეში; კიდევ იმას იქით აიმაჩთებოდა ახალ
 ციხის მთები რაზმებათ ჩამწყრივებულნი, შავი-

ზღვისკენ. ლაფეარდს სივრცეში შორს გამოჰკია-
ფობდა ერთი პაწაწა თეთრი წერტილი. დიტომ
დაინახა თუ არა ისა, ჰკითხა თავის ბიძას: «ეგერ
იმ ბევში თეთრათ რა მოსჩანსო»

— ის არის ალის უბნის საყდარი.

— მართლა ხშირად გამიგონია ეს ლექსი:

«ალის უბანს ქალი მოკვდა,
სიმონეთს მარგლის ბოსტანსა;
ქალსა კაცი ნუ ენდობი,
ნურც კვდარსა და ნურც ცოცხალსა.»

— რა შემთხვევისათვის უნდა იყოს ეს ლე-
ქსი შეთხზული? — განაგრძო დიტომ კითხვა.

— ალისუბნელმა კაცმა ითხოვა ერთი ლა-
მაზი ქალი; მაგრამ იმ წყეულს თავის საყოლში
ერთი ახალგაზდა ბიჭი შეყვარებოდა და პირო-
ბა მიეცა, მე რომ წამიყვანებენ ჩემ საქრმოში,
სამ დღეს იქით სიკვდილს მოვიგონებო, კუბო-
ში ჩამსმენ და როცა დამმარხონ, შენც იქ გა-
ჩნდი, ამომთხარე და წამომიყვანეო. მარჯლაც
ისე ქნა თურმე იმ წყეულმა ქალმა. როცა და-
ლაშდა, იმ ღამესვე შეყვარებული ბიჭი მოვიდა

საყდარზე. დაუგდო ბარი, ამოთხარა სათლავიდან საყვარელი და ზოიყვანა შინ. მეორე წელიწადს იმ ქალის მახლმა, ქ... ისოდან მიმავალმა, გაიარა ახალ-გაზდა ბიჭის კარზე სიმონეთში და ბოსტანში თავისი რძალი დაინახა და გაუკვირდამო. ბოლოს შეიტყვეს დაწვრილებითი ამბავი და შენრომ თქვი, ის ლექსი გამოთქვეს. ქალი წყველია.

«ცუდია იგი შამაცო

ღიაცმან მოაღოროსა;

მისის სიტყვისა მიმყოლმა

სჯობს თავი გაიღოროსა.

თვით ურცხვია და შეარცხვენს,

ვინ ქვეშე გაიგოროსა.

და ბიცზე ყვაილი ვინ კრიფა,

ან ჟანა თავის სოროსა».

ამ ლაპარაკში ისინი გავიდნენ ძვერის მდინარეში. როდესაც ქ. ჩხარის მალლობი აივაკეს ბიძამ ჰკითხა ღიტოს:

— რომ მშვიდობა იქნეს და მომავალს ზამთარში სწავლა დაასრულო, მერე რას აპირებ? შეილო?

— მე უეჭველად რუსეთს უნდა წავიდე და უნივერსიტეტში კურსი დაეასრულო; ძალიან მსურს ბუნების მეცნიერებაში განვეითარდე. ამ ცოტა ხანს ერთი წიგნი წავიკითხე, და უმონ დურვილის მოგზაურობა მთელს ქვეყანაში. ამ კაცს ხომალდით შემოუვლონ მთელი დედამიწის ზურგი სამი წლის განმავლობაში. ვინ იცის, რა ქვეყნები არ დაუვლია იმას, რამდენი შესანიშნავი არ უნახავს დედამიწის ზურგზე. ღმერთმან ნუ ქნას, რომ მეც არ დევინარო მთელი ქვეყნის პირი... უნივერსიტეტს რომ გავათავებ, მერე ზღვის ხელობას ვისწავლი, ხომალდის აფიცერი გავხდები და თუ ღმერთი შემეწია, კარგათ ვიმსახურე, სამ წელიწადს კაპიტნობას მომცემენ. მერე საკუთარი ხომალდი მქნება, ვთხოვ მთავრობას სამეცნიერო გამოძიებისათვის გამგზავნოს ქვეყნის დასავლელათ და სამ წელიწადს იქით ქე მოვბრუნდები უკან.

ქვერიას არაფრათ იამა ასე შორს აზრის ქონება თავის ძმისწულისა. მართლუ თუ ასე ქნა

ეს ჩვენთვის დაკარგულიაო და ნაღვლიანათ ჰკითხა:

— მერე ჩვენ, შვილო, ჩვენს ოჯახს რაღა ეშველება?

— ბევრი-ბევრი უნივერსიტეტში ოთხი წელიწადი დამაგვიანდეს.

— უნივერსიტეტში, შვილო, არც მე დაგიშლი სწავლის გათავებას..

— მაცალეთ.—მერე ორ წელიწადს ზღვის ხელობის კორპუსში შევალ, ესეც ექვსი წელიწადი; ამას რომ მოუმატო საში წელიწადი ზღვაში სამსახური და საში წელიწადი ქვეყნად მოგზაურობა, ესეც შეიქნა თორმეტი წელიწადი. ახლა ვარ ცხრამეტი წლისა, მაშ ქვეყანას რომ მოვივლი ოცდა თერთმეტი წლის კაცი ვიქნები. რა დიდი ხანია?

ქვეყრიამ ამ ბრწყინვალე გამოჩატულების დასარღვევათ უთხრა არაკი:

უკუდო ვირი კუდისა
საძებრად იარებოდა,

ყანასა რასმე შევიდა,
 სადაცა მცველი დგებოდა,
 მეველემ ყური დაჰკვეთა,
 არათუ კუდი ჰგებოდა.

და საზღვრისა გარდამავალსა
 მისმეტი რა ერგებოდა.»

არ მოეწონა დიტოს ეს არაკი, მოიღუშა და
 არა თქვა რა.

— გახსოვს, შვილო, მე როდემო ერთხელ სახელის
 მოგებაზე ლექსები წაგიკითხე? ეს უკანასკნელი
 ლექსიც იქიდგან არის ამოღებული, იმ წიგნს
 ჰქვია «ქილილა და დამანა». ის არის ინდო-
 თური სიბრძნის კურკელი. საკვირველი ზნეო-
 ბის მწვრთნელი წიგნია. ჩვენ ქართულს ენა-
 ზე მაგისტანა არა გვაქვს რა ზნეობითს სწავ-
 ლაში. ეგ წიგნია სპარსულიდგან ქართულ ენა-
 ზე გადმოღებული ვახტანგ მეფისაგან, რომ-
 მელმაც სჯულის წიგნი დაგვიტოვა. გთხოვ,
 შვილო, ოდესმე წიკითხე ის წიგნი. ჩინებული
 ქართული ენით არის დაწერილი. იქ ზემოხსე-
 ნებული ლექსი გადამეტებული წადილის და

თვალხარბობის გასაკიცხველად არის დაწერილი. მამაშვილობამ, გადამეტებული არა ვარგა რა ცხოვრებაში. კაცს ბევრი გაჭირება და ხიფათი დასდევს ამ სოფლათ. ზღვაში სიარული შენი საქმე არ არის. შენი მოვალეობაა, ჩვენს სახლს და თუ გინდა ჩვენს ქვეყანასაც მიხედო. ტყულა ნუ იფიქრებ, რომ ისე ვინმე დაგაფასოს სხვაგან, როგორც შენს ქვეყანაში დაფასდები, თუ ქარგი იქნები.

— დიტო ამ დარიგებაზე კიდევ უფრო მოიღუშა. თქვა გუნებაში: შენ რა გაგეგება, ჩახიუბულო, ანა-ბანას მეტი არა გისწავლიაო და კიდევ უფრო დაემყარა თავის აზრზე.

— გადამეტებულია თუ არა, ეგ ჩემი საქმეა და რუსეთში რომ არ წვევიდე, თავს მოვიკლავ. განაგრძო დიტომ.

— კი, შვილო, მაგას ვინ დაგიშლის. რუსეთშიაც წადი, უნივერსიტეტიც გაათავე და ისევ უკან მობრუნდი.

«ქარში ეძმე შენსა გვარსა,
ამხანაგსა შენთან მდგომსა;

უცხო თესლთან სიხარულით

ნუ ამრავლებ ვაშა-ვაშსა.

დიტოს თითქო შეეცოდაო მოხუცი ბიძა, რო-
მელიც თანდათან უფრო ეწინააღმდეგებო-
და იმის წრე-გასულ სურვილსა და, ცოტა მაინც
რომ ენუგეშებინა, ხმა მოუმაბლა:

— ამ ჩემს ფიქრს მე ხომ საბოლოოთ
არ მოგახსენებ. ჯერ უნდა უნივერსიტეტი გა-
ვათავო და მერე ენახოთ.

— დიხ. მაგისტანა კარგს აზრზე წინ ვინ
დაგიდგება. სხვა ლონის ძიება რომ არ მექ-
ნეს, რაც გვაქვს, იმას დავაგირავებ და რუ-
სეთს უეჭველად გაგისტუმრებ.

— მე ჯერ კიდევ იმედი მაქვს სახელმწიფო
ხარჯით გამისტუმრონ, მაგრამ მხოლოდ იმ შემ-
თხვევისთვის მოგახსენებ, თუ რამემ დამიშალა
სახელმწიფოთ გამოზდა.

— თუ სახელმწიფოთ ვაგგზავნიან, იმას რა-
ღა ემჯობინება და თუ არა, დარდი ნუ გაქვს.
ჩემი ქონება და შეძლება რაღა დღისთვის
მინდა.

ერთის სიტყვით დიტოს გარემოებას თანდა-
თან დარი უღებოდა, ბედის შარა თანდა-
თან ეკატებოდა. ის მიდიოდა მაზე გულამა-
ყათ. ჯერ კიდევ ცხოვრების მორევში შეუ-
ცურებელს ახოვანს ჭაბუკს მომავალი, ბედ-ილ-
ბალი წინ მოუგორავდა თილისმის კვერცხით.
და ის კი არ იცოდა, რომ ასეთს ჯურღმულზე
მიიყვანდა, რომლის გარღვევა ჯერ ფიქრათაც
არავის ეფიქრნა და აზრათაც არავის მოსვლო-
და თავში.

— ძმისწულთ და ბიძა ჰაპანაქება თიბათვის სიტ-
ხეში საშინლათ შესწუხდენ. დიტოს ყარაბა-
ლულმა ცხენმა მეტის დაღალულობით ყურები
ჩამოჰყარა და ლაგამს გვრემდა, სანამდის ეწერ-
ში მიდიოდნენ, სქელი მუხის ტყის ჩერო კიდევ
უფრილებდა იმათ, მაგრამ ახლა ტრიამელ სერ-
ზე შეხვდათ ბიძა-ძმისწულს გადავლა და ამის-
გამო ვერც ცხენებმა და ვერც ცხენოსნებმა
სიტხეს ვერ უძღეს. ასე გასინჯე, სიოც არსაიყო
ჰქროდა. სიტხეს გარდა ერთნაირმა ქიჭინობე-
ლას კრიჭინმა სული და გული შეაწუხა გზაზე

— დიტო, ეს სერი რომ ჩევივაკოთ, ძირ-
ში ერთი კირგი წყაროა და იქ გადავხტეთ,
თვარა ერთობ დევილალეთ და ცხენებსაც აღარ
შუძლიათ შეტო, შენს კეისს მაინც ხვითქი გა-
დინდა.

— კარგი, ბატონო. — მოკლეთ მოუჭრა დიტომ
და წელში გაიმართა.

ტოტა ხანს იქით ბიძა-ძმისწული ჰგორავდენ
ბეგის ძირზე, მწვანე ჩეროში. ზევით სქელი ძეწ-
ნისა და კატნის ხეები ჰქონდათ სქლათ გადა-
ფარებულს. იმათ ქვეით მშენიერი მთის წყარო
გადმოჩუხჩუხებდა. ამ წყაროს ისეთი თვისება
ჰქონდა, რომ რაც უფრო ძალიან დაცხებო-
და, იმდენათ უფრო ცივი და გემრიელი ხდე-
ბოდა.

— იფ, იფ! სწორეთ ცხონებაა ამისთანა
წყარო ზატხულში. — სიამით წამოიძახა ქვე-
რიამ.

ამ დროს დიტო წამოვარდა, დაეყუდა კოდის
წყაროს და დაიწყო თავ-პირის გაგრილება.

— ოჰ, ეგ კარგი აზრი მოგივიდა. შენმა სი-

ცოცხლემ, მეც დევობან პირს. გაგრილებიხ
შემდეგ ბიძა-ძმისწულნი ხელ-მეორეთ წამო-
წვენ ჩრდილში. დიტო გულადმა გადაბრუნ-
და და ცას შეჰყურებდა. პირში ედო ახალი
ეკლის ფოთლის ღერი და თითქოს ღეჭავდა.

— დიტო, შენ კიდევ არ გითქვამს ჩემთვის,
ჩიტი გაათავა ჰანნიბალმა თავისი სიცოცხლე.

— ძმისწულს ჰანნიბალის ხსენებაზე თითქო
ქრუანტელმა დაუარა ტანშიო, უცბათ წამოჯდა
ზეზე, საზე გაუცოცხლდა და მოჰყვა.

— ძალიან სამწუხაროთ. მე კიდევ მეძნელე-
ბა ამისი თქმა. წარმოიდგინეთ ასეთი მხნე,
ძორს გამსჭვრეტი, დიდი ჭკუის კაცი, დიდი მო-
ხერხებული!.. აბა იფიქრეთ, ნახევარი წლის
განშეალობაში მთელი ჰისპანია დაიპყრო, გად-
მოვიდა პირინეის მთაზე, რომელიც ბევრათ
უფრო მაღალია სურამის ქედზე, გამოიარა მთე-
ლი სამხრეთის გალლია, ახლანდელი საფრანგე-
თი, გადმოვიდა ალპის მთაზე იცით ალპები
რა ნაირი მთებია?.. თუ გინახავთ იალბუზის
მთა? წარმოიდგინეთ, რომ კაცმა აქედგან იალ-

ბუზის სიმაღლე ქედზე გადაიყვანოს მთელი თავისი ჯარი — ჰა, რაფა მოგწონთ? —

— უჰ, უჰ, უჰ! სწორეთ გასაკვირვალია!.. იძახოდა მართლაც გაკვირვებული ქვერია. —

— ჰანნიბალმა მთელი ჯარი, ორმოცდაათი ათასი კაცი, გადაიყვანა ამისთანა სიმაღლეზე. მერე თითქმის მთელი რომაელი ჯარი გასწყვიტა და შვიდს ვერსზე იდგა რომის ქალაქიდან. ერთი სიტყვით რომაელების თვითარსებობა ძაფზე იყო დაკიდებული.

— მერე არ შევიდა ქალაქში?

— არა. კიდევ ეგ არას. არ შევიდა და! რაცლასი შეეშინდა იმ სულელს. ასე ეგონა, რომ აუღებელი რამ ქალაქი უნდა იყოსო!.. ალების მაგიერათ დაბრუნდა უკან... ის იყო და ის!.. ამის შეჰდევ იმის ბედიც უკან დატრიალდა. ბოლოს... კიდევ შეძენლება წარმოესთქვა... სომხეთის ქვეყანაში საწამლაფი მიიღო და მოკვდა.

— ჰო, ჰო, ჰო, ჰო!.. აი განგება!.. იმდენი იმოქმედა, იღვაწა, სამი სახელმწიფო დაიპყრო

და ერთი ქალაქის აღების შეეშინდა. მანდ
თუ განგება არა იყოს რა, სხვა რა დააკა-
ვებდა?

თქვა ლექსი:

«მსოფლიო ბედნიერება

ასპიტი არის მკბენარე,

შიგ გექსლო მაკვდინებელი,

სიტუარფე რამ აქეს ზენარე...»

— მაგრამ ახლა რომის ხალხის სულის სიმ-
ტკიცე და გულადობაც უნდა წარმოიდგინოთ.
როდესაც ყოფელივე ღონისაგან დაიცალენ, უ-
კანასკნელათ გამოაწყევს რაც ძალა-მოსილო
ახლოგაზლობა იყო, — და ესენი იყვნენ იმათი უ-
კანასკნელი იმედი. წარმოიდგინეთ: ჰანნიბალმა
მთელი ეს ჯარაც გასწყვიტა, მხედართ-მთავარი,
ემილიოს პაულე, მოჰკლა. ვინც კი გადაურჩა, ძუნ-
ძულით შემოვარდენ ქალაქში და შიშის შარი
დასცეს ყველას: ჰანნიბალი უკან მოგვდევსო.
რომ იცოდეთ, რა საოცარად საქმე ჰქნა ამ ღო-
ნე-მილეულმა და იმედ მიხდილმა ხალხმა: უკა-

ნასკნელ გაჭირების დროს. წამოდგა სენატი, ქალაქის მოთავე გმუეობა და ბძანება გასცა, ჩაკეტეთ ალაყაფის კარებიო, ჟრავინ გაბედოს ბრძოლის ველზე დახოცილებისთვის ტირილიო. გამოქცეულს მხედართ-მოთეარს, ვარრონს, სენატ-მა სამშობლოს მაგიერათ მადლობა უთხრა, რომ მხნეთ ებრძოლე სამშობლოს მტერსო და ფიქ-რი არ შეგსელია გულში მამულის დაცვისათე-სო. ამას შემდეგ ქალი და კაცი, მოხუცი და ჩხვილი ქალაქის მცხოვრებნი ყველანი ერთიანათ დაემზადენ საბრძოლელათ. ყველამ გული გაი-მაგრა: ან უნდა მოვკვდეთ, ან მტერი უნდა ჩამოვიცალოოო..

— აი, კაცები მაშ ისინი ყოფილან!.. ჰო, ვგენი ღონე მოკლებული კი არა, წამდვილი ძა-ლა მართლაც მაგათ ჰქონიათ ხელში. ჰკვიანათ მოქცეულა ჰანნიბალი, რომ არ მისულა ქალა-ქის ასაღებათ. როდესაც ხალხი მაგნაირათ გულს გაიმეხებს, ის მაშინ მტრისაგან უძლეველია.

«ვის თავ-გაწირვით მოედანს

დაუდგამს ფერხათ ტანია,

ესრეთსა მხნესა სეებედთა

ბურთი ყე გაუტანია...»

— კიდევ იმიტომ ვადი ვებუღან ძველი რომაელები, რომ მაგისტანა ახოვანი და თავგანწირულები ყოფილან შტერთან ბრძოლაში. მაგრამ სულ ბრძოლა და სისხლის ღვრაც არ აძლევს კაცს კარგს ბოლოს. აი, თუნდ ეგ რომაელები ავიღოთ. შენს აზრით, მაგ ხალხს ძველ დროში ვერაფერს გასძლევია. მთელი ქვეყანა ხელთ ჩაუგდია მახვილის შემწეობითა, მაგრამ აბა ნახე, სად არიან ახლა ისინი. ახლა იმათი სახსენებელიც აღარ არის ქვეყანაზე.

— ეგ რა უყოთ, მთელი ოთხი საუკუნე მუდამ განუწყვეტელს ბრძოლაში იყო. რაც ახლა ყოველმა ხალხებმა, ყველანი ერთბაშით დაესიენ ამ სახელმწიფოს. პირველი საუკუნე იდგან დაწუებული მეოთხე საუკუნის გასვლამდის სულ ზღვასავეით აწებოდენ მთელი ქვეყნის პირის ხალხები და ბოლოს, რითაც იქნა, დაიმორჩილეს და თავდავით გამოზებევს.

— მეც მაგას მოგახსენებ. ხლწით მოგებულო

ხლმითავე წარწყმდეს. «ქილილა და ღამანაში»
 არის ერთი მშვენიერი ალაგი ამის შესახებ:

«ვინ უსამარლოთ მახვილი
 ქარქაშით აღმოაქანა,
 მისმან მახვილმან მისნივე,
 სისხლი დასთხიოს აქანა.»
 ან ასე:

«სომართლის ნერგი იხარებს
 დარგო სოფლისა არცსა,
 თუცა სარწყავად არა რწყავს
 ხმლის წყარო მისსა გარესა.»

— მეორე ალაგში არის ჩამდენიმე ლექსი
 წარმოთქმული საზოგადოთ ომიანობის წინააღ-
 მდეგ, რომელიც ჩემის აზრით ამ შემოხსენებულს
 ლექსებს კიდევ სჯობია.

«თუ იყო გმირთა უმხნესი
 მისისა მის საზომისა,
 სვილოსა უქლიერესი,
 მჯობი მებრძოლად ლომისა,
 მაშინც მშვიდობა სჯობია,
 იმედი სულთა დგომისა,
 და არ ვიცით, ბრძოლა რასა იქს,
 რა გაგება ომისა.»

ამისთანა საუბარში მზე დაიხარა. დასაელეთი-საკენ. პაპანაქება სიცხის შემდეგ ასეთმა გრილ-მა სიომ წამოუბერა, რომ სწორეთ ცხონება იყო.

— იფ, რა აგრილდა! — აბა, დიტო, ცხენე-ბი დაეჭიროთ. შეეკაზმოთ. გზას გავეშუროთ, თვარა სალამო შემოგვეპარა. სჯობია შინ დროით მივიდეთ ღამეში ხეტიალს. მთვარე დღეს დაივახშმებს და ამისთვის გვიანობამდის აღარ ამოვა.

დიტო შურდულსაფით გაექანა იქითკენ, სა-დაც სქელ ტყეში თაჩუნი ისმოდა. ერთს მი-ნუტს ცხენები მზათ იყენენ და ბაძა და ძმის-წული მიდიოდენ «გაჭრილზე». ასე ერქვა იმ გზას, რომელიც ზემო იმერეთისკენ მიდიოდა.

კარგა ვახშმობის დრო იყო შემოსული, რო-დესაც დიტომ ააჭრიალა თავის მამის ჭიშკარი. ბნელი ღამე იყო და არა ჩანდა რა, თორემ იმ დროს, რომ უცბათ გაეღვა, თქვენ მოგე-ჩვენებოდათ გადაფითრებული ყმაწვილი, რომელს-საც ხელი და კბილები უკანკალებდა. იმ წუთას

დიტოს მოაგონდა თავისი ძვირფასი დედამა, რომელთაც დიდი ხანი იყო დაეტოვებინათ ეს ოჯახი და ახლა თვალწინ ისე წარმოუდგა, თითქოს მართლათაც ეს ოჯახი ჯოჯოხეთის უფსკრულში ყოფილიყოს ჩაძირული. ჯერ კიდევ ცხოვრების გემო გაუცნობელს ჰაბუკსა შეეშინდა: «ღმერთი არ გამიწყრეს, მეც იქ არ წავიდე, საცა ჩემი დედამა არიანო». ამ შეუფერებელმა ფიქრებმა იმდენათ იმოქმედა დიტოზე, რომ ის შევიდა თავის ოჯახში ყოველად უგრძნობლათ. მწვეარ-მეძებრებმა შეჰქნეს ჰყეფა-წაწკანი, მოლოდინე ბიჭები იქ გუნდათ გამოეგებნენ, ცხენები ჩამოართვეს ბიძაძმის წულოს, მერე დიტო და ბიძა შევიდნენ ბიძის ცოლთან; ყველა შინაურებმა გაიხარეს, ყველანი გარს შემოეხვივნენ დავაჟკაცებულს ოჯახის შვილს, ჰკოცნიდნენ, უხაროდათ იმისი მისელო და ხელს თავს ავლებდნენ, თავ-განწირულების ნიშნათ. ამასობაში ერთი საათიც მეტი უგავიდა, რომ დიტო კიდევ უგრძნობლათ იჯდა თავის ალაგს, ხმაც აღარ ამოუღია. გამხიარულებულმა ბიძამ

და ბიმის ცოლმა რომ შენიშნეს არა ჩვეულებრივი მოწყენა ძმის წულისა, უცბათ შეკრთენ, ლაპარაკი გასწყვიტეს, 'მეხედეს' ერთმანეთს და მერე სამთავემ ერთად მორთეს ტირილი. ეს იყო გამოგლოვის ცრემლი საუკუნოთა განსვენებულ ლებზე.

თავი. XVIII

დიტოს პირველი გამოქვნილება, მარინეს რომ გაუმიჯნურდა.

დიტოს მამის სიკვდილს შემდეგ ქველადიანთ ოჯახი ძალიან დაწყურდა. კვირა გავიდა, რომ ერთი უცხო კაციც აღარ შეაღებდა იმად ჭიშკარსა, მაშინ როდესაც უწინ დღე არ გადიოდა, რომ ორმოცი ძღვენი მაინც არ მირობოდა დიტოს მამას გლეხისა და აზნაურებისაგან. ვინც უნდა მისულყო გარეშე პირი, საქმე ექნებოდა, თუ არა, ძღვენი მაინც უსაცილოთ უნდა მიეტანა: ასეთი ჩვეულება ჰქონდათ ყურყუტაანთ ქვეყანაში, სადაც დიტოს მამას,

ქველადე მდივანბეგს, დიდი გავლენა ჰქონდა. ამ პატარა სამეფოში ერთად ერთი თვითმპყრობელი მეფე ქველადე იყო. სამართალი და უსამართლოებაც იმის გარე-შეუსაზღვრელს თვითმნებელობაზე იყო დამოკიდებული. იტყოდა ის «ესრეთ იქნესო», და ყოველივე იმის ბრძანებაზე წარიმართებოდა ყურყუტაანთ მცხრევრებლებს როგორ დააჯერებდი, თუ ქველადე მდივანბეგი მზეს უბრძანებდა, «შენი-სავალი წრე გამოიცივალეო», და არ გამოიცივლიდა. ამ პაწაწა სამეფოში გლეხსა და აზნაურს თანასწორათ სჯეროდა, რომ ერთი თოთოლიც არ ჩამოეარდებოდა ხიდგან ქველადე მდივანბეგის დაუკითხავათო. ძლიერი იყო სიტყვა და ბრძანება ქველადე მდივანბეგისა. იმის ბრძანების ქვეშ ძრწოდა მთელი ყურყუტაანთ არე-მარის კაცობრიობა. იმათი სიმართლე ქველადე მდივანბეგს უცხე ქვეშ ჰქონდა გაგებული, რომელზედაც სწორეთმეფური დიდებით ატარებდა ის თავის თავის სანდო კაცებს და თვითანაც იმათზე იჯდა. ერთი ამ ყიზილბაშას მოღვათაგანი ბაშიბუზუკის გვა-

რისა იყო დაუფიწყარი თონიკე, რომელიც ძალიან მოხერხებულათ სარგებლობდა ერთის მხრით ქველადის უფლებითა და მეორეს მხრით ყურყუტაანთ მცხოვრებლების მარტივობითა. ხშირათ მოხდებოდა, ხელებ დაკაპიწებულნი და ჩოხის კალთებ გადაბრუნებული თონიკე—ცალ ხელში ხონჩით, რომელზედაც წყობილა ერთი ცხრა გომიჯი, ან შოთი, ექესი ხაჭაპური, და მეორე ხელში ერთი ცოცხალი დედლით და ერთი დიდი დოქი ღვინით—ადიოდა ქველადიანთ კიბეზე მღივანბეგის წინ მოსახსენებელათ: «ვეტრე დოლაბას მოურთმევიანო, ან ონისიმე გაძარცულადეს მოურთმევიანო და სხვა. ან არა და ქათმის მაგიერათ თონიკეს უკან მეორე ბიჭი გაჰყვებოდა, რომელსაც ბაწრით ვერძი ცხვარი, ანუ ერკემალი სჭერია, თითქოს თონიკეს ხონჩის დასამატებელი ყოფილიყოს. ამისთანა მოსაკითხები ოცჯერ და ორმოცჯერ მაინც გაუტარებიათ დღეში ქველადიანთ მღივანბეგის ოვალ წინ; იმასაც კმაყოფილების ნიშნათ წვერზე ხელი გადაუსვამს და წაულაპარაკნია «მადლობა მოახსენეთო.» ზოგს

ძღვენს ვერძვე უფრო კანკურაზი ცხოველიც ადევნებია უკან: ძროხა, ან დაუხედნელი სამი წლის კურო. სულ ამაებს უბრალო მოსაკითხს ეძახდა ქველაძე მდივანბეგი. ეს არ ჩავარდებოდა საქმის ფასათ, ამისთანა მოსაკითხებს ყურყუტაანთ მცხოვრებლები ეძახდენ «თავის გახსენებას». როცა ვისმე ან არზის მირთმევა ექნებოდა გულში განზრახული, ან არა და ჰფიქრობდა: თუმცა დღეს საქმე არა მაქვს რაო, მაგრამ შეიძლება ხვალ გამომიჩნდეს, კაცნი ვართადამიანნიო, და ამ შემთხვევისათვის წინათვე მომადლიერებული ცეკვდეს ყოველის შემძლე მდივანბეგი ისა სჯობია, შემდეგ წყალობის ძიებასაო. საქმის გაკეთების შემდეგ კიდევ სხვა ნაირათ გაახსენებდა ხოლმე თავის თავს: ახლა რომ წინა კარიდგან ძღვენს აძლევდა, მაშინ უკანა კარიდგან ისევ იმ თონიკეს ხელით შეუგზავნიდა ერთს მუქს სულ ცინცხალს მანეთებს. ამბობენ, ერთხელ ქველაძე მდივანბეგი მომეტებულათ განურისხდაო ერთს აზნაურთაგანს და დაემუქრა ციმბირში გადასახლებასო. თურმე ამ გარისხების

დროს ქველადე უკან ხელებ-დაწყობილი აჩქარებული დადიოდა თავის ეზოში. ამ დროს აზნაური თურმე მიეპარა უკანიდგან და სამოცი ცინცხალი მანეთი ჩაუდო ხელში. ქველადე მობრუნდა უცებ, გაშალა ხელები და ცინცხალი მანათები ეზოში მოთესა. «როგორ თუ შენ მაგისთანაები გამიბედე, ფული ხელში ჩამიღვევ, ვინ გგონივარ? მაგისთვის სამი კვირით კიდევ მალე გადავასახლებ ციმბირში» — შეჰყვირა თავის მსხვერპლს განრისხებულმა ვეშაპმა. — «თონიკე, მოჰკიდე ხელი და გაიყვანე ეგ უსი-რცხო ამ ეზოდგანაო». თონიკე იქვე იდგა, ჯერ ფულს მოდგინეთ მობოჭა გაბნეული მანათები, მერე განზე გაიხმო განძვეებული აზნაური, ჩუმათ ელაპარაკა და ბოლოს წაიყვანა სასტუმროსაკენ. ოჯახში გაფარდა ხმა, ბატონი ძალიან გაჯაერებულა ერთ აზნაურზეო; მაგრამ იმ ღამესვე დახშობათ ესევე აზნაური იჯდა მდივანბეგის სუფრაზე და ქველადე წამის-წამს ეუბნებოდა თონიკეს: «თხპარეას ნუ მოუწყენო» ასე ეძახდნენ უწინ შერისხულს და ახლა ისევე შერიგე-

ბუქოს აზნაურს. თონიკე ღამილით ლეინოს უსხა-
 მდა თხაპარიას. ისიც მოლხენით იყო, რადგან გუ-
 ლი ჰქონდა დაიმედებულნი და თავისთვის ამბობდა:
 როგორც მიწირავს, ისე ვსწირავო, მდივანბეგსაც
 თუღს ვსწირავო; თუ სადმე ცხენი გაქრება,
 ჩემს ოჯახში ჩაეძირავო კვირადღეობით წირ-
 უის შემდეგ ქველადიანთ ეზონ ყოველთვის
 ხალხით იყო გაესილი: აქ ქათამი კრიახობს, იქ
 ცხვარი ბლავის, ცალ ვუთხეზე მეძღვენიები
 რუზრუზობენ. თვითონ ქველადე მდივანბეგი
 კი ზის ხელმწიფურად მალლა ზაივანში გამ-
 ლილხ ტახტზე. სამი ან ოთხი ყურყუტანთ
 ქვეყნის თავადისშვილი გვერდს უზის: ქველადე
 მდივანბეგი ხმამალლა ლაპარაკობს, თავადები
 პორჩილების ნიშნათ ხან და ხან თავს უკვრენ,
 და რაც უნდა თქვას მდივანბეგმა, ისინი ყო-
 ველითერში ეთანხმებიან. ამ დროს თონიკე
 დიდს საქმეშია: ის მთავარ ანგელოზსავეთ ცასა
 და დედამიწას იმორის მიმომავლობს, აღი-ჩა-
 მოდის მაღალ კიბეზე, რომ დაბლა მდგომარე

ხალხის ძღვენი და სხვა მეოხება აიტანოს ხო-
ლმე მალლა მდივანზეგთან.

სანამდი დიტოსძამა ცოცხალიყო, ქველადიანთ
ოჯახში კვირას გარდა საქმის დღეებშიაც ხშირათ
ყო ამისთანა ამბები, მაგრამ ახლა ესეები სულ მოი-
შალა. ქველადიანთ ეზოში გარეშე პირი აღარავინ
ჩუჩუნებდა შინაურებს გარდა. ოჯახში მძევლათ
ყო დარჩენილი ქვერიას მეუღლე, საწყალი,
წყნარი ხახიათის ქალი, რომელიც მთელი დღე
რომ მჯდარიყო თებმოკეცილი, არ მოსწყინდე-
ბოდა. ქვერიამ ძმის სიკვდილს შემდეგ ხშირათ
დაიწყო სოფლათ სიარული, როგორც ოჯახის
თავის გასართმევათ, ისე მეუღლის სანახავათ.
ქალბატონი რომ მარტო ყოფნით სულ არ გა-
მოშტერებულყო, აიყვანა ერთი შორეული ნა-
თესავი ქალი, სახელათ მარინე, რომელსაც თავის
ხარჯით ჰპირდებოდა გათხოვებას, და ქართულს
წიგნსა და წერას ასწავლიდა. როდესაც დიტო
შინ მივიდა კანიკულებში, მარინე იყო თუთხ-
მეტი წლის ახალ გაზდა, მალალი და ლოყებ
აწითლებული ქალი, რომელსაც სქელი შავი

წარბები შუბლზე გადამბოდათ ერთმანეთს, შავი გრძელ წამწამებიანი ღრმა თვალები მუდამ უცინოდა და, თუ მხიარულათ იყო, ხმა მალლა კისკისიც იცოდა. პირველსავე ნახვაზე იტყოდი: «ოჰ, რა კეკლუტიაო». მანირემ დაუჯდომელი და პარაკლისი მშვენიერთა იცოდა. ქვერიას ცოლისათვის სწორეთ ძვირუასი რამ იყო მარინე, ის მთელნ ღღე დაძვრებოდა საჯალაბო სახლში, სადაც ბიჭები გროვდებოდნენ, უყურებდა გამდლის და მოსამსახურეების ჩხუბსა, გადვიდოდა მეზობლებში, იქაც შენიშნავდა ბევრს სასაცილო მოქმედებას, მერე გადმოვიდოდა თავის პატრონთან, დაჯდებოდა და დაიწყებდა ლაპარაკს. მარინემ იცოდა ჩქარი ლაპარაკი და თუ უისმე გაცინებდა, ჯერ მოიგრებდა სახეს, ხმასაც იმის საფერად გამოიცვლიდა და დაიწყებდა ლაპარაკს. ისე დაიწყებდა ლაპარაკს, რომ, ვისაც სცინოდა, სწორეთ ის დაგებატებოდა თვალ წინ. ამ დროს იმის ცოცხალი სახის გამოჰყეველებდა, თან ლაპარაკი და თან მხიარული კისკისი სწო-

რეთ ერთ მშენიერ წარმოდგენას ღირდა. ქვერიას
 ცოლი ფეხებს აფიჩინებდა ბოლმე სიცილით. ლიტონ
 დიტონს შირველადევ აუთამაშდა. გულში
 მარინეს ნახვავზე. იმისმა ცოცხალმა თვალებმა
 და წარბების მზაკველმა გამომეტყველებამ, ძა-
 ლიან შეაკრთო თვრამეტის წლის პირ-ლინ-
 ლიანის ყმაწვილი. მესამე დღე იყო, რაც დიტონ
 მამის ოჯახში დაბინაულა. დილით ცხრა საათზე
 ის ჩუშტებით, ღიღ-გახსნილი და თავ-ჩალყა-
 ნული დადიოდა კივანზე (ბალკონზე), თითქოს
 ჯალასაც ფიქრობდა. ჯერ პირი არ დაებანა და
 რომ შეგეხდნა გეგონებოდა, მომეტებული ძი-
 ლისაგან თავი გარეტებიაო. ამ დროს ფეხის ხმა
 მოისმა კიბისკენ. როგორც ზევით პიხედა დი-
 ტომ, მარინეს თვალებმა წინ გაუწლვა; თით-
 ქოს მომაკვდინებელი ისარი სცემოდეს გულ-
 ში, ისე შეკრთა და უნებურათ მარჯვენა ხელი
 მკერდზე მიათარა. მარინემ უცბათ გადიკისკისა
 და თითქოს გველი ყოფილიყო, ისე ჩასრიალ-
 და ოდის (სახლის) კიბეზე და გაიქცა საჯალა-
 ბოსკენ. დიტომ მიიბრუნა პირი იქითკენ, საი-

თაც ფეხ-მარღო უმანკო ჯეირანი მიხტოდა, მითამჯშობდა; ასე გეგონებოდა, განზრახ დასტინოდაო ჯერ კიდევ გამოუცდელს. მონადირეს ეს ლამაზი ჯეირანი იმდენათ დაიმედებულყო იყო თავის ბუნების სიმარღეზე, რომ სრულგბითაც არ ეშინოდა დიტოსაგან უხერხოთ შეტყორცილის ისრისა. ახალ-გაზდა მონადირე ამ დროს იდგა ერთ ალაგას, თითქოს გაშეშებული, და ისე გულ-დაჩაგრულათ შეჭყურებდა მარინეს, რომელიც შევიძლო საჯალობო სახლში; როგორც მეძებარი წინ აფრენილ ხოხობსა. ეინ იცის, ამ დროს რა გრძნობის ზვირთებში აუქაფდა გულში ამ სიცოცხლით და სცხოველით სავსე თერაშეტის წლის ჭაბუკსა. იმის თვალებს წყალი მოუვიდა; მსწრაფლად გადისვა ხელი სახეზე, თითქოს ძილიდგან ახლა გამორკვეულიყო: «ოჰ, რა ტკბილი სიზმარი ენახეო», იფიქრა გულში. მერე გაიზმორა და ისევ გადადგა ნაბიჯი გასაფლელათ. მაგრამ ამ დროს ისევ მოისმა ზარსავით წმინდა ხმა თუთხმეტის წლის ჯეირნისა: «კიკო, ეაქბატონი გიბრძანებს, ახლა-

ვე აქ მოდიოდა დიტო კვლავ შეკრთა. უცბათ მიტრიალდა საჯალაბოსკენ, კვლავ დაინახა თავის ჯეირანი, რომელიც მხიარულად მოისწრაფოდა თითქოს დიტოსკენვე. ახალ გაზდა ვეფხვი ისევ გაინახა თავის ალაგს, შეჩერდა, გაუჩერა თვალები იმის წითურს ლოყებსა: «ოჰ, რა მშვენიერი ნადირიაო, იფიქრა გულში და იმის გულმაც მოუჩქარა ცემა, თუმცა არც ერთი იმის ტოკვა არ გამოააშკარადა, ისე სულ განაბული შეჰყურებდა თავის მსხვერპლს. ეტყობოდა, ვეფხვს ბევრი ბუნებითი სიმარდე ჰქონდა, მაგრამ ლამაზი ნადირი პირველად მაინც წაუვიდოდა. ამ დროს მარინე ჩიტსავეთ ამოგოგდა კიბეზე, დაწკურა თვალები, ერთს წამს შეჩერდა, მერე კისკისით ესროლა მონადირეს ეს სიტყვები: «უჰ პირ დაუბანელიო, გადახტა და სწრაფად შევარდა ჭკერიას კოლის ოთახში. ეტყობოდა, გამოუსდელს ვეფხვს ჯერ კიდევ ბევრჯერ წაუვიდოდა ამისთანა მარდონადირი დიტომ ამოიხუნეშა, თითქოს ვეფხვსავეთ შერცხვენოდეს თავის უნაყოფო ნახტომისა და ღრენით კუდ-ამო-

ძუებული წასულიყოს თავის საბუნაგოში. დიტო მართლაც ფეხ-ატაცებული შევიდა თავის ოთახში და ცოტა ხანს იქით, კიკოს ბრახუნნი რომ მოესმა აივანზე, გამოყო თავი ოთახიდან და უთხრა მოურავს: «ბიჭი გამომიგზავნე, პირი და მაბანიროსო». შუაღლე შეიქნა, რომ დიტო კიდევ თავის ოთახში ბუნაგობდა, თითქოს რაღაც ისეთი საშინელი ტვირთი დაწოლოდეს თავზე, რომ სულ ერთიანათ მოეშალოს იმის სხეული. თუმცა პირი დაიბანა, ცივი წყაროს წყლით თავი გაიგრილა, მაგრამ მაინც რაღაც მძიმე ტვირთს თავი ველარ წამოართვა. «ამისთანა იქნება, მე რომ დღეს მოშლილი ვარო, წაიბუტბუტა, ზოზმანით წამოდგა, გამოვიდა ეზოში, მიიარ-მოიარა და შევიდა საჯალაბოში, სადაც გამდელი მიეგება ამ სიტყვებით: «მობრძანდი, გენაცვალე. იქნება რამე მიირთვა, ან ხაჭაპური, ან ახალი ყველი. თუ გნებავთ, წიწილს შეგვიწვამთ კეცზე» — არა, არ მინდა წაიბუტბუტა თავისთვის დიტომ და ჩამოჯდა გამდელის ტახტზე. ამოიკვდა ჩემი თავი! რატომ, გენაცვა-

ლე? შენ დეიტორე შენი ვაღია, რატო არ გინდა?... საუზმეს ქვე ხარ ნაჩუვეო, შენ გენაცვალოსნად ვაღი... ამ ლაპარაკით მიუახლოვდა თავის გაზდილს და ხელით ამოუხსნა ნიკაპქვეშ. დიტოს არ იაბა ამისთანა ალერსი, წამოდგა ჩარბ-შექმურხენილი და გამოვიდა გარეთ. აჟი, ჩემი უბეღური თავის მოსწრებას! დღეს კრაცხა არ არის ჩემი ბატონის შვილი კარგს გუნებაზე. არც საუზმე ჭამა, არც ჩემი მოფერება იაბა, — ეჟი თუ რამე სტკიოდეს! — მიიღვა გამდელმა ცალი თითი ტუჩზე და ღრმა ფიქრის ნიშნათ თავი ჩაპკიდა. დიტო, თბთქოს ტან ში დამტვრეული, ავიდა ხოზმანით კიბებზე, შევიდა თავის ოთახში, წამოწვა ტახტზე, გაშალა «ქართლის ცხოვრება», მაგრამ ცოტა ხანს იქით გაშლილი წიგნი გულზე დაეკეცა და თვითონ ქერს გაუშტერა თვალები. ამ დროს შემოვიდა მარანე, ალაგებულ ქვეშსაგებით დატვირთული, შევიდა ტახტზე, დაალაგა მერანე კუთხეში, მერე მოტრიალდა დიტოს კენ, რომელიც ამ დროს უცბათ წამოიხართა ერთს ხელზე და შესჭერიტა წელ წერწეტა მა-

ჩინეს. «ჯერ არ უძინიაო, წაილაპარაკე ქნდმა, — სწრაფათ ჩამოხდა ტახტიდგან და კარგი გაიარა. აღი-
ტო სახტათ დაჩჩა, «ეს ეშმაკის ფეხი ელოფსა-
ვით რომ მეჩვენება ხოლმე, ცოტა მაინც შეი-
ცადოსო» — თქვა თავის გონებაში და კიდევ
წაწვა მუთაქაზე.

გავიდა რამდენიმე დღე სულ ამისთანა მჯგო-
მარეობაში, დიტომ თითქმის შინ დაიბუღა. ამ
ერთი კვირის წინათ, ორ საათსაც ვერ გააჩერებ-
დი ეზოში: ან ყანაში წავიდოდა ბიჭების მუშა-
ობის საყურებლათ, ან არა და შეაკმაჭინებდა.
თავის კვიცს და გაისეირნებდა მოშორებით მო-
სახლე ნათესავებისაკენ, იქცხვედა თავს ახალ-
გაზღებში, დილით აღრიანათ მუდამ კურდღლა-
ობდა, სალამოს მეზობლების ბიჭებს შეაგრო-
ვებდა საყდრის მინდორში და ფერხულს დააბმე-
ფინებდა; ან გულდასმით კითხულობდა «საქარ-
თველოს ისტორიას», ან «მარტირიკას», ან თავის
ლიმნაზიის სამოქმედო წიგნებსა ახლა ეს ორი
კვირა მეტი იყო, ყოველფერს თავი დაანება.
იყო შინ კარ ჩაკეტილსავით და მხოლოდ მა-

შინ გამოვიდოდა გარეთ და დაიწყებდა ხან აივანზე სიარულს, ხან ეზოში, როდესაც მარინე ქალბატონიდან გაითამაშებდა საითკენმე. დიტო თანდათან უფრო უცქეროდა ამ უმანკო ახალ გაშლილს ვარდსა, თანდათან უფრო ტოკავდა იმის გული, კვერცხსავეით შერგვალეზულს მარინეს მკერდს რომ უცქეროდა. დიტოს მეტი ბედნიერება აღარ უნდოდა რა ქვეყანაზე, ოღონდაც ამ მშვენიერ ბუნების ყვავილისთვის ეყურებინა. რაც უფრო ხშირით უცქეროდა, მით უფრო და უფრო ფიცხდებოდა დიტოს გულის თქმა. შესანიშნავი ეს იყო, რომ დიტოს ჯერ კიდევ თვალი ვერ გაემაგრებინა მარინეს თვალებისათვის. როგორც კი იმის თვალი დიტოს თვალს მოხვდებოდა, ჭაბუკი მაშინვე ძირს დახრიდა თავს. მარინეც საკვირელათ ეშმაკურათ ექცეოდა ამ ყმიწვილს. ის თითქოს ატყობდა ყმაწვილის დარდების აშლას და თან და თან უფრო დიდი მხიარულებით დასცინოდა იმის უმარდობას. მართლაც დიტო ისე მოიშალა, რომ თითქოს ბუნებითი სიმკვირცხლე და სი-

მარდე სულ დაეკარგაო. სადილზე რომ მჯდარ იყო, თუ მარინე იქ იყო, საესე სტაქანსაც ვერ აიღებდა, რომ ლინო არ დაღვროდა; ყოველს იმის სიღამბლეზე მარინე ჩუმათ ჩაიცილებდა, თუ ჟვერია იქ იყო, თუ არა და კიდევ გადიკისკისებდა. დიტო თან წითლდებოდა და თან უფრო ირეოდა სიყვარულით.

თავი XIX

სიყვარულის ცეცხლისაგან თავის დახწევა.

ბოლოს ყარაბაღულს კვიცსაც მოსწყინდა თავის ბაგაზე ბორჯვა და უმატა ჭიხვინსა, თითქოს ამით უძახოდა თავის ბატონს: «ზომ არ მოკვდი, რა დაგემართა, ეს სამი კვირა გადის, თვალის სერი არ გიჩვენებია ჩემთვის და ჩემი მუხლი არ გაგიმართავსო.» დიტო პასუხს არას აძლევდა და სანთელსავეთ ღნებოდა მარინეს სიყვარულითა.

ერთს საღამოს დიტო აივანში გამართულ ტახტზე იჯდა, მუხლზე «ქართლის ცხოვრება»

ედვა და იმის ფურცლებს ისე ულიდა, თითქოს პაწაწა ბოგმსავეით თავს იქცევსო. იმ დროს ის სულ სხვა ფიქრში იყო გართული; მხოლოდ ხელები პატრონის დაუკითხავად ხან იქითკენ და ხან აქეთკენ აფრიალებდნენ წიგნის თაბახებსა. უეცრად მოდგა მარინე ტახტის ნაპირას. დიტომ თავი აიღო.

— რაც ტყულათ არ ულით, — თქვენ მაგას არ კითხულობთ. — უთხრა მარინემ.

— რა იცი?

— თქვენ მარტვა ჩაჩერები ხარ წიგნებს და ერთხელ არ გამიგონია, რომ ხმა მალლა წაგეკითხოსო. კითხვა იმისთვის გვისწავლია, რომ ხმა-მალლა ვიკითხოთ და სხვასაც გავაგონოთ.

— კარგი, აბა, თუ ყურს მიგდებ ხოლმე, მე ყოველთვის ხმა მალლა დევიწყებ აწი კითხვას.

— ყური გივდო რა, ქალბატონი ვარ თუ?... მე არ ვიცი კითხვა, თუ?... თქვენ ყურის გდებას ჩემ თავს ვუგდო ყური, ის არ მირჩენია. — უთხრა მარინემ გასაჯავრებლათ.

— კი, მარა შენ რომ მიგდებ ყურს, მაშინ

უფრო მიახვება კითხვა და დიდხანობამდის არ დევილალეები.

— თქვენ თუ არ მოგეწყინებათ, მე მომეწყინება. ჰა, ჰა, ჰა, ჰა,—გადიკისკისა მარინემ.

დიტოს თითქოს ენა ჩაუვარდაო, პასუხი ვეღარ მოახერხა და თავი წიგნში ჩალუნა.

— ვაი!...კი არ ცოდნია კითხვა, ტყულათ ჩაჩერებია. ჰა, ჰა, ჰა, ჰა,—კიდევ მეორეთ გადიკისკისა მარინემ.

დიტო სახეზე აენტო.

— წეიკითხე, თვარა მე წაგართმევ და მე წევიკითხავ. არ შეგცხვება მერე?...

— შემრცხვება კი არა, ძალიან მიახვება. —უთხრა დიტომ.

— აბა, არ წევიკითხავ.

დიტო მოჰყვა ვედრებას და ხვეწნას, რომ მარინეს წაეკითხა «ქართლის ცხოვრება»; მაგრამ მარინე უარზე იდგა. ბოლოს, სულ ერთ ნაირი ხვეწნა რომ მობეზრდა, მარინემ გაიცინა და უთხრა: «ვა, ბეჩა, რაეა უხეიროთ იჰყანები!».

ლიტომ გაიცინა მარინეს სახის მოღრეჯაზე და ხელი წაავლო კაბაში.

— გაჩერდით → ბძანებით შესძახა მარინემ — ლიტომ კაბას ხელი გაუშვა.

— მოდი, თუ ღმერთი გწამს, ერთ წამს აქ დაჯექი ჩემთან. — შეეხვეწა ლიტო.

— ვაი, ბეჩა, გედირიე თუ?.. დავჯდე რა, ის კი ნუ გგონივარ?... —

— შეგჭამ თუ?... დაჯექი და ცოტა ვილაპარაკოთ.

ამ სიტყვებზე ლიტომ მეორეთ წაატანა იმის კაბას ხელი.

— მოგკალი ახლავე, გოაუშვი თვარა! — შესძახა მარინემ. ლიტომ ხელი უცბათ გაუშვა კაბას.

— ვაი, საწყალი, ქე არ შევაშინე! ჰა, ჰა, ჰა! — გადაიკისკისა, დაექყანა და ჩაირბინა კიბეზე.

დარჩა ლიტო შერცხვენილი. ერთს ხანს თავი ძალლა არ აუღია; ბოლოს წამოდგა ზეზე, ამოიხუნეშა და შეიტანა ოთახში დაკეცილი ქართლის ცხოვრება.

ამ შემთხვევამ გულ-შემარყეველი შთაბეჭდი-

ლება იქონია დიტოს გონებაზე. ვიგინდარა სოფლის გომბიომ ასე რაღა უნდა დამამციროსო, რომ ფეხქვეშ გაეუგოზღეო — იფიქრა დიტომ და გული გაიმეხა: მომეტებულის ჯაფრისაგან არ იცოდა, რა ექნა. რომ ღამე არ შემპარულიყო, ის უეჭველად უბძანებდა ბიჭს ცხენის შეკმაზას და საღმე წაეიდოდა ორისამი დღით. ის იმ დროს ნახევარ თავის სიცოცხლეს მისცემდა, ვინც მარინეს აიყვანდა და მიწაში ჩააძვრენდა. დიტომ გამოიგდო ოთახის კარი და ბნელა ღამეში გაისეირნა საჯალაბოსკენ. გზაზე გვერდით გაუქროლა მარინემ და ქრიტინით მიაძახა: «ქართული წიგნის კითხვა სულ არ სცოდნია!» დიტო უცბათ შედგა, გული ჩაუარა და, მერე, დითქოს გამოფხიზლებულ იყოს, ისევ წაეიდა და მიადგასაჯალაბოს კარებსა: «კიკო ხვალ უთენიათ საკურდღლეს უნდა წევიდეთ, უთხრა მურავს, რომელიც ამ დროს ქათამს ფეცქენიდა. — ბატონი, ბძანდებდითო, იმან მოახსენა. დიტო გამობრუნდა უკან და იმ ღამეს მარინესაგან

გამოჯავრებულმა კახეთის მეფეების ისტორია თითქმის სულ ჩაიკითხა...

დილის სულმაც მოატანა. წითელი ატლასის არშია გაეკრა ცაზე აღმოსავლეთით. ძაღლებმა შეჰქნეს გახურებული წაწკანი ეზოში. ცხენმა, თითქოს იგრძნოვო სანადიროთ წასვლა, ერთი მხიარულათ დაიჭიხვინა და დაიწყო ბაგაზე მარჯვენა ფეხის ბაკუნო. დილის ცვარს ბალახები ძალიან დაესველებინა. კიკო იძახოდა გაცხარებული: «ჰოუ, ჰოუ, წამოვიდა, წამოვიდა!. აბა, კვანწა, დოუფაკურდი!.. ჰა, «ცოცია», ჰო!.. ჰო!..» ის ამისთანა სიტყვებით ამხნევებდა მეძებრებს, რომელთა ყუფამ იქაურობა აიკლო. ამ დროს დიტო ჩამოდგა ქვევით კიბეზე და ბძანა კვიცი გამომიყვანეთო. ეინ წარმოიდგენს რა მშვენიერათ თენდებოდა მაშინ. ჯერ მოჭირებულმა წითელმა ფერმა შეღება მწვანით მორთული ქვეყანა, მერე თანდათან ეს ფერი ყვითლდებოდა, თეთრდებოდა და ამწვანებულმა ბუნებამ შავი ლამის კუპრიდგან დღის სინათლით განსვეტაკებული თავი ამოყო. ამ დროს ზაფხულის

მზის სხივებიც ლამაზათ გაიფანტა ბალახის ცვარ-
ში და მარგალიტ ასხპული მინდვრები ათას ფრად
აპრიალა. კარგა წირვის დრო შეიქნა, როცა ჩვენი
მონადირეები გამარჯვებულნი დაბრუნდნენ. იმათ
ორი კურდღელი მოიტანეს. დიუო გაცოცხლე-
ბულიყო, თითქოს დარდის ღრუბელი სახეზე
გადაცლოდეს. როგორც ჩამოხტა ეზოში, ბიჭს
უთხრა, კვიცს ქერი მიეცი კარგა ბლომათ, ცო-
ტა ხანს შემდეგ ჭალას უნდა წვეიდე ჩემს ნათე-
საევებშიო. მერე კიკოს უბძანა: «საუზმე მოამ-
ზადეო». შესანიშნავი იყო, რომ ის თავის სად-
გომში აღარ ასულა, თითქოს რილასიც ჰშინე-
ბოდეს. ჯერ საჯინიბოში შევიდა და ცოტა
ხანს სიამოვნებით ყურს უგდებდა, როგორ მა-
დიანათ ახრამუნებდა ქერს თოფრადებული
კვიცი. მერე წავიდა ჩალურისაკენ და შანაური პი-
რუტყეები დაათვალიერა, თხებისა და ღორების
მწყემსებს ტკბილათ ელაპარაკა და თავიანთ საქ-
მეში გააფთხილა; მერე ბოსტანისკენ გადაიხედა
და გამდელს მიესალმა, რომელიც კიტრებს მე-
სამეთ თესავდა. ამ დღეს დიუო, როგორც ოჯა-

ხის პატრონს ეკადრება, სწორეთ ისე იქცეოდა. ამისთანა შემთხვევა პირველათ შეენიშნათ ოჯახის მცხოვრებლებსა და ყველას ძალიან იამა. მელორემ თქვა: «რა კაი ბატონი გვეზღებოდა» ვისაც დიტოს უწინდელი ცხოვრება ჰქონდა შენიშნული თავის მამის სახლში, ყველა შეატყობდა, რომ ბატონის შეილი იმ დილით განზრახ ცდილობდა ოდაზე მოშორებული ყოფილიყო, სადაც დაფრინავდა იმის გულის დამოღველი ასპიტი. ცდილობდა, ტყუილათ არ დაჩენილიყო, რომ ტკბილათ მოკისკისე, მაგრამ საშიში მარინეს სურათი ისევე არ გასცოცხლებოდა თავში.

— კიკო, სად მიხვალ? დაუძახა დიტომ, როგორღღობ ამ დროს ფანის ლობეზე გადმოდიოდა.

— საუზმე მზათ გახლავს. მარანში ვიახლები ღვინის ამოსაღებათ.

— ჰო, გააღე მარანი და საუზმეც იქ შემომიტანე, მე დღეს ჭურის (ქვევრის) თავზე მინდა დევიზაკუსკო.

— ბატონი ბძანდები.

კოტა ხანს შემდეგ დიტოს კვიცი საჯინი-

ბოდგან გამოიყვანეს. ამდროს ბატონის შვილიც გამოვიდა მარნიდან და მოხდენით მოახტა თავის ცხენს. კვიცმა შეითამაშა. ღიტომ უნებურათ მიიხედა ბალკონისაკენ; საიდგანაც გადმოჰყურებდა წარბ-შეკრული მარინე და თითქოს საყვედურს უუბნებოდა განშორებისათვის. «ნეტა ახლა ის არ დამენახა და მოკვდარეყავი!» — წაილაპარაკა ღიტომ და შემოჰკრა მათრახი თავის კეცს. იმან ისკუპა და ერთი ასეთი გადახტა, რომ მარინემ უცბათ იკიელა: «ვაი, დედა!» შეშინდა, ღიტომ არ დაამტერიოთ. ამ კივილზე ღიტომ გამოიხედა და დაინახა მარინე, რომელსაც თვალებზე ხელი ჰქონდა მიფარებული.

ბატონის შვილმა კარგა ხანი იარაგზაზე, რომ ერთი ხმაც არ ამოუღია. ის იყო ერთობ ჩაფქრებული, თავში მაგრათ ჩაებეჭდა ბალკონზე გადმომდგარი მარინე, რომელიც, თითქოს ხელს უქნევდა: «აქ დარჩი, თვარა უშენოთ გაძლება არ შემძლიაო». ბატონის შვილმა თანდათან შეიკრა წარბები, გულში ნანობდა, ნეტამც ჯერ კიდევ

არ წავსულიყავი ქალასო. უწინდელი მარინეს
 ქცევა ახლა სულ სხვა ნაირათ ახსნა. იმან რომ
 წარმოიდგინა გულის თქმის ცეცხლით ანთე-
 ბული მარინეს თვალები, რომელსაც ჰსურდა
 იმასთან ყოფილიყო, მაგრამ უშემაკობით თავს
 არიდებდა, — სულ მოკვდა. ის მხოლოდ ახლა
 მიხვდა, რომ მარინე ხუმრობით უჯავრდებოდა,
 როცა დიტომ კაბაში ხელი წაავლო, თო-
 რემ, ვინიცის, იქნება ოვითონ მარინეს უფრო
 სასიამოვნოთ მისჩნეოდა დიტოსთან ხელით თა-
 მაშობა. ამისთანა ფიქრებმა ისე დაარბილა ჭა-
 ბუკის გული, რომ რისთვისაც უწინ უჯავრდე-
 ბოდა მარინეს, ახლა ის სამოთხის სიტკბოებათ
 და ნეტარ მოსაგონებლათ გადაექცა. რაც უფ-
 რო წინ მიდიოდა, ისე თანდათან ძლიერათ
 ეკიდებოდა ემაწვილს გაღვიძებული გულის-
 თქმის ძალა და წინ აღარ უშვებდა, იმას რა-
 დაც ზეციური ხმა ჩასძახოდა ყურში: «დიტო,
 შინ დაბრუნდი, შენი ბედნიერება იქ არის,
 სხვაგან სად მისწრაფიო». მაგრამ დიტო ისეთი
 ემაწვილი არ იყო, რომ ერთხელვე ფეხს გა-

დადგამდა და მერე უკან ჩამომდგარიყო. რაკი შინიღგან გამოვიდა, იმას აღარ შეეძლო თავისი ბუნება ექლია, თორემ ამისთანა ფიქრებს შემდეგ ჭალას წასვლა იმისთვის სიკვდილი იყო.

ღიტოს წასვლა მხიარულს მარინეს კიდევ უფრო დაეტყო. ის რალაც ნაირათ დაზარმაცდა. დაუჯდომელისა და პარაკლისის კითხვას ძალიან აკლო. ჟვერიას ცოლს არა ერთჯერ უთქვამს: «ეს გოგო სულ წახდა, კაცის შვილათ აღარ ვარგა, აღარც დილის ლოცვებს მიკითხავს და თავისთვინაც აღარ კითხულობს წიგნსაო.» ხშირად გაუგონიათ მოსამსახურეებს გაშმაგებული ძახილი ქალბატონის ოთახიღგან; «მარინე, მარინე, მარინეო!» მაგრამ ის აღარსად ყოფილა. ჟვერიას ცოლმა მოუხშირა წყრომა თავის აყვანილს ქალს, ემუქრებოდა კიდევ: «თუ მასე მოიქეცი, შენს სოფელში დაგაბრუნებო.» მაგრამ არა გაუვიდა რა. ერთხელ მარინე თავის პატრონის წინ იდგა და დაუჯდომელს უკითხავდა, უცბათ გასწყვიტა კითხვა მარინემ,

ჩას შობი გოგო, წიკითხე! — შესძახა ჟვერიას ცოლმა, რომელსაც ამ დროს ხატებისკენ ჰქონდა ხელები გაწედილი და სასოებით ევედრებოდა.

მარინე იღვა გაწეშებული. «დასწყევლოს ღმერთმა შენი ეშმაკი! გოგო, წიკითხე!»

მარინე მაინც ხმას არ იღებდა. «დაგამუნჯოს ჩემმა დამბადებელმა!.. წიკითხე-თქვა, გოგო!»

— რა წიკითხო? — თქვა ამოკენესით მარინემ. — ქვე დამეკარგა, სადაც ვკითხულობდი.

— აი, გადაგიწყდა... მოიტანე აქ ეგ წიგნი, შესძახა ქალბატონმა, წასწვდა და გამოთხლიშა წიგნი ხელიდან. მერე გადააელო თვალში დაუჯდომელი გვერდებს, დაუდვა ხელი, მიაწვდინა წიგნი ჩაფიქრებულს ახალგაზდა ქალს და გაათხილა. «ჰა, აქედგან წიკითხე, ღმერთი არ გაგიწყრეს, მეორეთაც არ დაგეკარგოს წასაკითხი, ლოცვა არ გამაწყვეტინო».

ღღეები გადიოდნენ და მარინე უფრო და უფრო ხარმაცდებოდა ქალბატონის თვალში.

იმას არაფერზე გული აღარ ჰქონდა. პირზედაც ჩამოხმა და მადაც დაეკარგა... ერთს დილით, როცა ჟვერიას ცოლს ლოცვა მოუნდა და მარინეს ძახილით თავი მობეზრდა, გამოვოდა გარეთ, ძებნა დაუწყო. წარმოიდგინეთ იმის გაკვირვება, როცა: ოღონ უკან კუთხეში მარინე ჩაკეცილ იყო და მდუღარეთ სტიროდა. ჟვერიას ცოლი გაოცდა.

— მარინე რა დაგემაართა? ხომ არავის გოულახანებარ?

ახალგაზდა ქალმა ამ სიტყვებზე უმატა ცრემლების დენას და თავი გაიქნია.

— აბა, რატომ ტირი? იქნება რამე გტკივ? გრძნობით განუმეორა ქალბატონმა.

მარინემ მაშინაც თავი გაიქნია. ჟვერიას ცოლი მოტრიალდა ღრპათ ჩაფიქრებულთ, თითო ტუჩებზე მიიღვა და წავიდა საჯალაბოსკენ.

— ამისთანა გინახავს, დიღვარდისა! შეჩივლა გამდგოს, როცა შედგა ფეხი საჯალაბოში. — მარინე რომ ასეა, რა ეშველება? —

— რაეა, ბატონო?—საქმის გამოსარკვევათ მკითხა გამდელმა.

— ეს ორი კვირეა კაცის შვილს არ ჰგაფს. ვითამც რაცლა საგრძნეულო რამე დამართოდეს. აღერლილია, არაფერზე გული არ აქვს. იმის ხუმარა, მუღამ მოცინარე სახე ასე რამ გამოცვალა, საშინლათ მიკვირს! ამ ბოლოს დროს ერთხელ არ მინახავს გაცინებულის, ხელიც რომ ვერ მოვიკიდე ჩემდროს სალოცაეთ! არაფერი არ ტკივა, მარა სახეზე რომ შეხედო, ავთმყოფი გგონია!

— ეგ, ქალბატონო, სახუმრო საქმე არ არის. მკითხავს უნდა აკითხვინოთ... სწორეთ გალაღულია.

— ახლა მე რომ ის ენახე, იმისთანა ჩემს მტერს და დამაწყევარს! ოდის უკან ჩამჯდარა და ტირის, ტირის, ტირის, რომ იმის უცოდვესი ქვა არ არის! ვკითხე, რა გტკივა მეთქი და ხმა არ გამცა.

— უი, შენ ჩემო თავო!... სწორეთ გალაღულია ქალბატონო! ჯადო ექნება ნაქმევი.

ახლათ ახლავე მკითხავთან კაცი ვაფრინოთ, თვარა მაგის ხსნა არ იქნება.

ამსახით ქალბატონი და გამდელი ერთად შეუდგენ საქმის გამოკვლევას მარინეს მოსარჩენათ.

თავი XX.

შეეგარებულნი.

მარიამობის თვის ნახევარი გავიდა. ის იყო კანიკულებიც თავდებოდა. დიტო სამი კვირე ოჯახს არ მოჰკარებია. ბევრი ლხინი და ქეიფი გამოსცადა იმან თავის ტოლსა და ამხანაგებში ამ სამ კვირეს. კალმახის ჭერამ ჭალის წყლებში, ველურ ღორზე და არჩვზე ნადირობამ, მერე შინ ნანადირევის მიტანამ და მასპინძლობამ ძალიან გაართო ახალგაზდა ჭაბუკი. ყველა იმის მონათესავეებიც მხიარულათ იყვნენ, მშვენიერს ყმაწვილს რომ ხედავდნენ, სწავლაში კურს ასრულებდა. რადგან ყველა მოელოდა იმის ჩინოვნიკათ გახდომას, თითქოს ახლავე იგებდნენ ყმაწვილის გულსა, რომ შემდეგ თავის კეთილის მყოფლებს შეწეოდა ხოლმე საქმეში. მით უფრო სიყვარულით ეკო-

დებოდენ ამ ყმიწვალს და არას ზოგადენ, ოღონდ კი იმისთვის ეამებიათ. ამისთანა დროს გატარება დიტოსაც ძალიან შეუყვარდა. განსაკუთრებით იმას მოსწონდა რამდენიმე დღით გარეთ მთაში დარჩენა. ოჰ, ვინ იცის, რა გულის ტემით უღარაჯებდა ტყის ნადირს საფარში, როდესაც მეძალღეები მორეკდენ რომელსამე ტყეს კივილ-ჭყივილით და ძაღლები ყუფა-წაკწაკით მიაგდებდენ დაფეთებულს შველს, ან ტურას, ან ზან და ზან ირემსაც დიტოს საფართან. ყოველ სხვის თოფის გავარდნაზე დიტოს ჭრუანტელი დაუვლიდა ტანში. «ჰე რამე ნადირი მოკლესო სწორეთ!» — წამოიძახებდა ჩუმათ. ვინ მოსთვლის იმ მხიარულებას, როცა ერთი შევლით თვითონ დიტომაც გააგორა. ამ რანდულს ცხოვრებას ყმაწვილი ისე შეეჩვია, რომ, ბიძის ხათრი არჰქონოდა, ვგონებ, აღარც კი წავიდოდა ქ...ს კურსის შესასრულებლათ. ამგვარმა შექცევამ თანდათან გამოუნელა გულში მარინესაგან მოკიდებელი ცეცხლი. მაგრამ საკვირველია! როგორც შინისკენ იბრუნა პირი, დი-

ტოს თვალებს ციურის სხივით გაბრწყინებულ
 ლი მარინეს სურათი ისევე თვალწინ გამოეხა-
 ტა. ის ცოტ-ცოტათ იახლებდა ძველს ცეცხლს
 და ჩამდენათაც შეებრუნებული სენი საშიშოა
 კაცის მოშლილი ტანისათვის, იმდენათ ძნელი
 შეიქნა ეს გაახლებული შფოთვა გულისა დი-
 ტოსთვის. «არა, მე როგორც მივალ შინ, ისე
 ქ...ს უნდა წვეიდე, თვარა ცუდი საქმე მო-
 მივაო» — იწყო ფიქრი დიტომ. იმას ეს შინაგა-
 ნი გონების დამძიმება მიაჩნდა ისეთ საშინელ
 ცოდვათ, რომ ჯერ ასე ღრმათ არაფერს შეერ-
 ყია იმის უმანკო ზნე: «მე უნდა განეთავისუფ-
 ლდე ამ ჩემ არა წმინდა შავი ფიქრებისაგან,
 რომელიც წურბლებსავეთ გულზე მომკიდებიან
 და სულს მიშფოთებენ. არა... სჯობია, სუ-
 ლაც არ დევინახო მარინე...» ფიქრობდა გულ-
 ში; მაგრამ ამ დროს რომ წარმოიდგენდა ბალ-
 კონზე გადმომდგარს იმის წარბ-შეკრულს სახეს,
 შავი ფიქრები ტკბილ ოცნებათ ეცვლებოდა
 და ჰაერს ჰკოცნიდა უნებლიეთ. ამ ყო-
 ფით იმან შეაღო თავის სახლის კიშკარი და

უცებ მოჰკრა თვალი მარინეს, რომელიც კიბეზე წელს ადიოდა. მარინე იქვე ჩაჯდა. ღიჯო სწრაფად გადახტა ცხენზე, აირბინა კიბეზე: «ოჰ, მარინესგოუმარჯოს!» სიცილით უთხრა, გვერდი შეუარა და ნიკაპზე ხელი შეახო. მარინემ უნებურათ ხელი გაიქნია: «გეიწი იქით!». ღიჯო არ გაჩერებულა, ისე ავიდა ოდაზე და შეალო თავის ბიძის ცოლის ოთახი.

— უი, გენაცვალოს ბიცოლა! შეჰკივლა ქვერიას ცოლმა, მიეგება და პირზე აკოცა. ცოტა ხანს ლაპარაკის შემდეგ ღიჯომ გამოუცხადა თავის ბიძის ცოლს, რომ სამი დღის უკან ქ...ს უნდა წავიდეთ. მერე, თითქოს რაღაც განკარგულების თქმა დავიწყებოდეს, გამოვიდა გარეთ, თვალები კიბისაკენ წაიღო; მაგრამ მარინე იქ აღარ იჯდა...

ახალ გაზდა ქალს მალე დაეტყო ღიჯოს დაბრუნება. ის თუმცა უწინდულაფეთ გულნატკენი იყო ღიჯოს გაშორებით, მაგრამ იმის ნახვა მაინც იმდენათ იამა, რომ მოშვებული ტანი უცბათ გაუმაგრდა. თუმცა მუდამ პირმო-

ქუშული იცქირებოდა, მაგრამ დაზარებული მაინც აღარ იყო. ხშირათ შეასწრებდა ხოლმე მრისხანე თვალებს დიტოს სახეს, რომელიც თითქოს უნებურათ ირყეოდა და არ შეეძლო, არ გაეღიმა. ოჰ, რა ტკბილი იყო ამ მხნე კაბუკის ცქერა მარინესათვის, ვინც კი ჩაიხედავდა იმის გულში. მარტო ერთი ამ ლამაზი დაოდოშებული პირის შეხედვა ყოველს წამალზე უფრო ჰკურნებდა მარინეს სნეულებას; მაგრამ ვინ იყო გულთმისანი, ვის შეეძლო მიეგნო ეს წამალი? დიტოსა და მარინეს გარდა სხვამ არავინ იცოდა ეს წამალი და ესენი არც სხვას აგებინებდენ და თვითონაც შორს ეჭირათ ერთმანეთზე სამკურნალო. ამ მღვდმარცობაში დიტომ და მარინემ იწყეს ერთმანეთის მორიდება, მაგრამ რამდენათაც უფრო უმაღლედენ ერთმანეთს თავიანთ გულს, იმდენათ უფრო ძლიერდებოდა იმათი გულის დამწველი, დამდაგველი სიყვარულის ალი. ორნივე იტანჯოდენ უწყალო ცეცხლითა, იდაგვოდენ დღე და ღამე კენესოდენ, მაგრამ მით

უფრო საშიშოთ მიაჩნდათ უშრეტელს ალზე წყლის დასხმა.

ბოლოს დიტოს წასვლის დრომაც მოაწია. შეუდგენ ყმაწვილის გასტუმრებას. თვითონ ბატონის შეიღმა მოახდინა განკარგულება თავის საგძლის მომზადებისათვის. წასვლის წინა დღეს, მზე რომ ჩავიდა, დიტომ დაიწყო ეზოში სიარული და ბოლოს ოდის უკან გაიარა. იმან იქ თვალი მოჰკრა მარინეს, რომელიც მიყუდებოდა ლობეს, პირი იქით ექნა და თითქოს სამხრეთის ცის დაღამებულს ლაქვარდს შესცქეროდა. ყმაწვილს ისევ უკან უნდოდა გამობრუნება, მაგრამ რალაც უძლეველმა ძალმა მისდა უნებურათ მარინესკენ გაიტაცა. ახალგაზდა ჰაბუკი გვერდით ამოუდგა თუთხმეტის წლის მშვენიერს ქალსა.

— მარინე, შენ ხარ? — ათროლოებული დაბალი ხმით შესძახა დიტომ.

ამ კითხვაზე ქალი მოტრიალდა და თავი უცბათ დახარა. იმას ეხვია თავსაფარი და ორი მსხვილი და გძელი ნაწნაფები წინ გადმოკიდებოდენ,

ორს შავს გველებსავით შემოხვეოდენ იმის მშვენიერად დარგვალეზულს მკერდსა, თითქოს იცავდენო მტრის ხელისაგან. მარინეს ანთებულს ლოყებს სალამოს ბინდი იფარავდა დიტოს თვალისაგან. ყმაწვილი იმდენზე მიუახლოვდა მარინეს, რომ იმის მთრთოლვარე სულის თქმა ესმოდა. ხედავდა კიდევ, როგორ აღიოდენ და ჩაღიოდენ მკერდზე ლუწათ ამოსული კოკებები. თვითონ მარინეს მძაფრი ქმენაც ამჟკიცებდა, რა გენია უნდა ანთებულიყო იმის გულში.

— ძე ხკალ მივდივარ. განუმეორა დიტომ კიდევ უფრო მთრთოლვარე ხმით.

— მერე რა გინდა? მღელვარებით უპასუხა მარინემ.

— რომ იცოდე, მარინე, რა საშინლათ არ მინდა ქ...ს წასვლა.

— მერე ვინ გიშლის? დარჩი, რა!

— არ შემძლია. ეს ერთი წელიწადი მაკლია სწავლის დასრულებას და მერე რუსეთს უნდა წვეიდე.

— სადაც გინდა, იქ წადი, მე რას დეკეძებ,

— მარამ იცი, მარინე!... ვკედები და ვერ მიტყვამს.. შენმა ფიქრმა შეგნით ცეცხლი მომიკიდა.. ვიწვი, მარინე, ვიწვი!.. რა ექნა, რომ შენი სიყვარული არც დღე და არც ღამე მოსვენებას არ მაძლევს?!

— რას ამბობ? გედირიე თუ?... ვინ მე და ვინ შენი სიყვარული. მე ერთი ოხერა ობოლი ვარ?

— ჩვენ სიყვარულს რას დოუშლის შენი ობლობა.

— შენ ხვალ მიდიხარ.

— ჯერ აქ ვარ და ვინ იცის, ხვალ რა დღე გათენდება, იქნება, სულ აქაც დავრჩე.

— არა, არა! წადი, წადი! გამეცალე! — მარინემ ამ სიტყვაზე ხელი გაიქნია. დიტომ უცბათ წელზე ხელი შემოხვია. მარინემ ხელი ჰკრა გულზე, კენესით თავი უკან გადააგდო და ბროლის ყელი გამოაჩინა. დიტო სწრაფათ ჩაეკრა გულში და იმათი ტუჩები ტკბილმა კოცნამ შეაწება.

თ ა ვ ი XXI

დიტოს ავანტიურებს და უმანსკის ანდერძი.

სექტემბრის გასულია. ღამის 10 საათზე ერთს პატარა ოთახში ქ...სის ღიმნაზიის ძირს სამი დოქტორი სტოლს შემოსხდომიან; წინ ორი სანთელი უნთათ: ორს იმათგანს თავი ჩაულუნავს, ეტყობათ სამძიმო საქმეზე ფიქრობენ, მესამე ლაპარაკობს:

«ყმაწვილი გუშინ ჩამოიყვანეს აქ საავანტიურ-ფოში. თავს იტყენდა საშინლათ და ჩემს კითხვებზე გამორკვეული პასუხი ვერ მომცა, იბნეოდა. მაჯა გაუშინჯე, საშინლათ მაგრათსცემდა და უწესოთ. ვთქვი, ვაი თუ თავის ანთება აუტყდესმეთქი; მაშინვე ვსთხოვე ფერშალს საგრილებელი ჩვრები გაეკეთებინა და ღამით ყური ეგდო. მეორე დღეს დილით ვნახე, ძალიან შუოთავდა; ფერშალმა მითხრა, ღამით არ უძინიაო; სულ ამ სიტყვებს იძახოდა: თავში ცეცხლი მეკიდება... ის სად არის?.. მოკვდა... მოკვდა!...» დილით ვნახე ცუდ ფერზე იყო, თვალები ამღვრეული ჰქონდა და მაჯა უარესი.

ფერშალს ესთხოვე, თავი გადაეპარცა და ცივი ჩტრების დება თავზე არ მოეშალა, ნაშუადღევს ჟუკან ენა ჩაუარდა... მე ძალიან ეჭვი მაქვს...» გაათავა დაღონებულათ მესამე დოქტორმა. ლაპარაკი. ამდროს ერთმა ტანმორჩილა კაცმა შემოაღო კარი და წამოიძახა: «თქვენო კეთილშობილებავ, ავთმყოფს გული შეუწუხდა და ველარ მოვაბრუნე!...» დოქტორები მსწრაფლათ გაცვინდენ პატარა ოთახიდგან და შევარდენ საავთმყოფოში. კრაოტზე იყო ერთი მოწიფული ახალგაზდა გაშოტვილი, დიდრონი თვალები შკედარსავით ჰქონდა დახურული, სახეზე მიწის ფერი ედვა და ცხვირი ისე გათხელებოდა, რომ ნესტოებში სინათლე გადიოდა. «ბრალი არ არის ამ ახლადაყვავებული ჭაბუკის ასე უდროვოთ სიკვდილიო.» — ამბობდა ყოველი მნახველი. დოქტორმა სტაცა მაჯაზე ხელი და თქვა: «საქმე ჟუკანასკნელს ჟამამდის არის მიღწეული». ჩვენ ამის მორჩენის ამედი მაინც აღარა გვაქვს და ვეცადოთ სისხლის გაშვება.» დოქტორები დათანხმდენ.

ეს უდროვით დღე მოსწრაფებული ახალგაზ-
და იყო დიტო ქველადე. ბატონის შვილი ძა-
ლიან შერყეული წამოვიდა შინიდან. მოვიდა
ქ...სს, მაგრამ ვაი იმ მოსელას! იმის ფიქრი სულ
თავის მამის ოჯახში დაფარფატებდა მშვენიერს
მარინეს გარშემო, რომელმაც სიყვარულის ნა-
ღველი გესლათ გაურია დიტოს პირველს კო-
ცნაში. ამ ნაღველმა მოსწამლა ორთავე შეყვა-
რებულის შემდეგი სიცოცხლე დიტომ იწყო
ჯავრი მარინეზე.

ამ პირველმა უნუგეშო სიყვარულმა დიტოს და-
უბნელა გონება; სიყვარულის ისარმა გაუპო
გული და უცბათ მოსწყვიტა ეს ახალი ყვაილი.
რაც დრო მიდიოდა მით უფრო ბურანი ეღე-
ბოდა იმის გამოხატულებას, იწყო ჯავრი, სევ-
დის ცეცხლმა დადაგა ყოველი იმის ფრთა შეს-
ხმული წადილი, ემაწვილმა ველარ უძლო სიყვა-
რულის დარდს და შინიდან რომ წავიდა, თუთხმე-
ტზე ტვინის ანთება მოუვიდა... იმ წამს ემაწვილი
იდგა უძრავათ ღიმნაზიის საავათმყოფოს კრაოტ-

ზე. იმის შველა სათუოდ იყო, რომ დოქტორებს დროზე სისხლი არ გაეშვათ. მართლაც სისხლის გაშვების შემდეგ ღიტოს შეღავათი მიეცა. ის მალე მობრუნდა და ერთ კვირას იქით კრაოტზე ჯდებოდა; მაგრამ კლასში ერთ თვე ნახევარსაც აღარ წასულა. ამ დროს განმავლობაში ღიტო საშინლათ გამოიკვალა. იმის გავსილი პირას სახე სანთელსავით ყვითლათ ჩამოღწა. განთავისუფლდა თუ არა მძიმე ავთმყოფობისაგან, ღიტომ დაადო ღიმნაზიის საავთმყოფო და შეუდგა მზადებას კურსის შესრულებისთვის. ავთმყოფობამ ერთი კარგი საქმე უყო ამ ყმაწვილს: თითქოს იმის გამოხატულებას მარინეს სახე დაეკარგავო, რალაც ბუნდათ ახსოვდა ყოველივე, რაც გამოეცადნა მამის ოჯახში; მხოლოდ როდესაც მარინეს სახელი მოუვიდოდა თავში, უცრათ შეკრთებოდა და თავს გარქნევდა უნებურათ, თითქოს რალაც უსიამოვნო წერის მოგერება სდომებოდა. ეგზამენების მოახლოვებით ყმაწვილს განუახლდა თავის მო-

მავალი წადილი და სულის მოსწრაფებით შეუდგა კლასის საგნების მომზადებას.

ქრისტეშობისთვის დადგა. ყმაწვილებს ის იყო საეგზემენიოთ ითხოვდნენ. შაბათია. მეორე უროკზე უმანსკი შემოვიდა მეშვიდე კლასში. ამ ნახევარი წლის განმავლობაში ისიც ძალიან გამოცვლილიყო სახეზე. თვალები უფრო მიჰბნებოდა, ტანის ძვერაც გაძლიერებოდა. კვირაში ერთხელ რომ მოსულიყო უროკზე ღიმნაზიაში დიდ წყალობათ მიითვლიდნენ მეშვიდე კლასის შაგირდები. არაყის სმა ერთი ორათ მოემატებინა. ვინც შეხედავდა იმის გამოფიტებულს, დაქმუჭნაილს სახეს, ყველა იტყოდა: ამან დიდი ხანი ვეღარ უნდა იცოცხლოსო. იმის თვალებში ჩასვენებული ცხოვრების შუქი კიდევ ბეჭუტავდა; მაგრამ ამ შუქს, როგორც ჩამავალს მზის სხივს, ისე აღარ ჰქონდა სითბო და უწინდელი სიცხოველე. იმ დღეს უმანსკი არა ჩვეულებრივათ იყო აღტაცებული; ეტყობოდა, რომ ყმაწვილებთან უკანასკნელათ ჰსურდა ლაპარაკი,

საკვირვლათ გაცოცხლებული და მხიარული სახე ჰქონდა; მომეტებულათ ხუმრობდა, იცინოდა. იმის მეგობრული ალერსიანობა იმდენზე მივიდა, რომ ყმაწვილებს ძმები დაუძახა. იმას უნდოდა უკანასკნელად ანდერძი დაეწერა თავის საყვარელ მოწაფეებისათვის, რადგან გრძნობდა, რომ ღიმნაზიაში დიდი ხნის სადგომი პირი არა ჰქონდა. იმ ცოტა ხანში მასწავლებელთა რჩევა ყოფილიყო, სადაც გადაეწყვიტათ, რომ უმანსკის სასტიკი შენიშვნა მიეცეს თავის საქმის უყურადღებობისთვის; იმ დღეს, სანამდის უმანსკი კლასში შევიდოდა უროკზე, დირექტორთან ცხარი ლაპარაკი მოსვლოდა, ზემოხსენებულ გადაწყვეტილებისგამო გაბრაზებულიყო, დირექტორი გაელანძლა და ეთქვა, თქვენისთანა კაცებთან სამსახურს, ისევ შიმშილი მირჩევნიაო. იმას გულში გადაეჭრა სამსახურიდგან დათხოვნის ქალაქის შეტანა. უმანსკის მაინცა და მაინც ღიმნაზიაში არა ეკარგებოდა რა, რადგან პენცია იმ ხანებში გამოს-

ვლოდა: მხოლოდ გულს სწყევტდა ძალიან, რომ მეშვიდე კლასის ყმაწვილებს შორდებოდა; მაგრამ რომ ეს შემთხვევაც არა, ეგზემენების გათავეების შემდეგ მაინც ხომ უნდა მოცილებოდა. მართლაც იმ წუთას, თითქოს ეს ფიქრი გატარებოდეს თავში, ნალვლის ამონთხევის ნიშნათ ხელი გაიქნია, მერე მოტრიალდა უცებ ყმაწვილებისკენ და დაიწყო:

«მშვიდობით ჩემო ახალმოზარდო თაობავ! დღეის იქით თქვენ და მე სულ ერთმანეთის წინააღმდეგ გზებზე უნდა დავადგეთ. ჩემი მზე ჩადის და როგორც ვგრძნობ კიდევ ჩასვენდა. ერთი სწორი იმის შუქიც აღარ უნათებს გარემოებას. საღამოს მკრთალი ციაგი გარს მახვევია. ის განუალი წყუდიადიც შორს აღარ არის. რომელშიაც უნდა გაჰქრეს ჩემი ხსენება. თქვენი მზე ახლა ამოდის და ჯერ ერთი იმის სწორი სხივიც არ დახარჯულა გარემო სიბნელის გასაფან ჭავათ. ეცადეთ, რომ თქვენი მხის სხივები ერთიც ტყუილა არ გაცდეს და მისცეს თქვენს ქვეყანას შესაფერი სითბო და ნათელი.

«მე მინდა მოკლეთ დაგიხატოთ ჩემი წვალე-
ბის გზა ცხოვრებაში, რომ თქვენ მუდამ თვალ
წინ გიდგესთ ტანჯული კაცის სურათი, რომ-
მელსაც ბევრი ზნეობითი და გონებითი ღონე
ჰქონებია საბრძოლათ; მაგრამ გამოუცდე-
ლობის გამო, მოძეტებული სისწრაფის გამო
მალე დაუწვავს და ჰაერში გაუბნევია თავის აუა-
რებელი ტყვია წამალი! ერთი მტერიც ვერ მოუ-
კლავს იმითი! ახლა თქვენ წინ დგას უღონო, უია-
რალო, უტყვია-წამლო ლეში, რომელსაც მხო-
ლოდ სანატრელათ მიაჩნია ის წამი, რაცა ათას-
ფრად წვალეებული სული ამოხდება. თქვენ, ჩემო
კეთილნო!.. თქვენ კიდევ უფრო სამძიმო ხვედრი
გიძვეთ წინ, ვინამც მე მქონებია. მით უფრო
გმართებს გაფთხილება, თავის შეკაფება, გუ-
ლის სიმაგრე, ღონის მოკრეფა და დიდი მო-
საზრება, რომ შავს ბედს ღირსეულად გაუმკლავ-
დეთ და ჩემსავით კბილ დახჭენილ ლეშათ უდრო-
ოთ არ მოიკაფოთ. მე ვიყავი ქორჯა ყმაწვილი-
იყო დრო, როდესაც გონებითი და ზნეობითი ღონე
5ე დღითი დღე შეზდებოდა..»

მაშ იცოდეთ, ცხოვრებაში თქვენი ხვედრია ბრძოლა. თქვენი გამარჯვების წინა მორბედათ უნდა იყოს იმედი; ხოლო ბრძოლაში დაუღალაეობა, ჭირის მოთმენა, სულის სიმტკიცე—ამ ბრძოლის მასალათ უნდა შეიქნეს... იბრძოლეთ და გაგიმარჯვდესთ!...» თქვა თუ არა ეს, კლასის გამოსვლისაც დარეკეს. «შვიდობით ჩემო ნუგეშო ახალ-გაზდობაე!...» დაუკრა თავი მოწაფეებს და კარი გაიარა. მომეტებულმა ნაწილმა მეშვიდე კლასის მოწაფეებისამ ამისთანა არეულ-დარეული ლაპარაკი «ცეცხლი,» «ბრძოლა», «ასპარეზი», «გარემოება» მართლაც სპირტისაგან დანთებულ ცეცხლს მიაწერა უმანსკის თავში.

— საწყალს მეტის მეტი ოტკის სმით ჭვინი ადუღებია. — თქვა ერთმა შაგირდმა. თითქმის ყველანი იცინოდნენ. ზოგი მასხარობდა, ზოგი გულ ახდით სწუხდა მისთანა კაცის დაკარგვას. მხოლოდ, თითქოს მარტო დიტომ გაიგო ეს აზრები, როგორც რიგია და ამოხენეშით წამოიძახა: «ეჰ, სულ მართალია, რაც უმანსკიმ ილა-

პარაკა... აბა ჩახედეთ . . . ქვეყნის ისტორია-
ში და მაშინ შეიტყობთ უმანსკის სიგიჟეს. რა
გესმისთ თქვენ საწყლებო, ორი სტრიქონიც
არ წაგიკითხვასთ ქართულს ენაზე.»

— შენმა მზემ, იქ რომ ბევრი ამბებია!...
ზღაპრების მეტი არა მოიძებნება რა. მერე რომ
იცოდეთ, რა ენით არის დაწერილი. თავი რომ
ქვას ახალო, ორ სიტყვასაც ვერ გეიგებ, ისე ძვე-
ლებული ენით არის დაწერილი. — თქვა კატუ-
ნიამ.

— ეი, შენი ბრალი! — დააყარა ქოქოლა
დიტომ და გარეთ გავიდა:...

ეგზამენები გათავდა. დიტო სახელმწიფო
ხარჯით გაგზავნის ღირსა, გახადეს უნივერსი
ტეტში.....

186... წელს ოკტომბრის 20 ის გულსმოდგი-
ნეთ ისმენდა პეტერბურგის უნივერსიტეტის ზა-
ლაში ერთ მშვენიერს ახალგაზდა სტუდენტის
აღელვებულს სიტყვებსა. ამ ზალაში იმ დროს
ორას სტუდენტამდის იყო მოგროვილი და ყუ-
ლას დიდათ აღელვებდა კათედრიდგან მოლაპა-
რაკე ახალგაზდა.

გ. — თელი.

დასასრული 1-ლი ნაწილისა.

სიღებრა განდგომილთა

(პლემჩევეილამ)

ძირს ლაფში ბორღღვა, დიდ-კაცების ფეხებზე ხვეენა,
მათგან მოგდებულს ლუკმაშია გაცვლა რწმუნების,
ვინც ბორღღვს ებრძვის, თავს არა ჰხრის, იმათი დევნა,
რომ მათ სცნონ გემო უბედურების:

ეს არის, ეს, ჩვენი საქმე!

ჩვენ ერთგულად ვმსახურებთ მას.

ვაი აზრსა მოუსყიდველს!

ვაი ჭკუას პატიოსანს!

ვაი მათ, ვინც რომ ალტაცებით ყმაწვილ ოცნებებს
საუნჯესავით გულში იცავს და აღრინდულად
სიმართლის და კაცთ სიკეთისთვის მუდამ ღალადებს, —
მათს სახელს გავხდით ხალხის საუთხულად!

ვაი მათ, ვინც ჩვენ პირში მართალს სიტყვასა გვახლის,
ვინც რომა არცხვენს ჩვენს სიტყვასა, ჩვენს მოქმედებას,
ჩვენ ხალხს ჩავჰყვარებთ: “ეს ჩვენ გვარბევს, ქონებას
გვაცლის, —

შეებორკოთ! ჯაჭვი მაგ ბორღღვებს!”

იყო დრო, როცა ჩვენც ვიყავით თავადერილი
 და მივისწრაფდით საბრძოლველად ჭექა-ქუხილით;
 მადლობა ღმერთსა, ის აღტაცება სამუდმოდ განჭქრა,
 ეხლა სხვა არის ჩვენი სურვილი.

ჩვენ ეხლა მივხვდით, რომ ის საქმე და ის სიტყვები
 სულ ფუჭი იყვნენ, რომ დიდებას ვჰპოვემთ სხვაგზითა,
 და რომ ჩვენ უნდა შევინანოთ ძველი ცოდვები
 ნამუს-პატივის ლაფში სრესითა!

ძირს ლაფში ბორღღვა, დიდ-კაცების ფეხებზედ ხვევნა,
 მათგან მოგდებულს ლუკმაშია გაცვლა რწმუნების,
 ვინც ბორღტს ებრძვის, თავს არა ჰხრის, იმათი დევნა,
 რომ მათ სცნონ გემო უბედურების —

ეგ არის დღეს ჩვენი საქმე!

ერთგულადაც ვმსახურებთ მას.

ვთუ აზრსა მიუსყიდველს!

ვთუ ჭკუას პატიოსანს!

ზვილი მაცხრამეთე საუკუნისა *).

წიგნი

შვილისაგან მამასთან მიწერილი.

ქ. ბონა, 8 იანვ. 186...წ.

მე მოვრჩი უნივერსიტეტში მისაღებ ეგზამენს და ერთი კვირა იქნება, რაც სტუდენტის ვარ.

ეხლა მინდა შეგატყობინო, თუ როგორია ჩემი სტუდენტური ცხოვრება. დილ-დილობით ყურს ვუგდებ მასწავლებლებს, რომელნიც გვიკითხვენ ფილოსოფიას, ისტორიას, სამართალთა და ენათ მეცნიერებას, მცენარეთა და

*) ჯერ-ჯერობით ჩვენ ვეღარ ჩაუროთეთ "კრებულში" ნაპოლეონ მესამის ცხოვრება. იმის მაგივრად და დასამატად ვბეჭდავთ ესკიროსის თხზულების ნაწილს, რომლისაგანაც ცხადათ სჩანს, თუ როგორ უყურებდნენ ნაპოლეონ მესამის მმართველობას და იმ მმართველობის შედეგებს საფრანგეთის განათლებული წინა კაცები.

ცხოველთ აგებულების ცხოვრებას და სხე-
სალამობით ჩემს ოთახში ვზივარ და სწავლას
გავერთობი, ხან ქალაქშიაც დავსვირნობ ხოლ-
მე. ოთახი ნახევარი წლის ვადით 150 ფრან-
კად მაქვს დაჭერილი. ესადილობ სასტუმროში,
თითო სადილი 24 სუ მიჯდება. აქაური სტუ-
დენტთ ამხანაგობის ცხოვრება კი ჯერ კარ-
გად არ გამიცნია, რადგანაც აქაურებს ჯერ
კიდევ ვეუცხოვები. მაგრამ ცოტაოდენს რას-
მე ეხლაც მოგწერ.

ამ დღეებში მე მიმიპატიჟეს ერთს ლუდის სა-
რდაფში, რომელსაც აქაური გერმანიელი სტუ-
დენტები შესჩვევიან. წავედით და სარდაფის
კარებში რომ ფეხი შევდგი, ცხვირ პირში
გუნდ-გუნდათ ისეთი კვამლი მეცა, რომ ვერც
კედელი დავინახე და ვერც თაფანი (ჭერი).
მეგონა, თუ სადმე თვალ-უწვდენს დარბაზში
შემიყვანეს-მეთქი. მე მესმოდა ხმაურობა, სიმ-
ღერა, ხარხარა, მაგრამ ერთი ადამიანი არ
დამინახავს. აქა-იქ კვამლში მქრალად ანათებ-
და ლამპრები. მე უკან მივჭყვებოდი ჩემს მიმ-

წვეველს და ხელების ცეცებით გავიარე დამ-
წკრივებულს სტოლებს შუა, რომელნიც ამ
ნისლში თითქო ირყეოდნენო და რომელთა-
ზედაც ძლივ-ძლივობით ვხედავდი ბრკალა-
თუნუქის დოსტაქნებს. თანდისთან ჩემი თვა-
ლები ამ კვამლს შეეჩვია და დოსტაქნებს
იქით კაცებიც შევამჩნიე. მივედით დარბაზის
ბოლოში, საცა დიდ-შვენიერი ბუხარი იყო
და ჩვენ თვალებს ნისლის ფარდა აეხადა. აქ
ცხადათ დავინახე, რომ გარეშემო მრავალი
კმაწვილი კაცი მეხვია. ყველანი ქუდ მოუხდე-
ლი იყვნენ, სიგარას, ან ჩიბუხსა სწევდნენ და
ხელში დოსტაქნები ეჭირათ. თუმცა დიდი
ხმაურობა იყო, მაგრამ მე მაინც შევამჩნიე
რამდენიმე ჯგუფ-ჯგუფად მსხდომი სტუდენ-
ტობა, რომელიც უსახუმროდ მსჯელობდნენ
და თან სიგარასა და ლუდს შეექცეოდნენ.

ჯერ გერმანიულ ლაპარაკს იმდენათ არ
შეფჩვევივარ, რომ უსახუმრო მუსაიტის ყუ-
რის გდება შემეძლოს. მაგრამ გავიგე კი, რომ
იმათი ბაასი რაღასაც ახალს და ერთი-მეორე-

ზედ უფრო მაღალ-აზროვანს კაცობრიობის ამალურძინებელს პლანებსა და წესებს შეეხებოდა. საბუთები, მკვახე სიტყვები, შეცილები, აზრები მოისმოდა ყოველის მხრით და ამ თამბაქოს ნისლში სწორედ თოფის სროლას მოაგონებდა კაცსა. საათმა რომ შუალამის დაჰკრა, ყველა სარდაფიდან გამოვიდა და შევნიშნე, რომ ბევრმა იმათგანმა, ვინც სარდაფში აგრე ცხარედ იბრძოდა კაცობრივობის კეთილდღეობისათვის, ქუჩაში უხეირო სიმღერები შემოსძახა. უთუოდ დაავიწყდათ, რომ წელან ქვეყნიერობის გარდაკეთებას აპირებდნენ.

როგორც გავიგე, აქაური სტუდენტები იმ განზრახვით შედიან უნივერსიტეტში, რომ შემდეგ სახელიწმფო სამსახურში ადგილი მიიღონ. ყველა ერთი მეორეს ეჯიბრება სახელმწიფო სამსახურში შესასვლელად. რაკი ისინი დოქტორობის ხარისხს მიიღებენ, აქა-იქ დაძვრებიან და სუნით ეძებენ ვაკანციას. ბევრი ადგილი იმისთანაა, რომ იმის მისაღებად საჭიროა ეგზამენი და იმათ ეძლე-

ვით, ვინც ამ ეგზამენში ყველაზედ უკეთ გამოჩნდება. თავისუფალს შრომას მხოლოდ ისინი ჰკიდებენ ხელსა, ვინც ამ სასამსახურო ეგზამენში უვარგისად იცნეს. მგონია, ეს ჩინოვნიკობისადმი ლტოლვილება იყოს იმისი მიზეზი, რომ ყმაწვილკაცობა, უნივერსიტეტადამ გამოსვლის შემდეგ, აგრე გასაშტერებლად იცვლის თავის აზრებს.

აქაური სტუდენტების ხასიათი საკვირვლად განსხვავდება სხვა გერმანიელების ხასიათისაგან. სტუდენტები ცოცხალი, გამბედავი და საფარსაგო არიან ყველაფერში; სხვები კი, როგორც ვხედავ, სულ ალუშფოთებლობასა და უგრძობლობაში ჩაფლულან. უნივერსიტეტში მყოფი ყმაწვილკაცობა რესპუბლიკელობასა და რევოლიუციონერობას იჩემებს; იმას ვერც ერთი თეორია ვერ შეაშინებს, ის უკან არ დაიხვეს, რაც უნდა გაუგონარი იყოს ეს თეორია; მე გამაკვირვა აქაური სტუდენტების გაბედულება მსჯელობამ სარწმუნოებაზედ და საზოგადო ცხოვე-

რებაზედ. ხალხი კი, მგონია, ძალიან შევრ-
დომია ძველ წესებსა. სტუდენტს სასიქა-
დულოდ მიაჩნია, რომ ყოველი საზო-
გადოებრივი უსწორ-მასწორობა და შთა-
მომავალობითი უპირატესობა ეზიზღება,
მაშინ როდესაც ვაჭრები და სიღარიბილამ
გამოსულები უზომოდ პატივს სცემენ თავად-
აზნაურობასა და ხარისხოვნებას. ამგვარად
გერმანიელი სტუდენტები და საზოგადოება შეა-
დგენენ ორს სხვა-და-სხვა ჯურის და სხვა-და-
სხვა გვარად მკბოვრებ ხალხს; მაგრამ არის
ერთი რამ ამ სტუდენტებისა საზოგადოებას-
თან შემაერთებელი, — ეს არის გულმხურვა-
ლე წადილი სტუდენტისა, რომ ოდესმე მპარ-
თებლობის წევრი გახდეს.

ამ ყმაწვილების ყოფა-ქცევას ჩემი თავის
განხილვაშიაც შევუყავარ. ებლა მე ცხრამეტის
წლისა ვარ და ჯერ არა თუ არ მომიპოვებია
დამოუკიდებელი მდგომარეობა, არც კი
გამომირჩევია საჩემო საქმე, რომ იმიტომ საზო-

გადოების მარგებელი. შევიქნეთ გინდა, გაგი-
ტყდე? ხანდისხან სული მიწუხს და გული
ტკივილით მიძგერს, როცა ჩემ თავს ვე-
კითხები, რა საქმისათვის ვარგხარ-მეთქი.
შენ მეუბნები, რომ ოთხის წლის განმავალო-
ბაში ძლიერ ბევრი შეიძინეო ჭუნებისა და
ზნეობის მეცნიერებისაგან. მაგრამ ეს სულ
იმ რიგის წყალობაა, რომლითაც შენ ჩემს
გონებას მეცნიერული კანონების მისაღებად
ამზადებდი, ეს არის დაკვირვებისა, მოგზაუ-
რობისა და იმ გაკვეთილების შედეგი, რომელ-
თაც შენ და დედა ჩემო მაძლევდით. მინდა
შევიტყო, მაგრამ ჯერ კიდევ ვერ გავიგე, რა
მაკლია და რა არა, არიან ჟამნი, როცა ჩემი
თავი უუძლიერესი მგონია, მაგრამ ხანდისხან
მე მთრგუნავს გრძნობა უღონოებისა. ხან
აზრებისადმი ლტოლვილება მიტაცებს, ხან
ვჭკვდები მოქმედების წყურვილით. ცხადია,
რომ ჯერ არ დაწყნარებულა ჩემში გონე-
ბისა და გრძნობათ მღელვარება, თუ შეიძლე-
ბა ეს სახელი დავარქვათ ყმაწვილი კაცის გი-

ჟურს ლტოლვილებას კაცობრიულ ცხოვრებაში ადგილის მოსაპოვებლად.

ორი თვის წინათ, როცა აქ მოვედი, მეგონა, თუ ვიცოდი გერმანიული ენა, რადგანაც წიგნების შემწეობით მესწავლა, მაგრამ მალე დაინახე ჩემი შეცდომა. მე ძალიან კარგა ვკითხლობდი გაზეთებსა, წიგნებსა, მაგრამ ლაპარაკისაგან სულ არაფერი მესმოდა, რა გინდ გულდადებით ყური დამეგდო! მე მაშინ ვგრძობდი ზნეობითს ტყვეობასა, ვგონებ ტყვეობა უნდა იყოს კაცისათვის, როცა იმისთანა ხალხში ცხოვრებს, რომლისაც ენა არ ესმის. ახალ ენა-ადგმულს სამი წლის ბავშს უთუოდ ჩემზედ უფრო მეტი ეყურებოდა, იმიტომ რომ, როცა იმას ლაპარაკს დაუწყებდი, ღიმილით თავს აქნევდა, თითქო მეუბნებოდა, არაფერი მესმისო. მე სწორეთ იმისთანა მუნჯსა ვგავდი, რომელმანც მუნჯური არ იცის. ცოტაოდენმა განსხვავებამ სიტყვების გამოთქმაში, რომელიც დამოკიდებულია ტუჩებისა და ენის ერთს

ნამცეცს შეუმჩნეველს მოძრაობაზედ, აი რა, ზღუდე ააყუდა ჩემსა და აქაურებს შუა.

მე ძალიან მაწუხებდა ეს უნებური მარტოობა და დიდის გაჭირვებით დაეძლიე ჩემი ბუნებითი გაუბედაობა. ეხლა ცოტ-ცოტად ვეჩვევი გერმანიული სიტყვების გასაგებად გამოთქმას. რასაკვირველია, ჯერ კიდევ ბევრი ვარჯიში მეჭირვება, მაგრამ ჩემი ხნის კაცს მგონია არ გაუჭირდეს იმ ენის შეთვისება, რომელიც მუდამ ყოველი მხრიდამ ეყურება. მაგრამ ლაპარაკის დასწავლა ისე ძნელი არ არის, როგორც გერმანიელების ერთმანერთთან ლაპარაკის გაგება. ერთხელ თეატრში ვიყავი - და მთელი წარმოდგენის დროს თითქმის ერთი სიტყვაც ვერ გავიგე. მაგრამ, მგონია, უცხო ენები კაცისათვის იმ თამბაქოს ნისლსა ჰგავს, რომელიც ლუდის სარდაფში მყოფ სტუდენტებს და ნივთებს მიჟარავდა: ეს ნისლია, რომელიც თანდისთან გაიფანტება და იმედი მაქვს, რომ მალე ყველაფერს ცხადათ დავიჩინებ.

გთხოვ, ჩემმაგიერ ლოლას აკოცოთ. წყალი ხომ არ დაუკლია ჩვენი ყვაილებისათვის? ხომ კარგად უვლის ჩვენს მფრინველებს? ნეტავი თუ რიგზე დააწყო იმან მცენარეთა და ლითონთ კრება. უთხარი ჩემ მაგიერ, რომ არ დამიფიწყო და ისე ხშირად მომიგონებდე, როგორც მე შენ მაგონდები-თქო.

ეს წიგნი მარტო შენი არ არის, დედი ჩემის კუთვნილებაც არის, იმიტომ რომ ჩემს გულში თქვენ მუდამ ერთად მყავხართ. ამიტომ აქ მხოლოდ ერთს რასმე დაემატებ დედი ჩემისათვის: დარდით მაგონდება ჩემი პატარა ოთახი, საცა ვგრძნობდი თქვენს ახლო ყოფნას; ვწუხვარ, რომ თქვენთან არ ვზივარ საღამოს ჟამს ანთებული ბუხრის წინ. ვათავებ ამ წიგნს; ეხლა ლამის თერთმეტი საათია; ლაბპარი როგორღაც ყვითლად ანათებს, ძველი გუგულის საათი სულ ერთ გვარად აჩაკუნებს კუთხეში; ბუხარში შეშას ტკაცა-ტკუცი გააქვს, ქარი ღრიალებს და მქრალი მთვარე ფანჯრის ფარდებს შუა იჭერიტება. მგონია, ყვე-

ლა ეს სამწუხარო არ იყოს, მაგრამ მე მაინც
 თვალს ცრემლი მადგება. რა ექნა? მე ვგრძ-
 ნობ ეხლა, რომ კიდევ ბავში ვარ; და ედარ-
 დობ არა სამშობლოზედ, არამედ თქვენზედ;
 მე თქვენ მიყვარხართ და ამ მხრით იმედი
 მაქვს, მთელს ჩემს სიცოცხლეში ყმაწვილი
 დაერჩე.

წიგნი

მამისაგან შვილთან მიწერილი.

ქ. ლონდონი, 13 თებ. 186... წ.

შენ მარტოობა გაწუხებს, ჩემო ძვირფასო შვილო; უშენობამ ჩვენც დაგვალონა. მაგრამ კაცს გონიერება მართებს. ჩემი ავთ-მყოფების დატევება და ლონდონიდან გამოსვლა რომ კიდევ შემძლებოდა, მე მაინც ვერ წამოგყვებოდი გერმანიაში. დროა, რომ ეხლა, შენ თვითონ უპატრონო შენს თავს, როგორც მოწიფულ კაცს შეშვენის. ფრინველებს ძალიან უყვართ თავის ბლარტები; მაგრამ, როცა ბლარტები გაიზდებიან, დედ-მამა იმათ ფრენას ასწავლის. ბუნება ყველასთვის თავისუფლებას მოითხოვს.

შენ კარგად გაგიგია, ზა განზრახვითაც მე შენ ბონნაში გაგაგზავნე: შენ უნდა შეისწავლო გერმანიული ენა, ზნე და აზრები. აქამდის შენ დამოუკიდებელად სწავლობდი, მე

არ ვანგარიშობ ჩემგან მოცემულს გაკვეთილებს, ამიტომ რომ გაკვეთის დროს მე ყოველთვის იმას ვსცდილობდი, რომ თვითონ შენის ჭკუითა და ღონით გემუშაენა. შენ თვითონ იყავი შენი თავის მასწავლებელი და დამრიგებელი. ამ ჩვენს დროში მრავალი სხვა და სხვა მეცნიერება და თეორიები დაიბადა, რომელნიც კაცმა თვითონ იმათი წყაროებისაგან უნდა შეისწავს. გერმანია ჩვენს დროში მეცნიერების ლამპარია, ეს ისეთი ქვეყანაა, რომელსაც ჩვენ უნდა ვეჯიბრებოდეთ ფილოსოფიის, მეცნიერების, კრიტიკისა და ლიტერატურის წარმატებაში. მანდაურ უნივერსიტეტებში შენ ნახავ ბევრს წარჩინებულს პროფესორს. მე ჩემი დედა აზრების უარის მყოფელი შევიქნებოდი, რომ შენთვის მერჩია, ბრმად დამორჩილებოდი იმათ აზრებს მხოლოდ იმიტომ, რომ წარჩინებული მეცნიერო კაცების აზრებია. კაცმა არავის და არაფრის გულისთვის არ უნდა უარ-ჰყოს თავისი თავისუფლება. ცოდნა, რომელსაც პროფე-

სორების საკითხავებისა და საუბრებისაგან შეიძენ, გაშლის და დაამყარებს შენს გონებას მხოლოდ მაშინ, როცა იმათ აზრებს მონასავეთ არ დაემორჩილები და შენს საკუთარის ჭკუის ზედამხედველობას ქვეშ გაატარებ. მაგრამ მეორე მხრით ერიდე, არ გაგიტაცოს გამოუდგარმა მეტაფიზიკურმა თეორიებმა, რაც უნდა მომხიბლავი და ღრმა-აზროვანი უნდა იყოს ეს თეორიები და იმათ გამოკიდებაში არ დალიო შენი ძალა, რომელიც შენ საქმისთვის გეჭირვება. ყველა თეორიას იმდენი ფასი აქვს, რამდენათაც ისინი ყოვლისავე ჩვენი მოყვასის და მთელი კაცობრივობის სამსახურს გვასწავლიან. საცოდავია ის თავის მოყვარე კაცი, რომელიც მარტო თავის სასარგებლოდ სწავლობს და ფიქრობს. კარგია, რომ კაცი მეცნიერი იყოს, მაგრამ კიდევ უკეთესია და დიდი საქმეა, რომ კაცი პატიოსანი მამულის-შვილი იყოს. განსოვდეს, შეილო, რომ ვერმანია არ აჩის შენი სამშობლო, შენი აღთქმა მეთვრამეტე საუკუნის

ფილოსოფიიდან მომდინარეობს.

შენმა წიგნმა ერთი ძალიან მაწყენინა: შენ ჰკითხულობ, რა საქმისათვის ეწარგ-ვარო? რადიდი ჰკუთის პატრონობა უნდა, რომ კაცი საზოგადოების სასარგებლო შეიქმნეს. ვინც გულწრფელი კეთილის მოსურნეა, ის ყოველთვის შეველის რამდენადმე საზოგადოებას. ცხოვრება კაცისაგან მრავალს პატარ-პატარა ვალდებულებას მოითხოვს და ვინც ამათგან თავის სახელო საქმეს აასრულებს, იმას ხშირად უფრო ბევრი სარგებლობა მოაქვს, ვინემ დიდა საქმით გამოჩენის მოსურნე კაცსა. არაფერი არ იკარგება იმისაგან, რასაც ჩვენ ქვეყნისათვის ეჭვრქობთ და ემოქმედებთ, ყველაფერი აჩნდება ჩვენ თანამედროვე კაცებს და იმათაც, ვინც ჩვენს შემდეგ ცხოვრების ასპარეზს დაიჭერს. ვის შეუძლიან, დაიმტკიცოს, რომ ყველა უუდიდესს საზოგადო წყობილების გარდამაკეთებელს ცელილებში იმდენად არ შეგვეწოდნენ უცნობი, უჩინარი და კრძალვით მოსაქმე კაცები, რამდენათ

იმათი წინამძღოლები. წინამძღოლთ დიდების გვირგვინი ყოველთვის რაზმის გულკეთილი მეცადინეობისა და შრომის შუქით ბრწყინვალეებს.

ჯერჯერობით შენ კმაყოფილი იყავ იმით, რაცა ხარ და რასაც აღგიხარ და მარად დღე სცდილობდე შრომასა დასწავლით შენის ბუნების განვითარებას. თუ რომ უფრო ვრცელი ცხოვრების დაწაფება მოისურვო, აიღე ნამდვილი პოეტებისა და მეცნიერების ნაწარმოები და დასტკბი იმის შეგნებით, რაც კაცობრივობაში დიდებულია, გაატარე ისინი შენს გონებასა და გრძნობაში. და როცა ჩვეულებრივი ცხოვრებისაკენ დაეშვები, ხშირად იპოვი შენს გარეშემო მრავალს ბნელს გონებას, რომელთაც შეგიძლიან შუქი მოჰფინო; ხშირად გექნება შემთხვევა, რომ ემსახურო მოყვასთა და ამ სამსახურში ნუგეში ჰპოვო შენ; რომელიც გრძნობ და აგრე სწუხხარ შენს ნაკლულევანებას. მხოლოდ უგულო და წერილმანი კაცები ვარდებიან სასო-

წარკვეთილებაში, როცა გაიგებენ თავის ბუნების სუსტსა და ნაკლულევანს მხარეებს, გონიერი კაცი კი ყოველთვის თავის ბუნების უკეთ გარდაქმნასა სცდილობს, სწავლობს და არ მიველტის შეუძლებელს რასმე.

მგონია, შენ ძალიან ზრუნავ, ფუჟ რა ხელობა უნდა ავირჩიოვო. ეჭვი არ არის, რომ ყოველი კაცი თავის შრომით უნდა ცხოვრებდეს და ჩემთვის ძლიერ სამწუხარო იქნებოდა, რომ შენ იმ ვალის შეურაცხყოფი გამხდარ იყავი, რომელიც უპირველესია ყოველი კაცისათვის. სწავლა, რომელსაც შენ მისდევ, ყოველ ხელობაში გამოსადეგად გამზადებს მაგრამ ამ ჟამად კი არც ერთი ხელობის ხერხს არ გაძლევს. შენ ეს არ უნდა გაწუხებდეს. სწავლა, რომელსაც შენ იძენ, გონების საუნჯეა და, თუ ამ წამში იმისი გამოყენება არ შეგიძლიან, შემდეგისათვის ხომ ღონეს გაძლევს, რომ მოყვასთ სარგებლობა მოუტანო. მეცნიერებათა შორის საზოგადო კავშირია: ერთი მეცნიერების ჯეროვანად შეს-

წავლისათვის უნდა იცოდე ბევრი სხვა, რომელნიც მათთან შეკავშირებული არიან. მე არ გირჩევ, რომ შეუძლებელი შეიძლო და მთელი მეცნიერება შეისწავლო; მაგრამ ყოველ მეცნიერებაში არის საფუძვლები და შემკავშირებელი საზოგადო აზრები, რომელნიც კაცმა უნდა შეითვისოს მანამდის, სანამ ის ერთის განკერძოებული მეცნიერების შესწავლას შეუდგებოდეს.

თუ რა საქმეს უნდა დაადგე, ეგ შენ თვითონ უნდა იცოდე, შენ თვითონ უნდა გარდაწყვიტო. ერთი მხოლოდ სათხოვარი კი მაქვს შენთან: არ წაბახო შენი ამხანაგების მაგალითს. რათაც გინდა იყავ, რაზედაც შენინიკი გიწვევდეს და რისიც ხალისი გაქვს, იმ ხელობას დაადეგი: ექიმობას, ადვოკატობას, ინჟინერობას, მეხანიკობას, ხელოსნობას და სხვ. და სხვ., მაგრამ, ღვთის გულსმართვის, არ გახდე ჩინოფნიკად.

აბა რა კეთილდღეობას უნდა მოელოდეს საფრანგეთი, თუ მთელი იმისი განათლებუ-

ლი ახალგაზღობა დესპოტის სამსახურში
 ჩაეწერება. ძველად კაცების დათრგუნვა ძნე-
 ლი საქმე იყო: მაშინ დესპოტი დიდი ჭკუის
 და ძლიერი ხასიათის პატრონი უნდა ყოფილ-
 იყო. ჩვენს დროში კი თითქო ყველა ფრან-
 ცუბი იმას ჰფიქრობს, რომ განათავისუფლოს
 დესპოტი იმ შრომისაგან, რომელიც საჭიროა
 ხერხითა და მძლავრობით დათრგუნვისათვის,
 და თვითონვე ჰხრის ქედსა, რომ უღელი და-
 ედგას. თითოეული საფრანგეთის დესპოტი,
 რომელიც კი დრდ-ძალი ოქროსა და ვეცხ-
 ლის პატრონი იქნება, რომელსაც კი მრავალი
 ადგილის, ტიტულის და საბოძვარის გაცემაჲ
 შეეძლება, ყოველთვის იპოვის თავის ტახტის
 გარეშემო მრავალს დაბლად დახრილს თავსა,
 მრავალს გაუმადლარს და გაფლიდებულს პატი-
 ვის მოყვარე კაცს, რომელნიც იქნებიან მის-
 გან გადაგდებულის ძვალის მომლოდინე, რომ
 მაშინვე დაეძგრონ.

არიან საფრანგეთში იმისთანა ყმაწვილი კა-
 ცები, რომელთაც არაფერი არა სწამთ და

არატურის პატივი არ იცინა. მაგრამ იმათ რომ
 უარგად დააკვირდეთ, ნახავთ, რომ ეს უსაქ-
 მური და თავშეუკავებლად მოფიქრალი კა-
 ცები ძველი დრო-გარდასული წესების დამ-
 ცველი არიან. ეს კაცები, რომელთაც თავისუფ-
 ლად მოაზრებებს ეძახიან, სრულიადაც არ გან-
 თავისუფლებულან თავის-მოყვარებითს ან გა-
 რიშებისაგან და ამ ანგარიშების ძალით საფრან-
 გეთის მძარტებლობის ხელში ჩაეარდნისა.
 ლტოლვა ხარისხოვნებისადმი, სამსახურში წინ
 წაწევისა და დიდ-ჯამაგირიანი ადგილის მიღე-
 ბისადმი ძალიან ჩქარა ზღის ვმ კაცებს ეხლანდე-
 ლი წესების პატივის-მცემელად. ჩემს თვალში
 ფასი არა აქვს აზრის შებეღულებას, თუ მასთან
 არ დაჰყვება მაგარი ხასიათი და უანგარობა. სანამ
 საფრანგთში ხარისხისა და სხვა სარგებლობის
 მიღება დამოკიდებულია ერთი ვისმე კა-
 ცის თვით მნებელობაზედ, მანამდის არ გან-
 ჰქრებიან მონები, რომელნიც ერთგულად ემ-
 სახურებიან დესპოტს ყოველსავე თვით-მნე-
 ბელობაში, ასე რომ გუშინდელი ლიბერალი

დღეს მოწიწებით მტვერში გაერთხმება ძლიერების წინაშე.

ბიუროკრატიზმმა თანამედროვე საფრანგეთის დამლუპველია იქ, საცა თავისუფლება მარტო ჯამაგირიანი ადგილების ძებნაში იხმარება, არ შეიძლება, რომ ყოველივე რწმუნება საანგარიშოდ და საეაქროდ არ გახდეს. „რამდენი შემოსავალი აქვს ამა და ამ პოლიტიკურს და სარწმუნოებითს სიცრუეს?“, ათი ათასი ფრანკი. „მაშ ეგ უეჭველი ჭეშმარიტება ყოფილა.“ „და ამა და ამ ცუდკაცობაში რას იძლევიან?“, ორს იმდენს, ოციათას ფრანკს. „თუ ასეა, მაშ ეგ მამაცური ღვაწლი ყოფილა: თავი შემიწირავს ამ ღვაწლისათვის!“, ამბობენ, რომ საზოგადოების აზრი სიმართლისა და თავისუფლების დამცველიაო. დიად აგრე უნდა იყოს, მაგრამ საფრანგეთში საზოგადოების აზრი დესპოტის ყურ-მოჭრილი ყმაა. ყველაზედ უფრო მარჯვე ფრანკუზების დამთრგუნველი საშუალება ის არის, რომ გამოსარჩენისა და ხარისხის მინიჭებით მოიკლას მაში ზნე-

ობითი ღირსებისა და თავისუფლების გრძნობა და მოსყიდულ იქმნეს ბოროტების გულისთვის თავ-გამოსადებად. იტყვიან, რომ ჩინოვნიკები მრთელს საფრანგეთში შეუნიშნავს უმცირესობას. შეადგენენო, მაგრამ ეს არაფერს ზევითური აზრის წინაღმდეგს არ ამტკიცებს: ავიწყდებათ, რომ თითოეულს ადგილიან ჩინოვნიკზედ უნდა დავათვალოთ ათასი სხვა, რომელნიც იმავე ადგილს ეძებენ და მოელიან როდისმე იმის მიღებასა. ადგილიან რაზმსა გვერდით უდგას მრავალი ადგილის მთხოვნელების რაზმც და იმას იქით დუნდგო ხალხისა, რომელიც ყოველ-გვარი წარმატების თაყვანისმცემელია. ფრანცუზებს არ მიენიჭებათ არავითარი თავისუფლება, სანამდის ისინი ნება-მიხდელი იქნებიან. განა შეიძლება, რომ შრომა, ღონის მოხმარება, დიდი მსხვერპლი მოეთხოვოთ ფრანცუზებს, რომელთაგან ზოგი ტანთ-იცვამს, იკვებება, ცხოვრებს მმართველობის ხარჯზედ და სხვანი მხოლოდ იმას სწყუხან, რომ ეს ვერ მოუხერხებიათ?

აქედამ ის აზრი არ გამოიყვანოთ, ვითომც
სახელმწიფო სამსახურში ყოფნა უთუოდ ამ-
ცირებდეს მათ, ვინც იმას შესდგომია, ან ეძებს.
მე ამ აზრზედ ძალიან შორსა ვარ. ზოგიერთ
სახელმწიფოებში, მაგ. ამერიკაში, სამსახუ-
რი ზრდის ძლიერს და კეთილშობილურს ხა-
სიათსა. მაგრამ მხედველობაში მე არა მქონია
დემოკრატიული საზოგადოებანი, მე ელაპარა-
კობ საფრანგეთზედ, საცა სახელმწიფო თა-
ნამდებობაზედ დანიშნვა თვით-მნებელობა-
ზედ არის დამოკიდებული და საცა ყმაწვილ-
კაცობა წვრილმანდება სათანამდებო ადგი-
ლების დევნაში. აბა ენახოთ, რას მოითხოვს
ყმაწვილ-კაცობისაგან საფრანგეთის სახელ-
მწიფო. მისთვის საჭიროა მორჩილი ჭკუის
კაცები, რომ ყოველის უარის უთქმელად შე-
ეთვისონ ჩინოვნიკურ ჩვეულებებს; მისთვის
საჭიროა ისეთი რბილი ხასიათის კაცები, რომ
ყოველი მხრით მიმოიხარონ და ბოლოს დაჰ-
კარგონ უუმცირესი ნიშანიც თავის პიროვ-
ნობისა; მი'თვის საჭიროა ოდნათ ნასწავლი

მაგრამ გაფუჭებული კაცები, რომელთაც შე-
 ეძლოსთ დაწებდრებული სიტყვის წარმოთქმა,
 რომ ბონაპარტის მმართველობა გონიერულად
 წარმოადგინონ. მართალი უნდა გითხრა, ხან-
 დისხან მე ვფიქრობ, რომ ფრანკუზები სულ
 უსამართლოდ ემღუროიან თავის დესპოტებს და-
 თრგუნვისათვის. რას ჰქვიან დათრგუნვა? მთე-
 ლმა ხალმა მას ჩაუგდო ხელში თავისი ბე-
 დი; დედ-მამები იმის მაგიერ, რომ თავის შვი-
 ლებს ასწავლონ და სარჩოთ მოსაპოვებელი
 ღონე მისცენ, მხოლოდ იმაზედ ზრუნვენ,
 რომ იმათ როგორმე დიდ-ჯამაგირიანი ად-
 გილი უშოვნონ; ყველა იმას სცდილობს,
 რომ საზოგადოების ხარჯით იკვებებოდეს და
 უნდათ კი, რომ ნაპოლეონი იმდენათ ბრძე-
 ნი იყოს, ან უფრო სწორედ ვსთქვათ, იმ-
 დენათ სულელი იყოს, რომ არ ისარგებ-
 ლოს იმითი, რასაც მას ხელში აჩრიან. რა
 სულელობაა! თვითონ მტვერი გამხდარან და
 უნდათ კი, რომ იხინი ფეხით არაფინ გაქე-
 ლოს!

გამოტეხილი უნდა ესთქვა, რომ ყმ წვილ
კაცს უფრო ადვილად შეუძლიან, სამსახურში
ერთი რომელიმე ურიცხვ ადგალთაგანი მიი-
ღოს, ვინემ თვითონ თავისი ნიჭითა და ნა-
ღვაწით გაიკათვოს გზა საზოგადოებაში. აინი-
შანი, რომლითაც ერთი შეხედვით იცნობება
საყრანგეთის ხალხი, მმართველობის მზრუნვე-
ლობის ქვეშ ცხოვრებას შეჩვეული. ამ ხალხს
არა ვითარი საქმის გამოწყება და თავგამოდება
არ შეუძლიან. აქ მრეწველობა, მეურნეობა და
ვაჭრობა ძლიერ ნელნელა მილოლავს ძვე-
ლის-ძველს კალაპოტში, კაპიტალები და მ-
ღული არიან და ყოველივე საქმე, რომელ-
საც მმართველობის მფარველობა არ მინიჭებია,
ძლიერ-ძლიერობით დგას ფეხზედ. მეცნიერი და
ხელოსანი კაცები ბოროდღვენ მმართველობის
გარეშემო და უდარაჯებენ იმ შემთხვევას,
რომ ადგილი იშოვნონ მოსამსახურეთ მეჯ-
ლიშში. ლიტერატურა და ხელოვნება წერილ-
მანდება დამლუპველი გავლენის ქვეშ და დეს-
პოტის მძლავრი ხელით დაფრგუნვილს საზო-

გაღობრივს ცხოვრებაში ემხობა ეს ლიტერა-
ტურაცა და ეს ხელოვნებაც. სახელმწიფო ხარ-
ჯზედ ცხოვრების სურვილი დღითი-დღე ამრავ-
ლებს პირფერობასა და პარაზიტობას.

შენ მეტყევი, რომ ეს მთელი წესის ნაკლუ-
ლევანება არის, მთელი საზოგადოების ბრალ-
ლიო, რომ დიდი არაფერია, თუ ერთი ჩი-
ნოვნიკით მეტი, ან ნაკლები გამოიწვევა
ურცხვს ჩინოვნიკობის ლაშქარში. ერთად
ერთი კაცი მართალია ვერ შესცვლის მთელი
ხალხის საზოგადო ცხოვრებას, მაგრამ სანამ-
დისთითოეული ფრანკუზი სინიდისს ამისთანა
შემცდარი მსჯელობით აჩუმებს, რომ ამ გვარად
უფრო მშვიდობიანად და შეუშფოთებელად შე-
ტოპოს იმ ტბაში, საითაც უმრავლესობა მიის-
წრაფის, მანემდის საფრანგეთს დამოუკიდებე-
ლი სამოქალაქო დაწესებულებების მიღებისა
და თავისუფლების მოპოვების იმედი არ უნდა
ქონდეს. როცა საზოგადო მაგალითი აგრე
გადამდებ სენად შექმნილა, როცა მთელი ხალ-
ხი დამცირებულია, მაშინ თითოეული კაცი

თუ ის კაცური კაცია, მაღლად უნდა ატარებდეს თავისი პატიოსნების ღრწმასა. უმრავლესობა არაოდეს არ აღორძინდება, თუ ის ფეხზედ არ წამოაყენა კერძო პირების თავგამოდებამ და ზნეობითმა ღონიერებამ. გინ იცის რამდენმა იმათგანმა, ვინც საზოგადო სინიღისის დაცემას და საფრანგეთის დამცირებას სტიროდა, თვითონვე მოუშადას მას ეს დამცირება თავისი მხდლური სიფრთხილითა, სამსახურის ადგილებს, რუმელსაც თვითონ ისინი არასფრის გულისათვის არ დაიჭერდნენ, თხოულობდნენ, თავისი ნათესაებისა და ნაცნობებრსათვის და ამ გვარად თვითონვე ერეოდნენ იმ საქმეში, რომლის გამოც ისინი ამდენს ცრემლსა ღვრიდნენ.

შვილო, მე გულისწოდებდი გყუბნებო, რასაც ვფიქრობ. გინდა, რომ ცხოვრებაში მაინცა და მაინც წარმატება გქონდეს? ძალიან ადვილი საშუალება გაქვს—იბოროდე. და თუ სამსახურში წინ-წაწევაზედ უფრო შენს პატივისცემას, თანისუფლებას და კა-

ცობრივს ღირსებას აფასებ — მოგილოცავ წმინდა გულით — მაგრამ უნდა იცოდე, რა მოგელოის ამ შემთხვევაში. თუ საფრანგეთის მმართველობის საფარველი უარ-ჰყავ, შენ გმართებს შრომა და ბრძოლა. არაეინ არ იქნება შენი მადლიერი მოღვაწეობისათვის. ბევრნი კიდევ დასცინებენ შენს მამაცობასა. ან კი რისთვის უნდა იყვნენ შენი თანამგრძნობი? შენ აუპატიურებ იმათ შენი აზრებითა და მოქმედებით.

ემსახურე საფრანგეთს და ნუ მოელოის მისგან ნურასფერს. პირველად იმიტომ, რომ იმას მოსაცემი არაფერი აქვს; იმას არა აქვს ხელში არც თავისი ქვეყნის სიმდიდრე, არც საშუალება, რომ შენ გასახელოს. მეორედ იმიტომ, რომ შეიძლება, ის ვერც კი მიხვდეს შენს ზრუნვასა. შენ მხოლოდ საკუთარი ხელებისა და ჭკუის იმედი უნდა გქონდეს.

შინაობაზედ რა უნდა გითხრა, ლოლაძე მთხოვა, მისწერეო, რომ შენი ყვავილები და მფრინველები კარგად არიანო, რომ შენს ლი-

თონებს, რომილნიც დედამიწის გულში ასე
 კარგად იყვნენ შენახულნი ორი თუ სამი
 მილლიონი წლის განმავლობაში, ხალისი მო-
 აკლდათ ღონღონის მტვერისა და ბოლისა-
 გან; რომ მე რიგზედ დავაწყეო შენი მცენარეთ
 კრება და რომ მე შენ ისე მახსოვხარ, რომ
 გორც მე შენ გახსოვდარო.

დედაშენი და მე პირს გაკოცებთ. ხშირად
 შეგვატყობინე, თუ როგორ სწავლობ, რას
 აპირებ, და ან დროს როგორ ატარებ.

რამდენიმე ხანა პოემისა

“აჩრდილი,” *)

XI

აგერ ტფლისიც!... ყრმასაც და ბერსაც,
ქალსა მახინჯსაც და მშვენიერსაც,
დიდსა, პატარას, თავადს, თუ გლეხსა
მე უხილავი ყურსა ვუგდებდი,
მაგრამ კი, ვფიცავ ქართველის სახელსა,
მათ აზრში აზრსა მე ვერ ვჰპოვებდი.

*) ამ პოემისაგან: პირველი, მეორე და მესამე ხანა და-
ბეჭდილია “კრებულის” მეათე, მეთერთმეტე და მეორ-
მეტე წიგნში; მეოთხე, მეხუთე, მეექვსე, მეშვიდე და მერვე
ხანა დაბეჭდილია წრევანდელი “კრებულის” პირველ წიგ-
ნში; მეათე, მეხუთმეტე, მეთექვსმეტე და მეოცე ხანა დაბეჭ-
დილია “კრებულის” მეშვიდე და მერვე წიგნში; მაგრამ
შეცდომით მეათე ხანა მეჩვიდმეტეთ არის ნაჩვენები, მე-
ხუთმეტე — მეცამეტე, მეთექვსმეტე — მეოთხმეტე.

ერთ-გზით შეხედავ და იქ ცხოვრება
 მართალ ცხოვრებად მოგეჩვენება:
 ლხინობენ კიდევ, კიდევ ხარობენ
 ფიქრობენ, ჰგოდნობენ და მოქმედობენ;
 ხედავ ფაცა-ფუსს და ყველგან ქლივილს,
 უბედურ ცრემლთან, ბედნიერს ღიმილს,
 მაგრამ მათ ცრემლსა, ღიმილს, ხუ გრძნობს,
 ქმუნვას, სიხარულს და მოქმედობას
 ფრჩხილის ოდენიც არა აქვს აზრი
 და ყველა იგი თვალთ მაქცრ არი.
 ფუჭია იგი მისი ცხოვრება,
 უფერულია და ცარიელი,
 არც სიცოცხლეა, არც გემოვნება,
 არცა საგანი, გულ-წარმტაცველი!
 იქ დღე ჰრბის დღესა, ეით სრბოდა გუშინ,
 ერთნაირად და უფერულათა,
 რასაც მამანი იღვაწდენ უწინ,
 დღეს შვილთ არ უღირთ არც ერთ ფულურათა;

გრძნობას ოქროსა ფასდ ჰყიდიან,

.

XII

ხოლო თუმც იქაც ვრდომილთ შორისა
 ღვთის ნაპერწკალი ზოგჯერა ჰკრთების,
 ქვეყნის წარხდომას გული ზოგისა
 შეებრძვის და არ ემორჩილების;
 მაგრამა ლაღვა, შური და მტრობა
 უკეთესთ შორისც ღრმად ჩანერგულა,
 ამისა გამო მხნეთა მხნეობა
 აღძვრისა უმაღ გაცუდებულა.

აგერ ორ კაცთა რაღაც უგრძენიათ,
 ქვეყნისა სახსრად ერთად მოდიან,
 ერთის საქმისთვის გაუღვიძნიათ,
 მაგრამ ერთმანეთს არ ენდობიან.

ერთმანერთისა მათ სიკეთე შურთ,
 თუმც ერთისათვის ორნივ იღვწიან,
 თვით ამხოზენ მას, რის აღდგენაც სურთ.
 თვით შევლიან მას, რასაც ებრძვიან.

XIII

აგერ უფალი და მისი მონა
 თრთოლით სასწორზედ ხარკს უწონს ძნელსა,
 და რა დასწორედ, პინებზედა წონა
 უფალი პინსა ზედ ადგავს ფეხსა,
 მით ის გირვანქას ერთს ათათა ჰხდის....
 მონამ მწუხარედ გულს განილიმა
 გულისა წვითა თავის ხარკსა ზრდის,
 საწყლის თვალშიგან ცრემლმა იწვიმა.
 მაგრამ ქვა არის ბატონის გული
 ვერა დაიღობს მას შებრალება,
 ვერა განკურნოს მან მონის წყლული,
 ვინც მონებას თვით ემორჩილება.

მონა საწყალი, მონა გამშრალი,
 ღვას, ევედრება მის თვალი შევბას,
 და გულში ჰფიქრობს: „ვახ, ჩემი ბრალის...
 რით შევძლებ შეილთა ჩემთ გამოკვებას?
 ვახ, ჩემი ოფლი მათთვის დაღვრილი,
 ნაყოფი იმა ოფლით გაზდილი,
 დღე და ღამ ჩემი უწყვეტი შრომა,
 დარში, აედარში ცისქვეშე დგომა,
 ვაი-ვაგლახი, ჭირნახულობა,
 თმენა, ცდის, სიმხმე და უძილობა
 მარტო ბატონის თვალსა ახარებს
 და თქვენ, ცოლშვილნო, კი არას გარგებს...
 ვაიმე ბედკრულს რაღა დამრჩება,
 რომ გაეახარო ცოლშვილის თვალი?!
 ვინა შრომობდა და ვინა ძლება,—
 ღმერთო, სად არის აქ ჰამართალი?“

XIV

შენში კაცისა გრძნობას არ ხედვენ...
 ღედის ძუძუდამ შეილისა აგლჯვენ,

ღინ იცის სიღამ სად გაჰყიდიან,
 უწმინდურისა ხელითა სთხრიან
 ღედისა გულში უკეთესს გრძნობას,—
 ცოდვად უთვლიან შეიღისა ტრფობას.
 თუ ღმერთმა მისცა შენსა ასულსა
 სილამაზე და მშვენიერება—
 მონავ ბედკრულო! ვითომ შენს გულსა
 სასიხარულოდ ვგე ექმნება?!
 ქალს წაგართმევენ, ქალს გაჰყიდიან,
 ნამუსს მოუკვლენ შეუბრალებლად,
 და წრფელსა გულში ღვარძლს ჩაასხმიან,
 გახდიან ყვავილს ფეხ-ქვეშ სათრეველად.
 უმანკო პირზედ შენს ტუფა ქალსა
 გარყვნა დაასევეს საზარო დაღსა...
 მას, რაც გიყვარდა ნახავ დაცემულს,
 ნამუს წართმეულს და შეგინებულს!
 პირს უკუიქცევ და შეძრწუნდები,
 ცრემლს მოინდომებ და არ გექმნება,
 წყლით, ვაებით მას განშორდები,
 და ქალი შენი შენ შეგზარდება.
 და მაშინ იტყვი: ნეტავი გველად,

გველის წიწილად მე მამცემოდი,
რომ ქვეყნის ქელვად, ქვეყნის სათრევლად
შენ, შეილო ჩემო, არ გამხდომოდი.

ილ. ჭავჭავაძე.

გვართა ბრძოლა

საქართველოში.

მეექვსე საუკუნიდგან მეთათე საუკუნემდის.

გ. გორისელისა.

წინასიტყვაობა

ამ თხზულებაში მე მსურს გამოვხატო საქართველოს თავად-აზნაურობის მნიშვნელობა, იმათი ისტორია, ქველ-მოქმედება და იმათგან შეწირული მსხვერპლი სამშობლოს კეთილდღეობისათვის. ვგონებ ერთი ერთი აღარ იყოს ქვეყანაზე ისეთი, რომ განათლებაში ფეხი შეედგას და იმდენათ თავის მამულის უმეცარი იყოს, როგორც ჩვენ. თითქმის ერთი კაციც არა გვყავს, რომ თქვას: მე ჩემს ქვეყანას დაწვრილებით ვიცნობო. უგუნურსა და უმეცარს კაცს იმითი ვიცნობო, რომ იმან თავის თავისა არა იცის რა ერთი აგრეთვეა. ყოველი ჩვენი მოწინავე ახალგაზთაგანი, რომელსაც კი თვალი აუხილავს და მიმწვდარა თავის ქვეყნის კეთილმდგომარეობის ზრუნვასა, ჰგრძნობს გულში ამ ნაქლულეევანებას და ვერა მოუხერხებია რა. იმას

მსურს რითიმე გამოადგეს თავის ქვეყნის უნუ-
გეშო მდგომარეობას, მაგრამ რა ქნას, რომ
არ იცის, რა წამალი მოუხდება? და არ იცის,
იმისთვის, რომ სრულებით ვერ იცნობს თავის
ქვეყანას; არა აქვს ის შესწავლული ისტორიულა-
ტორიულადაც, ეთნოგრაფიულადაც, ტოპოგრაფიულადაც
და სტრატეგიულადაც. იმან არ იცის თავის ქვეყნის
მდებარეობა, მიწის აგებულება, სრულებით უმეცარია საქართველოს მიწა
წყლისა, ან რა თვისების ხალხები ცხოვრობენ
ზედ ამ ქვეყნად, ან როგორი კაცები ყოფილან
უწინ, რა გაუკეთებიათ აქამდის და რას უნდა
მოველოდეთ შემდეგ. სანამდის ამ მხრით არ
გამოვიკვლევთ ჩვენს ქვეყანას და დაწერილებითს
ნამდვილს და სრულს გამოკვლევას დედის
ძუძუსთან არ შევარგებთ ახალმოზარდ
თაობას, მანამდის ჩვენ არც საკმაოდ
დახელოვნებული თაობა გვეყოლება და ვერც
ვიფიქრებთ რაიმე წარჩინებულ საქმის ხელის
მოჭიდებას, რომელსაც შეეძლოს ჩვენი ქვეყ-

ნის, ჩვენი სამშობლოს, ესეიგი საქართველოს
ფეხზე დაყენება.

ამ ქვემოხსენებულს თხზულებაში აზრათ
მაქვს შეძლებისამებრ დავეხმარო ზემოთ მოხ-
სენებულს დიდს საგანს, მიიდა ვუჩვენო მკით-
ხველს, თუ რა ბუნებითი სიმაგრებით არის
და ძველთაგანვე ყოფილა შემოზღუდული სა-
ქართველო; ან როგორ უსარგებლნიათ ამი-
თი ჩვენი ერის მოთავე საზოგადოებას, ესე-
იგი ჩვენს თავადაზნაურობას.

ამ აზრის გამოკვლევისათვის ვიხმარე სხა-
თა შორის შემდეგი თხზულებანი:

1. ღეოგრაფიული აღწერა საქართველო-
სა ბატონის-შვილის ვახუშტის მიერ.

2. ტოპოგრაფიული აღწერა თფილისის გუ-
ბერნიისა (*Топографическое описание повер-
тности Тифлисской Губернии*) უ. ფილიპო-
ვისა.

ეს თხზულება გულსმოდგინეთ და ხანგრ-
ძლიეი ქვეყნის შესწავლის შემდეგ არის და-
წერილი. ის ძალიან დაწერილებით და კეთილ-

სინდისიანათ მოგვითხრობს აღმოსავლეთის
საქართველოს მიწა წყლის წყობას.

3. საქართველოს ისტორია — ბარათაშვილისა.

4. ქართლის ცხოვრება და სხვა ქართულ
მემატრიანეთა თხზულებანი.

5. ბაგრატ IV, ისტორიული მონოგრაფია —
დიმ. ბაქრაძისა.

6. კავკასიის უმთავრესი შტაბის შრომა.

ამასთანავე არ შემოძლიან მწუხარებით არ
ტოქვა, რომ ჯერ აქამდის ქართულ ენაზე არამც
თუ რიგიანი, სულაც არა გვაქვს გეოგრაფიული
კარტა. ამ მხრით ჩვენი ახალი თაობა იმდენათ
უზრუნველია, რომ სწორეთ ყოველს გონები-
ანს კაცს ეწყინება, ასეთი უზრუნველობა ჩვენი
ქვეყნის შესწავლისა. მხოლოდ ჩვენს ახალ-
თაობის უმეცრებას და თავშეუდებლობას
მიეწერება. კავკასიის უმთავრესი შტაბის მოქ-
მედებს რომ გონება ადევნოს კაცმა, კიდევ
გაუკვირდება იმისი მხნეობა. ამ შტაბის მო-
ღვაწეობით ახლა ერთი ბილიკიც არ მოიძებ-
ნება კავკასიაში, რომ კარტაზე არ იყოს გად-

მოღებულის. თუ კი ვინმე რუსის აფიცერი
მოინდომებს ჩვენი ქვეყნის შესწავლას, იმას
შეუძლიან ისეთი კარტები ჰქონდეს რუსულს
ენაზე კავკასიის ადგილებისა, რომ ოდნა ნა-
სოფლარი და წყაროც არ დაემალება ჩვენი
ქვეყნის წიაღზე, მაშინ როდესაც ჩვენ ამ
შემთხვევაში სრულებით არ გაგვეგება რა,
დრო არის შეუდგეთ დაწვრილებითს შესწავ-
ლას ჩვენი ქვეყნისას და ამისთვის მიუცილებ-
ლათ საჭიროა შესდგეს ქართული გეოგრა-
ფიული საზოგადოება, რომელმაც თავისი
მოქმედება ჯერ კარტების გამოცემით უნდა
დაიწყოს.

დასასრულ ბოდიშ ვითხოვ მკითხველებთან,
თუ პირველი ნაწილი ჩემი გამოკვლევისა
იყოს მოსაწყენი. უკარტოთ ამის კითხვა
შეუძლებელია. ვისაც ჰსურს ცოტაოდნათ
შაინც შესწავლოს ჩვენი ქვეყნის მდებარე-
ობა ამ თხზულებიდან, წაკითხვის დროს,
ეუბრეთ თვალწინ იქონიოს ხუთვერსტია-
ნი კარტა კავკასიისა, რომელიც არის შედ-
გნილი კავკასიის უმთავრესს შტაბში.

საქართველოს მიწა-წყლის წყობა.

კავკასიის ქვეყანას შეადგენს ორი გდელი ქედი, რომელნიც ეთმანეთთან პირდაპირ თა-ეიდგან ბოლომდის თითქმის თანასწორ მან-ძილზე არიან გავლებულნი უზარ-მაზარ მიწის კედლათ კასპიის ზღვის დასავლეთის ნაპირიდან შევლვამდე. ეს ორი უზარ-მაზარი ბუნებითი კედელი შეადგენს ორს დიდს მთის ქედს, რომელთაგან ერთს ეძახიან დიდს კავკასიის ქედს და მეორეს მცირე კავკასიის ქედს. დიდი კავკასიის ქედი იწყება სამხრით კასპიის ზღვაში შეტანილ მიწის ცხვირიდან, რომელსაც ახლა ეძახიან აფშერონის ნახევარს კუნძულსა და შეადგენს ბაქოს უეზლსა, მერე გამოივლის რანსა და მოვაკანს (ბაქოს და განჯის ანუ ელისაბეთპოლის გუბერნიებსა), შემდეგ გაჰყოფს კახეთსა და ლეკეთს (დაღის ტან), გაივლის ოსეთსა და სვანეთს, ბოლოს

გაწევა შაეზღვის ჩრდილოაღმოსავლეთის პირზე და დაწყდება ყირიმში, სადაც ამ ქედის ფრთის წვერს გასწყვეტს აზოვისა და შაეზღვის შემაერთებელი ყირიმის სოკრეტი.

ყველაზე უმაღლესი ნაწილი ამ ქედისა ბაზარდუზის მთიდგან მოკიდებული იალბუზის მთამდის, ესე იგი, ნუხის მაზრიდგან დაწყებული სვანეთსა და აფხაზეთამდის უწყევს. ეს უმაღლესი ნაწილი ქედისა პირდაპირ საქართველოს აქვს მოფარებული და საკუთრად იმის კედლათ ჩაითვლება. სვანეთში იალბუზიდგანვე დაწყებული მთელი დიდოეთის გაყოლება გაღის მეორე ქედი უმთავრესს ქედის პირდაპირ და ეძახიან იმას მოწინავე ქედს, ანუ კავკასიის ქედის საფარს. ეს მოწინავე ფარდული ქედი მართლაც ერთ გაუწყვეტელ კედლათ კი არ არის გაყოლებული; ის უმთავრესი ქედიდგან გამოსული დაკვლაკნილი ტოტებისაგან არის შემდგარი, რომლებზედაც აიმართება უმთავრესი კავკასის წვერები: იალბუზის მთა (Машура 18,528 ფუტი სიმაღლე), კოს-

ტანთავი (17,123 ფ. სიმაღ.), მყინვარი (*Казбек*, 16,538 ფ. სიმაღ.), ეს მთის წვერები თითქოს უზარმაზარ კედლის ბურჯებს შეადგენენ, რომელნიც მიყუდებიან უმთავრესს კავკასიის ქედს ციხის ბურჯებსავეით და იმათსა და დიდს ქედს შუა არის რვა ხეობა ანუ უკეთვთქვით მთათსავეანე (*Котловина*), სადაც უფოთავენ და ქოთავენ ამ თხემები თგან გამომდინარე ხევეები. სადაც რიონი, ეგრისის წყალი (*Джур*) და თერგი გამოდიან, იმათ მახლობლათ კავკასიის ქედს გადაღმა გამოდის, 1) დიგორის ხევი, იმის შემდეგ ერთი მეორეზე ჩაუყვებიან 2) კასრის ხევი (*р. Нардон*), 3) თერგი ანუ ლომეკი (*Терек*), 4) ძურძუკეთის ხევი ანუ ხახიელის წყალი (*р. Асси*), 5) მდინარე არგუნი, 6) პირიქითელი ალაზანი, 7) დიდოეთის ხევი (*р. Андийское Койсу*), 8) ავარიის ხევი (*р. Аварское Койсу*). ამ რვა ხევეს შემორტყმული აქვს რვა მთათსავეანე (*котловина*). ყოველს იმათგანს მხოლოდ ერთის მხრით ჩრდილოეთისკენ არღვევს თავთავის ხევი,

სტოვებს მთათსაგანეში, ან ხეობაში შესა-
ვალს ძალიან ვიწრო კარს, მერე ყოველი
იმთავანი მოუხვევს აღმოსავლეთით და ჩადის
კასპიის ზღვაში. ამ ხეობების, ანუ ბუნებითი
უზარმაზარი ტიხეების სახელნი ესენი არიან:
1) დიგორი (*Дигоръ*), 2) დვალეთი, ანუ ოსეთი
(*Нардонская котловина*), 3) ხევი ანუ მთი-
ულეთი, 4) ძურძუკეთი, ანუ არხოტის ხეობა
(*Архонская котловина*), 5) ხევსურეთი (*Ар-
сукская котловина*) 6) თუშეთი (*Тушинская*),
7) დიდოეთი (*Дидойская*), და 8) ავარია, ანუ
ღარღოს ხეობა (*Анкратильская*). ყოველი ამ
ბუნებითი ტიხეთაგანი საშუალო გამოანგარი-
შებით ორმოცი ვერსი სიგძეა და ოცდაათი
სიგანე. ისინი ჩრდილოეთით არიან მიდგმუ-
ლნი კავკასიის ქედზე, დასცქერიან არწივის
ბუდეებსაგანთ საქართველოს და იფარვენ ჩრდი-
ლოეთისაგან. თითო ხევი იქნება ამაღლებუ-
ლი საშუალო გამოანგარიშებით ხუთი და ექვ-
სი ათასი ფუტი სიმაღლე ზღვის პირითგან; ესე

იგი თითქმის ორი სურამის მთის სიმაღლეზე მდებარებენ.

მცირე კავკასიის ქედი იწყება შავი ზღვის აღმოსავლეთის კუთხეში, ცოტათ სამხრით, იქ, საცა აჭარისა და აზრუმის ანუ ბასიანის მთებია, წაჰყვება სამხრით აღმოსავლეთისაკენ დიდი კავკასიის ქედის პირდაპირ. თანასწორათ და კასპიის ზღვას ვერ უწყევს. იმისი ბოლოები ზოგი იკარგება მოვაკანისა და რანის მინდვრებში, სხვანი შეუერთდებიან ჰერანის მთებსა.

ამ მცირე კავკასიის ქედსაც სამხრით, როცა გოც უმთავრეს კავკასიას ჩრდილოით, ბურჯებათ აქვს ალაგოზისა და არარატის მთის წვერები. საშუალო ნაწილი მცირე კავკასის ქედისა არის ვაკეგორასავით ამაღლებული. ამისთანა ვაკეგორა (*Плоская возвышенность*) მცირე კავკასის ქედზე არიან შემდეგნი: კოლა (*Чалдырскій санджакъ*), არდაანი (*Ардаганъ*), ოცხე-ჯავახეთი (*Ахалцихскій и Ахалкалакскій ყუბды*), თრიალეთი (*Цулკанско-храмское ушелье*), და სომხეთი (*Дორійское Приставство*).

საზოგადოთ ეს ვაკეგორები (*Плоскія ер-
 шншенности*) თითქმის იმ სიმაღლები არიან,
 ზემოთ რომ დიდი კავკასის ქედის ხე-
 რებები ანუ მთათსავენი მოვიხსენეთ. ამ
 ვაკეგორებზე მოდის დიდი ბალახი, შვენიე-
 რი შამბნარი ალაგები და ცივი წყაროები.
 ზაფხულს ამ ალაგებზე მოჰყავთ ოსმალეთის
 მხრიდან და ქართლ-კახეთიდან უროცხვი
 საქონლის ჯოგები საძოვებლათ. მცირე კავკა-
 სის მთებიდან ჩრდილოეთით და აღმოსაფ-
 ლეთით გამოდის მაღალი ტოტები: თრიალეთ-
 თის ქედი, ბენდურის მთები და სომხეთის მთე-
 ბი, რომელნიც ძალიან მაღლები არიან, წა-
 მოვლენ აღმოსავლეთისაკენ და ზოგი თბი-
 ლისის სამხრით საყალთუნს (*Сопхлуз*) თავ-
 დება, ზოგი კი გატეხილ ხიდთან. ჯაეახეთის და
 საელით მიდის აჭარისა, ტაოსი, თორთომის
 და ჭანეთის მთები ტრაპიზონამდის, რომელ-
 ნიც მომეტებული ნაწილი ძალიან მაღლები
 და კლდე-ქარაფოვანები არიან. მთელი მცირე
 კავკასიის ქედის გაყოლებაზე სამხრეთიდან

ჩრდილოით გადასავალი გზა საქართველოში არ იპოვება, ბილიკებს გარდა. მაღალი მცირე კავკასის ქედები შავი ზღვიდგან დაწყებული გატეხილ ხილამდის (*Красный мост*) საქართველოსაკენ მიხრილ კედელსავით გავლებული იცავს ამ ქვეყანას სამხრეთიდგან შემოსევიით.

ახლა მთელს კავკასიას რომ ერთი თვალი გადაავლოს კაცმა, შენიშნავს, რომ დიდი კავკასიის ქედის ჩრდილოაღმოსავლეთის მხარე კახეთიდგან დაწყებული კასპიის ზღვამდის რაც ალაგია, ესე იგი მთელი დაღისტანი საკვირველი ღორღიანი და ქარაფოვან-კლდიანია. აქ არის დაგროვებული უზარმაზარი შავი, ყვითელი და ნაცრისფერი კლდის ნამზვლევეები. ეს კლდის ნამზვლევეები სულ ნადული მიწით არის ნაკეთები. თქვენ ნახავთ მოტრეტვლებულ წრიაპკლდეებსა, გრანიტისა და წითელი ტინის ნამზვლევეებსა. მთელი დაღისტანი ანუ ლეკეთი თითქმის ამისთანა ტინებით არის ანაგები. აქ მთის ბილიკებს გარდა სხვა გზები თითქმის არ არის და ხეობები მომეტებულია.

ვიწრო ლორღიანი და კლდიანი, ყოველ ნა-
ბიჯის გადგმაზე შეხვდებით უზარმაზარი გრან-
იტისა და ბაზალტის ქვებს.

მცირე კავკასის დასავლეთის მხარე შაე-
ზღვის პირამდის უჭირავს სამცხე საათაბაგოს
(*Ахалцухский Уезд*) და ჭანეთს (*Дар-стан-
ский сандакан*). როგორც ლეკეთში, ანუ
დაღისტანშია, აქა იმნაირსავე მიწის პირის წყო-
ბას ხედავთ ყოველგან ლორღიან-ტინიანი
ალაგებია, სადაც შავი გაფხეკილი კლდეები
თითქოს გაცრივებულ მიწის ნაღულებისაგან შე-
კრულ იყოს. აქაც ისეთივე შავი გრანიტი და
წითელი ყვითელი კლდეები იპოვება, როგორც
დაღისტანში.

ზოგიერთი მეცნიერებმ, რომელთაც შეხვე-
დრითა ჩვენი ქვეყნის მიწა-წყლის აგებულების
გაცნობა, ამტკიცებენ, ვითომც კავკასიის ქე-
დი ბევრათ ადრე ამოეხეთქოს გალხვალ მი-
წის გულის და იქ დაგროვებულ ორთქლის
ძალას, ვინამც მცირე კავკასიის ქედის შემდეგ
კარგახანი რომ გასულა, ამოუხეთქიაო აქარისა

და სამცხის მთებიცა. მე ამ უენიშენას დაუმატებ, რომ ცეცხლით გალხვალ მიწის გულისა და ოხშიერის ძალა განსაკუთრებულის მძვინვარებით აღმოჩენილა იალბუზიდგან. მოკიდებული კასპიის ზღვამდის და მთელი დალისტნის სივრცეზე მიწის ქერქი დაუმზვლევია და საშინელის ძალით ამოდენილა აქ მიწის ნადული. ამავე ძალას აუმაართავს ის ძალალი წვერები, რომელნიც დიდოეთსა და იალბუზს-შუა იმყოფებიან. ერთი სიტყვით უმთავრესი კავკასიის ქედის ზმწევი ძალა პირველათ გამოჩენილა დალისტნის მხარეს, კასპიის ზღვის დასავლეთისკენ; მერე კი იმის გავლენით აწეულა მთელი მიწის ზურგი ჩრდილოეთდასავლეთისკენ შავი ზღვის გაყოლება ყირიმამდის.

იგივე ძალა, რომელმაც ახეთქა დიდი კავკასის ქედი, მცირე კავკასიის ქედის ასახეთქათ სულ სხვა ალაგას გამოჩენილა. იმას დაუწყია მოქმედება შავი ზღვის პირითგან კოლა-ჯავახეთის ქვეყნებზე, სადაცა აუარებელი მიწის გალხვალ გული დაგროვებულა. იმას აუფუშ-

დაუფუშავს მიწის ქერქი, გაუკეთებია აქ მიწის ნადულებისაგან ფრიალო კლდეები და იმის გავლენით მთელი მცირე კავკასის ქედი აწეულა აღმოსავლეთით კასპიის ზღვამდე. ამნაირათ ახალციხის მთები შეერთებულან ლიხის მთასთან და პერანგასთან (*Сурამскія горы*), რომელნიც არიან უმთავრესი კავკასის ქედისაგან გამოსული ტოტები.

ამსახით კავკასიის ქედების ამხეთქი ძალა აღმოჩენილა ორ ალაგას: ერთი აღმოსავლეთით დაღისტანში და წამოსულა ჩრდილოეთისკენ, იმას აუწევია დიდი კავკასი. მეორე — დასავლით შეზებასთან, აუხეთქია სამცხე-კლარჯეთი და წამოსულა აღმოსავლეთისაკენ. ამისგან გაკეთებულუ მცირე კავკასი.

ამ გეოლოგიურის გამოკვლევის შემდეგ ჩვენ ცხადათ წარმოვიდგენთ საქართველოს, რომელიც სამხრეთითა და ჩრდილოეთით ორ შეუალ მთის ქედებს შუა არის დამწყედებული. ეს ქვეყანა შუაზე გადაუჭრია ლიხის მთას, რომელიც არის სამხრით ჩამოსული ტოტი

კავკასიის ქედიდან ამ მთის ტოტს მთელი ახლლანდელი საქართველო ორად გაუყვია: ერთს ეწოდება აღმოსავლეთის საქართველო, ანუ ამერი, მეორეს — დასავლეთისა ანუ იმერი.

ამ საზოგადო გაცნობის შემდეგ შეუდგეთ მოკლეთ ამ ორი ქედების და იმათ ხელომინდვრების აღწერას. დავიწყოთ მცირე კავკასიის ქედის თავით ანუ კოლას-მთებიდან, საიდან დაუ გამოდის მდინარე მტკვარი.

თ ა ვ ი I.

ა კ ე რ ძ ო მ ბ ი თ ი ა ლ წ ე რ ა ს ა მ ც ხ ი ს
ქ ვ ე ყ ნ ე ბ ი ს ა.

1. კოლა არის ერთი მაღალი ვაკეგორა, რომლის გარე მოხვეულ მთებიდან გამოდის მტკვარი და სხვა ხეობები ირგვლივით და იყრიან თავს კოლის შუა ალაგს. იმას საზღვრავს სამ კუთხით ჩრდილო-აღმოსავლეთ-სამხრით ბასიანის ანუ ყარსის მთები, რომელნიც ჩგოლსავეით შემოხვევიან კოლის

ქვეყანას, დასაველით ჩამოდის მაღალი არსიანის ქედი, რომელსაც აქ კოლის მოსაზღვრე ნაწილს ეძახიან ყალნუს მთებს. საკუთრათ ჩრდილოეთისკენ გადის პაწაწა ქედი, რომელიც გაჰყოფს არდაანს კოლასაგან. ამ მთას უწინ ეძახოდენ ჩუღურეთის ანუ ფოსოს მთასა, ახლა ოსმალები ეტყვიან ქორაღლის მთებსა. ამ მაზრას ეწოდა სახელი კოლისაგან, რომელიც მდებარებდა მტკვრის კიდის დასაველით კოლას ჩამოდის ყარსიდგან ერთი საურმე გზა.

2. არდან-ერუშეთი. ამ ეაკეგორას საზღვრავს აღმოსაველით და სამხრით ფოსოს მთები, რომელსაც ეხლა ეძახიან ჩალდირის მთების ნაწილს, ჩალდირის ტბის (პალაკაციოს) დასაველით რომ არის. დასაველით ჩამოდის არსიანის მთის მაღალი ქედი, რომელსაც უწინ ეძახოდენ ქეაყრილად, ჩრდილოეთით გადის ფოცეხის ხევის (Πουχοβαιη) მთები და ნიალის ყურის მთა. ეს შერაე არდან-ერუშეთის ეაკეგორა გარშემორტყმულია მთებით

და შეადგენს მტკრისა და ერუშეთის წყლის ხეობას. ერუშეთის ხევი გამოდის ფოცხვის ხევის მთებით, მომდინარეობს ჩრდილოეთით-გან სამხრით, დასავლეთ მასვე მოერთვის სამღერეთის წყალი და შესდის მტკვარს. ერუშეთის წყალს ახლა ოსმალები უძახიან კან ი ჩ ა ის. არღანის არის ძველი ქალაქი მტკვარზე. ერუშეთის ხევის მახლობლათ არის ნაქალაქევი აქ მშვენიერი გუმბათიანი საყდარი აშენა დიდი კოსტანტინე კეისრისაგან გამოგზავნილმა თავადმა და დაასვენა შიგ ქრისტეს სამსჭვალის (ჯვარცმაზე დაკრული ლურსმანი), რომელიც უნდა მორთმეოდა მირიან მეფეს ქრისტეს სარწმუნოების მიღების შემდეგ. ერუშეთიდან გადადის გზა დასავლეთს ფანასკეთის ქვეყანას. მეორე გზა არღან-ერუშეთიდან ფოცხვის მთით ჩადის ერუშეთ-ფოცხვის ხევში (Норхосез-уаи).

3. ჯავახეთის ვაკეგორა ორს შემოხსენებულს მაზრაზე ბევრათ უფრო დიდია საზღვრავს დასავლეთით მტკვარი, ჩრდილოეთით

ბაკულიანის შთიდგან მოკიდებული კოდიანის შთის გამოყოლება აწყვერამდე (*Ацхурѣ*). ბაკულიანის და კოდიანის მთებს გადაღმა გადის გუჯარეთის წყალი, შაჟი წყალი, ბაკურიანის წყალი და სხვ. ამ მთებს გადმოღმა ჯაფახეთში იწყებენ დენას ბარალეთის წყალი, აზაფრეთის ხევი, გოკის მდინარე, რომელნიც ერთვიან ჯაფახეთის მტკვარს (*Ахалкалак-ყაი*). თვითონ ჯაფახეთის მტკვარი გამოდის თანაერის ტბითგან (*Топорованское озеро*) და მოდის დასავლეთითგან აღმოსავლეთით და ეწოდება თანაერის წყალი კონდურის წყლის შესართავამდის. აღმოსავლეთით ჯაფახეთს საზღვრავს ტბისუურის ტბა შარვაშეთის მთები (*Самсарскія горы*), ბოლოღლის მთები (*Горы Малеклы*, აბოცის მთამდე; სამხრეთით— აბოცის მთა (*Мадатჩინскія горы*) და ფოსოს მთები. დასავლეთით ფოსოს მთები ნიალისუურის მთამდე. ამ სამხრეთის მთებიდგან გამოდის სხვათაშორის კონდურის წყალი (*Курჯ-ბუღაჯ*) და სადაც ეს წყალი და თანაერის

წყალი ერთვის ერთმანეთს, აქ არის ძალიან მაგარი ძველი ციხე ახალქალაქისა. ამ ქალაქიდან თანაერის წყალს ეძახიან. ჯავახეთის მტკვარს (*Axalkalak*). ახალ ქალაქის ციხეს ქვეით ჩრდილოეთისკენ ჯავახეთის მტკვარზე (*P. Axalkalak*) ყოფილა ძველი მაგარი ციხე წუნა (*Korxa*). ეს ალაგია ბარაღეთის წყლის შესართავი ჯავახეთის წყალთან. იქ, სადაც ჯავახეთის მტკვარი დიდ მტკვარს ერთვის ყოფილა ძალიან მაგარი ციხე ხერთვისისა, ჯავახეთს გადმოდის გზა არღან-ერუშეთიდან. ყველა წყლები, რომელნიც არიან ჯავახეთს, იკრიბებიან ახალქალაქს და ხერთვისს. თითო ამ მაგარ ციხეთაგანი აგებულია ორ-ორის ხეობების ყელთან და იცავს მთელს ჯავახეთს. მთელი ეს ქვეყანა მდებარებს ჯავახეთის მტკვარის ქალებზე, რომლებზედაც მორბიან ყოვლის მხრით, ირგვლივ, ჯავახეთის წყალში შემდინარე ხეეები.

4. ხერთვისითგან მოკიდებული კოლიანის მთამდის, სამხრეთითგან მოკიდებული ჩრდი-

ლოებით მტკვრის აღმოსავლეთის კიდეზე ჩაუყვება ჯაფახეთის მთა. ამ მთის დასავლით ძევრს ოცხე, რომელიც ჩრდილოთდასავლით და სამხრით რგოლსავით შემოვლებულია ძალიან მაღალი და თოვლიანი მთებითა. ჩრდილოეთით მდებარე მთას ეწოდება ახალციხის მთები, დასავლით არსიანისა და სამხრით ერუშეთი-ფოცხვის მთა. აღმოსავლეთით საზღვრავს მტკვარი და იმის პირს. გაკრული ჯაფახეთის მთა. ეს ქვეყანა უფრო ამაღლებულია ჯაფახეთის ვაკეგორაზე და დასერილია მრავალი მჩქეფარე ხეევებით; იმათში შესანიშნავია ქარძამეთის ხევი, რომელიც არის ახლანდელი საზღვარი რუსეთის საქართველოსა და ოსმალეთის საქართველოს შორის. ქარძამეთის შემოთ მტკვრის მახლობლათ კლდეზე არის ძველი მონასტერი ვარძია. დამარ დედოფლის ადგილ სამყოფელი. აქ კლდეში არის მრავალი ქვაბები გამოკვეთილი, მშენებრი ოთახები, საყდარი და სხვ., სახიზრათ მომზადებული. ვინცოზაა, მტერი დას-

მოდათ თავს, ამისთანა ქვაბებში შეიხიზნოდნენ. ვარძიის მონასტერი როგორც ვახუშტი ამტკიცებს არის გიორგი პირველისგან გამოწყებული და თამარ მეფისაგან შესრულებული. ვარძიის ქვევით ერთვის ვარენთის ხევი, რომელზედაც იყო მაგარი ციხე ვარენთი, მტკვრის შესართავთან აგებული კლდეზე. შემდეგ ერთვის აღმოსავლეთით ასპინძის ხევი, რომელზედაც ირაკლი მეფემ სახელოვანად გაიმარჯვა ახალციხის ფაშაზე. საცა ეს მდინარე მტკვარს ერთვის, იმის მახლობლათ ყოფილა ძალიან მაგარი ციხე; იმავ მდინარეზე ჩრდილოეთითკენ ყოფილა მეორე ძალიან მაგარი ციხე, სახელად მგელ-ციხე. ამ მდინარის პირად არის კლდეები და სახიზნავი ქვაბები გამოკვეთილი. ასპინძის ქვევით დასავლით შემდინარებს მტკვარში ცუნქის ხევი (ყრაველის წყალი), რომლის მახლობლათ არის დიდებული მონასტერი საფარა. აქ მარხიან სამცხის ათაბაგები. შემდეგ ცუნქის (ყრაველის) ხევის ქვეით ერთვის ფოცხვის ხევი, რომე-

ლიც ერუშეთ-ფოცხვის მთიდგან გამოდის რამდენმე ხევათ და აქ არის კლდეზე აგებული ყველის ციხე. მერე დასავლეთით ერთვის ქვაბლოვანის წყალი (*Коблянх-ყაი*), რომელიც გამოდის გურიის და აქარის მთებიდგან. ამ წყალსა და ზოცოს წყალს შუა ყოფილან მრავალნი სახიზნი ქვაბები და ზედ ზოცოს წყალზე ნაოხარს მშვენიერი და დიდი სასახლე თამარ მეფისა, აქვე მახლობლათ არის ეანას მონასტერი და მრავალი ქვაბები. შემდეგ ჩრდილოეთით ფერსათის მთას, ანუ რკინის ჯვარს გამოდის ოცხის ხევი (*P. Абасты-ჩაჩხ*) და მოერთვის მტკვარს. ამ მდინარეზეა ორი ძველი ციხე ოცხე და ოძრახოს, რომელიც ვითომც მცხეთოსის შვილს ოძრახოსს აფშენებინოს. ამავე მდინარის მახლობლათ გამოდის ძალიან ცხელი წყარო აბანო, სადაც არის აბანოები გამართული და ბანაობენ მრავალნი. ის არჩენს, ანუ ჰკურნებს ქარით დახუთვილს და მუწუკიანებს. ახლა ამ აბანოს ეძახიან აბასტუმანს. ოცხის მდინარეზე გადა-

დის გზა იმერეთში რკინის ჯვარის მთაზე. ოცხე, ქვაბლოვანის ხევი და ფოცხვის წყალი რომ შეეერთდებიან, მერე ამ მდინარეს ეძახიან ახალციხის წყალს, რომელზედაც არის აშენებული ახალციხის ქალაქი და ძალიან მაგარი ციხე ახალციხისა. ამ ქალაქის აღმოსავლეთით მტკვარზე არის აგებული ძველათ მაგარი ციხე აწყვერი, რომელიც თითქოს მოწინივე ბურჯათ ყოფილიყოს დანიშნული, ის ჰკეტავს ქვემო ქართლიდგან შემოსასვლელს გზას სამცხეში.

ბ, ერთი თვალის გადავლება

სამცხის და კლარჯეთ ქანეთის

მიწა--წყლის წყობაზე.

კოლა, ერუშეთ-არდანი, ოცხე-ჯაეახეთი ერთი თვალის გადავლებით წარმოუდგება კაცს ერთ დიდ ვაკეთ, რომელიც გარშემო მთებით არის შემოზღუდული და მერე თითქოს ასე ერთიანათ აბერილა, ატანილა და ასულა ძალიან მაღალ მთათ, ეს მახ-

რები საშუალო გამოანგარიშებით შეადგენს სიმაღლით ოთხი ათას ფუტს. მაშასადამე მთელი ეს ქვეყნები შეადგენენ ძალიან მაღალ მთას, რომლისთვისაც თითქმის წვერი გადაუკვეთიათ და ამ გადაკვეთილ უზარ მაზარ მთის მაღლობზე გაფენილა შემოხსენებული ქვეყნები. ამ ქვეყნებში გადის მტკვრის მდინარე, რომელსაც ერთვის მარჯვნივ და მარცხნივ მრავალი ხეობები გარემორტყმულ მთებიდან ჩამომდინარენი. ეს ერთი დიდი ვაკე-გორა გაიყოფება მთებით სამ ნაწილად, რომელნიც შემოთ მოვიხსენეთ; ერთს ამ ნაწილთაგანს ჰქვია ოცხე, რომელიც წინათ აეწერეთ. ჩემის აზრით ამ მაზრას დაერქვა სახელი ოცი ხევისაგან, რომელნიც ჰქვალენ ამ ქვეყანას და არა ოძრახოსისაგან, როგორც ამტკიცებს ვახუშტი. აგრეთვე მთელს შემოხსენებულს შემო მტკვრის ქვეყანას: კოლას, ერუშეთ არდანს და ოცხე-ჯაფახეთს დაერქვა სამცხე, სამოცი ხევსაგან, რომელნიც მარჯვნივ და მარცხნივ ჩაბნინ

მტკვარში იმის სათავედგან მოყოლებული ჯობის ხევამდე (*ყინაო-ხეხი*), რომელიც არის საზღვარი სამცხისა და ქართლისა. ვახუშტი ამბობს, ვითომც სახელი სამცხე იყოს წოდებული ან მცხეთოსისაგან და ან სამი ციხისაგან, იმის შემდეგ, როცა სუმბათ ბიერიტიანმა ააშენა ციხე დემოთს ოძრახოსის პირდაპირ და იმით გამოვიდა იმ ალაგებს სამი ციხე. სხვანი ამტკიცებენ, რომ სამცხე სამესხეს ნიშნავსო. მესხი ან მოსოხის ერი ამ ქვეყნისა, ძველს ისტორიაში სომხების და ბერძნებს მებისტორიებისაგან ხშირად არის მოხსენებული. სხვათა შორის ქსენოფონტი ამბობს, რომ შავს ზღვის პირათ მხნე მოსოხის ხალხმა ჩემს ჯარს ძალიან დიდი ზარალი მისცაო: ისინი ომობდენ რკინის იარაღებითაო. ეს შემოხსენებული სამი დიდი ვაკე-გორა, სახელად სამცხე, დაჰყურებს ცალმხრით დასავლეთის საქართველოს და მეორეს მხრით აღმოსავლეთის საქართველოს. ამას უჭირავს შუაგული იმათ შორის და თავის მალლობი მდებარეობით თითქოს მთელს საქართ-

ველოზე უფლებსო და უზარ-მაზარ ციხე-საით არის ზედ გადმომდგარიო.

სამცხეში იცის შვენიერი ხილი, ვაშლი და ხხალი. ხეობებში არის შვენიერი ბაღები და ვარდნარი; გარემო მთებზე მომეტებულ ნაწილათი მოდის შალალი და სქელი ბალოხი; მინდორის ყვავილები მრავალია. აქ იცის ბევრი ფუტკარი. უწინ ეს ხალხი ბევრს თაფლს და ცვილს (წმინდა სანთელს) აკეთებდა. წყაროები გამოდიან მრავალნი, ციენი; ხეები გატენილია კალმახით და სხვა გვარი თევზებით. მხოლოდ სამცხის წყლებმა არ იცის კირხები (კიბო) და ზუთნი. ფრინველი და ნადირი მთებზე და ტბებზე მრავალია. მთელი ეს ქვეყანა მოფენილია ტბებით და შვეიცარიის ქვეყანას მოაგონებს კაცს. ტბათაგან შესანიშნავნი არიან: ტბისყური (*Тбисс-ყური*), ფანავრის ტბა (*Топорованское озеро*), საღამოს-ტბა, შალაქციოს ტბა (*Чалдырское озеро*), კარჩახის ტბა (*Хичкхачанское озеро*), ფოსოს ტბა (*Хозатанское озеро*) და სხვ.

გ. კლარჯეთ-ჭანეთი.

სამცხის დასავლეთ და სამხრით მდებარებს კლარჯეთ-ჭანეთის ქვეყანა შავზღვამდისა და ტრაპიზონამდის გაწვდილი. ეს ქვეყნები აშქამათ სრულებით ოსმალეთის ხელშია და ეწოდება ოსმალეთის საქართველო. კლარჯეთ-ჭანეთს საზღვრავს აღმოსავლეთით ტაოსა და კლარჯეთს შუა რომ შთა გადვლის. ეს შთა მოდრკება ჩრდილოეთით და მიდის დასავლეთისკენ ზღვამდის, სადაც შეუერთდება აჭარა ბათუმის მთებსა. სამხრით საზღვრავს ძალალი შთა, რომელიც არის გამყოფი ზაზი ქოროზის შემდინარე ხეებისა ცალ მხრით და არეზის მდინარის (p. *Aparica*) სათავეებისა მეორეს მხრით. დასავლეთ-სამხრით შთა აზრუმბასიანისა გავლილი ზღვამდის. ვახუშტი ჰგონებს, რომ ამ ქვეყანას დაერქვა სახელი კლარჯეთი *ღელარქნილითა და კლდოვან-ლრატოლრილოვანებისამიერ, მართლაც ამ ქვეყანაშია ძალიან დაგრეხილი ალაგები, თვალ აუწვდენელი ტინის კლდეები, მეორეს მხრით საში-

ში ნაპრალები და ძალიან ეიწრო ხეობები, რომელნიც ამომსილია ეოლკანიურ ნამზელევეებითა. კლდეებში და ღორლიან ალაგებში ქოთავს ჭოროხის ხეეები. მიწა არის საკვირველი მოსავლიანი, შავი ფერისა; აქ განსაკუთრებით ზღვის ნაპირებზე მცენარეობა საკვირველი მდიდარია და მძლავრი, თოვლი ძირს ხეეების ქალებზე თითქმის არ მოდის და ქვეყანა მთელს წელიწადს ყვავის და მწვანით არის შეფოთლილი; სხვათა შორის აქ გარეულათ მოვათურიჩი (*Померанець*), ლიმონი, ფორთოხალი (*Апельсин*), ზეთის ხილი და სხვ. მალღობი ნაწილი ხეობებისა ზღვის მოშორებით ძალიან კარგი, ტფილი ჰავის არის, მაგრამ ზღვის პირებში ფლატოებია და საშინელი ცივება იცის.

საზოგადოთ ხეობებს შუა ამართული ქედები არის გაყოლებული წყობ-წყობათ და შეილდებსავით მიხრილა შავი ზღვისაკენ. ისინი აჩიან გაწოლილნი სამხრეთიდგან ჩრდილოაღმოსავლეთისაკენ და ჩაითვლებიან ბა-

სიანისა და არსიანის მთების ტოტებათ.

კლარჯეთ-ჭანეთშია შემდეგი ნაწილები: თორთომი, ხახული, ისპირი, ფორჩხა, ბაიბურთი და ჭანეთი. ამას გარდა ჭოროხის ქვედანაწილს ხეობას ზღვამდის ჰქვია ძველათგან ლიგანი, აგრეთვე სხვა ხეობებს, რომლის ხეებშიც ჭოროხს მიერთვის, ასე უწოდებდნენ: საკუთრად ისპირის ხეობას ეძახიან კლარჯეთს, ზედა ნაწილს ჭოროხის ხეობას — ტაოსკარს, მერე მიჭყებოდა არტანუჯის ხეობა, შავშეთის ხეობა და აჭარის ხეობა. ჭოროხის მდინარე გამოდის ირიჯლუს მთებიდან, ჯერ მიდის აღმოსავლეთ ხრდილოვით, მერე მოდრკება დასავლეთ ხრდილოვითისკენ და ჩადის შავ ზღვაში. აქედგან სჩანს რომ როგორც მთებია შეილდსავით მოხრილი, ისე იმათ შორის მიმდინარე წყლები და ხეობები. ჭოროხის მდინარეს ერთვის მარჯვნივ ფანასკერთის ხევი, არტანუჯისა, შავშეთის და აჭარის წყლები; მარცხნივ თორთომის ხევი, ისპირისა და ფორჩხის წყლები. ჭანეთის მთიდან გამოდის ქოფ-

ჯის წყალი, რომელიც პირდაპირ ჩადის შავს ზღვაში.

ტაო, ბაიბურთი და გურჯი-პოლაზი ანუ საქართველოს ყელი მდებარებენ ირიჯლუ-დე-უაზოინის, ისპირის და ბასიანის ანუ სომხეთის მთის კალთებზე და შეადგენენ ერთს დიდს ვაკე-გორას, ძალიან ამაღლებულს მთიან ალაგს, რომელიც შემოზღუდულია თითქმის თოვლიანი ქედებით, ამ მთებიდან იწყება ქოროხი და იმის შენაკადი ხეევი. სამხრით რაც მსაღეთიდან კლარჯეთს გზები გადმოდის სულ ამ ხეევის პირებზეა გაყოლებული.

ქოროხის სათაეის (საცა გამოდის) მახლობლათ არის ქალაქი ოლთისი მაგარ ციხიანი, რომელიც ჰკეტავს აზრუმიდან შემოსასვლელს გზას იმას ქვეით, საცა ფანასკეთის ხევი შეერთვის ქოროხს, არის ფანასკეთის ციხე, რომელიც იცავს ფანასკეთისა და ქოროხის ხეობას; მერე არის კალმახის ხევა და ქოროხის ხევის ყელში კალმახის ციხე, რომელიც არის კლდეზე აშენებული და იყო შეუალი.

კალმახის ციხეს ქვეით, იქ სადაც ორი არტანუჯის წყლის ტოტი შეერთდება, არის მაგარი ციხე არტანუჯისა ვახტანგ გორგასლანისაგან აშენებული და ჰკეტავს გზას, რომელიც გადადის კოლა-არდანის ქვეყანას. ამ არტანუჯის მახლობლათ ახიზს არიან მრავალნი ქვაბნთ გამოკვეთილნი კლდეში. ვახუშტი ამტკიცებს, ვითომც ისინი ვახტანგ გორგასლანისგან იყოფნაკეთები. არდანუჯის წყლის შესართავს ქვეით კოროხზე არის მრავალთელიანი, ძალიან მაგარი ქვითკირის ხიდი, კოროხზე გადადგმული, სახელად ხვარამზეს ხიდი. ხიდს ქვემოთ იშხანის და კოროხის ხეობასთან არის მაგარი იშხანის ციხე. შავშეთის წყლის სათავის მახლობლათ არის ძალიან მაგარი ციხე თუხარისა. ვახუშტი ხსნის ამ სახელს ამნაირათ "თუხარ ციხე მაგარი ის, სხვა არა". ეს ციხე იცავს იმ გზას, რომელიც გადადის კლარჯეთიდან ერუშეთს და ფოცხვის ხეობით სამცხეს. საცხე შავშეთის წყალი კოროხს ერთვის, იქ არის ფანაეარის ცი-

ხე, რომელიც იცავს ორს ხეობას შავშეთისას და ჭოროხისას; მახლობლათ არის ნათლის მცემლის საყდარი და თორმეტი მონასტერი ოპიზისა, ძველათ მდიდარი და სწავლა მეცნიერების გამაგრებელი.

ჭანეთს, ზღვის პირათ არის გონიის ქალაქი და შვენური ნავსადგური ბათუმისა, რომელიც შავს ზღვაზე თითქმის პირველია.

დ. ს. ტ რ ა ტ ე ლ ი უ ლ ი მ დ გ ო მ ა რ ე ო ბ ა
ს ა მ ც ხ ე ს ი და კ ლ ა რ ჯ ე თ - ჭ ა ნ ე თ ი ს ა.

სამცხე ერთი შეხედვით ჰგავს უზარმაზარს ბუნებითს ციხესა, რომელიც ვრცელს მთაზეა დაშენებული. დასავლეთის მხარე ამ უზარმაზარი ციხისა ზღვამდის უჭირავს კლარჯეთს და ჭანეთიქვეყანას. მთელი ჭოროხის ხეობა ჩითვლება ერთს უმთავრესს გვირაბათ, ანუ სამცხეში შესასვლელ ციხის გზათ. ამ უმთავრესს ბუნებითს გვირაბს გარდა არის, უმცირესი გვირაბები ჭოროხის მარჯვენე და მარცხენე მორთულ ხეებისა. თითქმის ყოველს უმცირესს ხეობას ჭოროხის შესართავთან აქვს ციხე,

რომელიც ემგზავსება ჭვირების შესასვლელს კარს. მართლაც თუ ამ ხეობებით აწა, სხვაგან სამცხეს გადასასვლელი გზა ზღვიდგან არ არის. ჩრდილოეთით, აღმოსავლეთით და სამხრით სამცხეს არტყია მთების თხემები (ქედები), რომელთა სიმაღლე საშუალო გამოანგარიშებით ათი, ან თერთმეტი ათასი ფუტია, ესე იგი სამი ვერსი სიმაღლე. ამ მთებზე სიარული მარტო სამი ოთხი თვე თუ იქნა წელიწადში, მეტი აღარ შეიძლება. დანარჩენს დროს არამც თუ ჯარი, მარტოხელი კაციც ვეღარ გადაივლის. ზემოხსენებული მთები ჩრდილოეთ-აღმოსავლეთისკენ თბილისს გამსქდარა და ამ კლდის ნაპრალში გაუკაფავს გზა მტკვრის მდინარესა, მაგრამ აქაც მტკვრის პირებზე ერთი მეორის გაყოლება აუშენებიათ მაგარი ციხეები, ასე რომ ამ მხრითაც შესვლა სამცხეში ძნელი უნდა ყოფილიყო. ჩრდილოეთით ლიხის მთას მიერთვის ფერსათის მთები (*Горы Цкацители*) და რკინის ჯვრის მთა, რომელთაც უძახიან ახალციხის მთებსა. ესენი

აჩიან ძალიან ამაღლებული ქედი და სამცხი-
 ხიდგან რკინის ჯერის შთაზე გადადის გზა
 იმერეთში. ადგილის მდებარეობა ისეთია,
 რომ სამცხიდან ამგზით სულ ცოტა ჯარითაც
 შეიძლება იმერეთის თავს დაცემა და იმერეთს
 კი არ შეუძლია, რაც უნდა დიდი ჯარი ჰყავ-
 დეს, სამცხეს გადასვლა. თვითონ შტკერის
 პარზე გაცოლებელი გზა ქვემო ქართლში
 შეხსენებულათ კუთრო სამცხის ქვეყნისთვის
 არის მოხერხებული, თავს დასაცემათ, ვინამც
 ქვემო ქართლისთვის. ამიტომაც ადრე თუ
 გვიან სამცხის ბატონებს უნდა დაემორჩილებ-
 ბინათ იმერეთი და ამერეთი. მართლაც ჩვენ
 ვიცით, რომ ისტორიულათ საქართველოს
 დამორჩილება და ერთ სახელმწიფოთ. გახდო-
 მა სამცხის ბაგრატიონებმა დაიწყეს. ეს ქვე-
 ყანა სამკუთხით შეუვალა, მეოთხე კუთხით
 ზღვასკენ კლარჯეთ ქანეთის გზები ძალიან
 დაცული ჰქონდა, როგორც ბუნებითი მიწა-
 წყლის წყობით. ასე გონიერი სამხედრო მო-
 საზრების წყალობით აგებული ციხეებით. მაშა-

საღამე ამ ქვეყანას მხოლოდ თავისთვის ჰქონდა ძალიან მოხერხებულათ მოწყობილი სიმაგრეები სხვებზე თავს დასაცემათ.

ე. ე რ ი ს თ ვ ი ს ე ბ ა :

მეთექვსმეტე საუკუნის ბოლომდის სამცხეში და კლარჯეთ-ჭანეთში დასახლებული ქართლის ერთი აღიარებდა ქრისტიანობას. როგორც მამა კაცი, ისე დედა-კაცი იყვენ შვენიერი სახისა, ტანოვანი, მხნე, გულაშაყი და შამაცი, ცოდნა ხელოვნობის მოყვარენი, წყნარნი და ენა ტკბილათ მოუბარნი. მეჩვიდმეტე საუკუნეში იმათ ძალიან გაუჭირდათ საქმე მაჰმადიანობისაგან და მიიღეს ისლამის სარწმუნოება; მაგრამ ენა, ჩვეულება, თითქმის საეკლესიო დღესასწაულების ასრულება ისევ ქრისტიანული დარჩათ. თავად-აზნაურობა სულ გამაჰმადიანდა; გლეხობაში ბევრი აქამოდე ქრისტიანებათ დარჩენილან. ისინი თავიანთ ოჯახში სულ ქართულს ლაპარაკობენ და ვარეთ თათრულს. ჯავახეთისა და კოლაშიაშვეთ-არდაანის ქვეყანა ამჟამათ ქართველებისაგან

თითქმის დაცალიერებულია, ძველი საქართველოს ხალხი ზოგი გაუქლექია მტერს და სხვანი გათათრებულან. ახლა აქ დასახლებულან ქურთები, სომხები და ოსმალო. ჯავახეთის დასავლეთ სამხრეთის კუთხე სულ რუსის მალაქნებს დაუჭერია; ისინი გადმოუსახლებია ჩვენს მთავრობას რუსეთიდან, ჯავახეთის და კოლა-არდანის მთებზე და ხეობებზე რადგან გაზაფხულს და ზაფხულს დიდი ბალახი მოდის, ამისთვის ქურთებს და ბარის სამცხე-კლარჯეთის მცხოვრებლებს მოჰყავთ მთებზე მრავალი ჯოგი საძოვებლათ. ჭანეთის ქვეყანაში ლაზებმა იციან მშვენიერი ყველის კეთება. იმათი ყველი არის ძალიან გემოიანი და თითო იქნება ისეთი, რომ ერთი ბათმანი, ანუ ნახევარი ფუთის სიმძიმე გამოვა. ბაღში იმათ აქეთ თუთის ხეები გაშენებული და აკეთებენ აბრეშუმს. ვენახი მაღლარი იქ სულ ტყეთ არის მოდებული; მაგრამ ღვინოს თითქმის აღარ აყენებენ, რადგან მაჰმადის სარწმუნოება უკრძალავს იმის სმას.

თ ა ვ ი II.

ა. თ რ ი ა ლ ე თ ი და ს ო მ ხ ე თ ი ა ნ უ
ქ ც ი ა - ხ რ ა მ ი ს ა და ბ ე რ თ - ჯ ი ს ხ ე ო ბ ა ნ ი
(*Ущелье р. Храмы и Дебеда-чая*).

თავ-კვეთილის^ა (*გ. Тавз-котели*) მთიდგან იწყება ერთი მაღალი ქედი ჩამოდის სამხრით, შეუერთდება აბოცის მთებსა და ამნაირათ გადააბამს თრიალეთის ქედს მცირე კავკასიის ქედთან. ამ თრიალეთსა და მცირე კავკასიის ქედებს შუა გატარებულს თხემს ჩრდილოეთიდგან სამხრით ჰქვია შარვაშეთისა და ბოლოლის ქედი (*Горы Самсарскія и Эмлекыл*), რომელიც საზღვრავს ცალ მხრით ჯავახეთ-აბოცის ვაკეგორას (*Ахлакалкская сплошная возвышенность и Духоборіе* და მეორეს მხრით თრიალეთ-ტაშირსა (*Цавкиско-мо-рійская сплошная возвышенность*). ზემოხსენებული ქედის წვერები არიან: თავკვეთილი (*г. Тавз котели, 9,211 ფუტი*), შავნაბადა, შარვაშეთის წვერი (*Самсарг, 10,077 ფ*) და

აბოცის წვერი (*Делна-დაგუ*). აბოცის მთა ჩამოწევა სამხრეთ აღმოსავლეთისკენ და ჰქვია ირჯანის მთები (*Кара-Ахавა и Горы Чубу-ава*) და შეუერთდება ბერთუჯ-ერევნის მთებსა (*Горы Берабдала и г. Турканик*), რომელიც უწევს გელაქუმადე, გადაივლიან გოქჩის ტბის ჩრდილოეთის კიდებზე და დააწყდებიან რასხის მდინარეს (*Р. Арახса*). ამი გბელს ქედს აბოცის მთებიდან მოკიდებულია ყარსის მთებს რომ უერთდება (*Чалдырскія горы*), ეწოდება მცირე კავკასიის ქედი. ეს მცირე კავკასიის ქედი ძალიან მაღალია და მუდამ თოვლიანი, ჩრდილოეთის პირი ამ ქედსა ეკუთვნის ბერთუჯბამბაკის ხეობას და შეადგენდა ძველათ საქართველოს პირს; სამხრეთის მხარე ეკუთვნოდა სომხეთის სახელმწიფოს.

მცირე კავკასიის ქედიდან გამოდის ერთი მაღალი მთის ტოტი რომელიც შიიგრიხება ჩრდილოეთისკენ და დააწყდება ვატეხილ ხიდთან (*Красный мост*) მტკვარზე, თეთრი ცი-

ხის მახლობლათ იქ, სადაც ბერთუჯის მდინარე (*Лебеда-уаи*); ერთვის ხრამს. შემოხსენებული მცირე კავკასიის ტოტი არის ბუნებითი საზღვარი ბერთუჯის ხეობისა, და ახლანდელ საქართველოს სამხრეთისა იმ ხეობებიდგან, რომელნიც ამ უამათ შეადგენს განჯის: ანუ ელისაბედპოლის გუბერნიას.

სომხეთის მთა იწყება აბოცის მთიდან და დააწყდება ერთი ტოტი მდინარის ბერთუჯის (*Лебеда-уаи*) მოხვეულთან. მეორე ტოტი წარიმართება ჩრდილოეთით და მთის ცხვირსავით შედის იქ, სადაც მდინარეს ხრამს შეუერთდება ბერთუჯი. ამ მთების წვერთაგან უმაღლესნი არიან: ლოქის წვერი (*г. Лох 7,039 ფუტ.*) და ლალვარი (*Лалварь, 8,332 ფუტ.*). სომხეთის მთებსა და მცირე კავკასიის ქედის ტოტებს შუა ჩაუყვება ბერთუჯის ხეობა, ანუ საქართველოს სომხეთი, ამ ქვეყანას ეძახდენ სომხები გუგარქ და ხან სომხეთის მეფეების ხელში გადადიოდა, მაგრამ

ძველათგანვე კი საქართველოს მიწა-წყალი
ყოფილა.

მდინარე ბერდუჯი (*p. Дебеда-чай*) გამო-
დის აბოცის მთას (*Мадаташинскія го-
ры*) და ბამბაკის შეერთებამდის ეძახიან
ტაშირის წყალსა (*p. Каменька*), მერე
ის მოუხვევს ჩრდილო აღმოსავლეთისკენ
და სდის ასე ძალიან მიხვეულ-მოხვეულან,
შემდეგ ჰოჭკანიდგან მოუხვევს ჩრდილოეთით,
გააკეთებს წრეს და დასავლეთიდგან მოერ-
თვის მდინ. ხრამს. ლალვარის ქედი, სამხრეთ
დასავლეთიდგან ჩრდილოეთ აღმოსავლეთის-
კენ რომ გავლებულია, განყოფს ამ ხეობას
ორათ: დასავლეთის ნაწილს ჰქვია ტაშირი,
(*Моринское Приставство*) აღმოსავლეთი-
სას—საქართველოსსომხეთი. ბერთუჯის მდი-
ნარეს ვახუშტის ფიქრით ჰქვია სამი სახე-
ლი. ერთი ბერთუჯი, ციხისაგან ბერდიკი-
სა, მეორე-სეგამი *), მესამე-დებედა. ეს მდი-

(*) მაგრამ ეს ტყუილია, ამიტომ რომ სეგამი არის
მეორე მდინარე ბერთუჯის აღმოსავლეთით, რომელიც
ერთვის მტკვარს და იმყოფება ელისავეთ-პოლის გუ-
ბერნიში.

ნარე დიდს სარგებლობას აძლევს ამ ხეობას, რადგან იქიდგან მთელს ქვემო ხეობაში გაჰყავთ რუები და რწყვენ ჭალებს: აქ მოდის ბრინჯი, ხვარბალი, ქრთილა (ქერი), ფეტვი, ბამბა, თამბაქო, სელი და კანაფი მოუეღელათ, კიტრი და ღუთმა ნესვი მრავალი, ბადრიჯანი და პუმპულა (პილპილი), ხეხილი ყოველგვარი. ვახუშტი ამტკიცებს, რომ ამ დიდ ნაყოფიერებისათვის დაარქევს ამ მდინარეს დაბადა, რომელიც მერე აღებდათ გადააკეთესო.

ბერთუჯის მდინარეშია სხვათა შორის ორაგული, ლოქო (ლლაფი), ჭანარი (Сазань, подъ карна), გოჭა (карач), კპოეტი (капыч) და სხვ. ზაფხულს ძალიან ცხელა და ცუდი ჰაეა, ზამთარ შვენიერი, რადგან თოვლი თითქმის არ იცის. ფრინველი მრავალია: ხოხობი, კაკაბი, იხვი და სხვ. ძველათ ამ ადგილს უძახოდენ ქურდ-ვაჭრის-ხეეად, ახლა ეძახიან აქ მცხოვრები თათრები აყჯაყალას ანუ თეთრციხეს, რომელიც იაყუბ-ყეენმა ააშენ-

ნა. მერე შააბაზმა წაართვა გიორგის, დიდი სვი-
მონ მეფის შვილს, მოიყვანა ელი, დაასახ-
ლა ბერთუჯის შესართავთან, რომ საქართვე-
ლოს კარი მუდამ გაღებული იყოს სპარსეთის
მეფეებისათვის. ამ დროს შემდეგ ამ ალაგს
დაარქვეს ბორჩალო. აქედან მოკიდებული
ლორის ციხემდის ეს ხეობა არის ძალიან მა-
გარი კლდიან-ქარაფოვანი. ამ ალაგის გაყო-
ლება ჯარი ვერ შევა; აქაც მოდის ვენახი
ბროწეული, ლეღვი და მრავალი სხვა ხილი;
ლორის ციხეს შემოთ აბოცის მთისკენ ტაში-
რის ქვეყანა მალლობია და ზაფხულს გრილი
შვენიერი ჰავისაა. ბანბაკის ხეობა ამაზე კიდევ
უფრო მთიანია. ეს ჩაითვლება მცირე კავკა-
სიის ქედის კალთად და ზედ ხორბალოსა და
ქრთილის (ქერის) და სელის მეტი თითქმის
არა მოდის რა. იქ, საცა ტაშირის ხევი (*p. Ka-
მენკა*) და ტაშირის წყალი (*p. Aksebiokh*) შეერ-
თდებიან, მალალ კლდეზე ყოფილა აგებული,
ძალიან მაგარი ციხე ლორისა, რომელიც სხვა-
თა შორის იცაყდა ბამბაკის ხეობას. ლორის

აღმოსავლით ძელი ჭეშმარიტის ეკკლესია არის, იმის მახლობლათ არის ქარაფოვანს კლდეში მრავალი ქვაბები, სადაც ამბობენ, ბევრი ქართული წიგნებია შენახულიო, მაგრამ რადგან კაცი ვერ შესულა აქ, აქამდის უხმარათ აწყვიანო. ბერთუჯის გაყოლება ქვემოთ დგას ქობერის მონასტერი, ახლა სომხებს უჭირავს ამის აღმოსავლით არიან მშვენიერი ეკკლესიები ახპატი და სანაინი, ქართლის მეისტორიენი ამტკიცებენ, ვითომც ისინი ქართლის მეფისაგან იყოს აშენებული, სომეხნი კი თავიანთ მეფეს მიუწერენ იმათ აგებას. ეს ეკკლესიები მშვენიერი ჩუქურთმის ხელობით არიან აშენებულნი და შიგ ბევრი არხეოლოღიური სახსოვრებიაო. საცა ჭოჭკნათის ხეობის მოსახვევია, იქ არის ვახტანგ-გორგასლანისაგან აშენებული აგარაკის ეკკლესია, რომელსაც ახლა ეძახიან ახტალას: ახტალის პირდაპირ აღმოსავლეთით მთაში არის ორი ეკკლესია: ერთი გიჟს აჭკუიანებსო, ამბობს ვახუშტი და მეორეში სდის წყარო, რომელიც არ-

ჩენს ბრაზიანს, თუ ორმოცამდის დაალევი-
ნეს. ბერთუჯის მდინარის მოხვეულში აღმო-
სავლეთით არის პატარა ძველი ციხე წოფა-
სადაც ბერთუჯი შეუერთდება ხრამს, ამის
მახლობლათ მდებარეობს ძველი ნანგრევთ
თეთრი ციხისა, რომელიც ბერთუჯის ხეობის
ყელშია აგებული. სამხრეთის ქედის ჩრდი-
ლორით, ანუ ლოქისა და ლალვარის მთების
შეორე მხრით გადიან და ხრამში ჩარბიან შემ-
დეგნი ხეენი: შულავერის წყალი, რომელზე-
დაც მდებარეობს დიდი შულავერთ ლალვარის
ქედის ცხვირთან. შულავერის სამხრით სომხე-
თის მთაზე მდებარეობს ოფრეტა, რომელსაც
ძველათ ეძახოდნენ გაჩიანად და იყო გაჩიონის
ქალაქი. შულავერს ზემოთ ჩადის ტალავერის
ხევი (*Далаверт-ули*) რომლის ყელშიაც იყო
ციხე ჭაპალა (*Жапанли*). მერე მიდის ბოლნი-
ხის წყალი (*р. Болнисх-ули*), რომელიც შესდგე-
ბა ორი ხევისაგან სარკინეთის და ფოლადეთ-
რისაგან, რომელთაც შესართავში ყოფი-
ლა ძველათგანვე რკინისა და სპილენძის

მადანი, ახლა იქ არის ჩათახის თუჯის ლითონი. ამ წყალზეა ბოლნისის დაბა და მთაზე ძველი ციხე. ტალავრის ხევი და ბოლნისის წყალი ერთიან მაშავერას. ლოქის (*ი. Дюк*) მთიდგან გადის თინეზაურის ხევი, რომელიც მოერთვის მაშავერას. აბოციტა და შამბიანითგან გამოდის მაშავერა. საცა ეს ორი წყალი შეიყრება, იქ არის დბანისის დაბა და ძველი ციხის ნანგრევი, რომელიც იცავდა დბანიის ხეობას. ვახუშტი ამტკიცებს, დბანისის მახლობლათ არისო წყარო, რომელიც დაამსხვრევს შირიმის ქვას (*мочевои камень*). ქვემოთ მაშავერაზედ არის ქვეში და მახლობლათ ქვეშისა ძველი მაგარი ციხე, რომელიც იცავდა ქვეშის წყლისა და მაშავერის ხეობებს. აქვე მახლობლათ არის დავით გარეჯელის ეკლესია და ძველი ციხე კლდეზე. შამბიანის მთა რომ ბოლოლოს მთებს შეუერთდება, იქ გამოდის ზურტაკეთის ხევი (*Карабулах*) და ჩადის ქციის მდინარეში. ყველა ზემოხსენებული ხეევი გამოდიან სომხეთისა და ბოლო-

ლის მთებიდგან, მიმდინარებენ სამხრეთიდგან ჩრდილოეთით და შედიან ქციახრამის მდინარეში. თვითონ ქცია გამოდის შარვაშეთის მთიდგან, გაივლის მთელს თრიალეთის ხეობას ანუ ვაკე-გორას, დაეშვება ბორჩალოს ვაკეზე და შედის მტკვარში იქ, სადაც უწინ ქალაქი ხუნანი იყო აგებული თავისი ციხით და იცავდა მტკვრისა და ხრამის ხეობას, ესე იგი საკუთრათ საქართველოს შესავალს კარს, ახლა ამ ალაგას ეძახიან კიზ-კალას (*Киз-кала*). ხრამს მოერთვის თრიალეთის და ბენდერის ანუ ბედენის ქედებიდგან შემდეგი ხეეები: საპონაურის ხევი (*p. Пена*), სადაც აბიბოს ნეკრესელის მონასტერია, კარწახის ხევი, რომლის შესართავთან არის მოდამნახის ნაციხვარი, ამ მდინარის მოშორებით, ზემოთ არის ხრამის შტაბკვარტირა. შემდეგ ერთვის ტორნეს ხევი (*p. Торне*). სამღერეთ ზემოთ (*e. Самхრეთ*) არის ქვაბი პირღებული, კლდეში გამოკვეთილი, ყოვლით შემკობილი. ჭივჭივის ხევი გამოდის ბენდერის

მთას (*ი. Водени-яило*), იმის შესართავთან არის ნადარბაზევი, თამარ-მეფის ნასასახლევი. აქვე არის ძველი ნაციხვარი სამშვილდე, რომელიც იყო მაგარი და შეუალი. მდინარე ალგეთი გამოდის თრიალეთის ქედის წვერს, კლდეკარს, სადაც მალლობზე იყო აგებული მაგარი ციხე, შეუალი. ეს ციხე ააშენა ლიპარიტ ორბელინმა. კლდეკარს ქვემოთ არის ალგეთის ფერდობზე მანგლისი, საცა არის გუმბათიანი მონასტერი. გუმბათზე სამხრით არის დახატული მაჰმადი, რომელიც ლომზე ზის. ამბობენ, ამისთვის ეს ეკკლესია სპარსელებს და ოსმალებს არაოდეს არ აუკლიათო. ვახუშტი ამტკიცებს, ვითომც ეს ეკკლესია იყოს დიდი კონსტანტინესაგან აშენებული. სოფელს ტბისს ზემოთ, ალგეთის მახლობლათ, კლდეზე არის ბირთვისის ციხე. საცა ალგეთს საღირაშენის ხევი ერთვის, იქ არის ძველი ციხე ფარცხისი, რომელიც არის ბირთვისის წინა ბურჯი. თრიალეთის ქედის წვერზე არის

კოჯრის ციხე, რომელსაც ახლა ეტყვიან ქო-
როღლის.

ამ კოჯრის თხემის ძირში არის კაბენის
მონასტერი, რომელიც, როგორც ვახუშტი
ამბობს, თამარს აუშენებია კოჯრის ქედი
თრიალეთის ქედის ნაწილია, ჩამოუყვება და
თავდება მთის ცხვირათ მტკვარზე, სოგან-
ლულს; მეორე ტოტი თრიალეთის ქედისა სა-
რის კლდიდგან იწყება. ამ ქედზე კოჯრის ჩრდი-
ლოეთით არის უძოს ეკლესია. აქ ცალმხრით
გამოდის სალალაკის ხევი. ზემოთ მოხსენებული
ქედი დაუყვება აქედგან და ჩადის ტფილის ქა-
ლაქს, დააწყდება სალალაკის ხევის შესართავ-
თანდა შედის მტკვრის პირათ მალალ მთის
ცხვირსავით, რომელზედაც არის დიდი და შეუა-
ლი ძველი ციხე აგებული. იმას ეძახიან კალას.
ამის პირდაპირ ავლაბრის მალლობზედ არის
მეორე ციხე მეტეხისა. ეს ორი სიმაგრე სწო-
რეთ რკინის კარებსავით ჰკეტენ მტკვრის ხე-
ობაში შესავალს გზასა; თბილისის სამხ-
რეთ-დასავლით არის ყარაიის თავში რიშაყა-

ლას პირდაპირ კუმისის ტბასთან იაგლუჯის მთა, თითქოს სვეტათ ამართული. რიშაყალა არის ძველი ნაციხვარი იქ, საცა ყარაის სარ-წყავი რუი ირწყება, ეს ალაგია წინაბურჯი ტფილისის ციხეებისა. დიდი გორის ქედს სამხრით, რომლის ბოლო თავდება მცხეთას და მთაწმინდას შუა, არის ორიხეობა: ერთი დილმისა და მეორე სკვირეთისა (*Ysu. p. Bepu*). სკვირეთის ხევი (*p. Bepa*) გამოდის დრეს, მოდის ჩრდილოთ, უძოს გადაღმა და შედის მტკვარში. დილმის წყალი გამოდის საწყებელას მთიდგან და ერთვის თეთრ დუქანზე მტკვარს.

ბ. ს. ო. მ. ხ. ე. თ. ი. ს. და თ. რ. ი. ა. ლ. ე. თ. ი. ს. მ. ი. წ. ა. წ. ყ. ლ. ი. ს. წ. ყ. ო. ბ. ა. და ი. მ. ი. ს. ი. ს. ა. ზ. ო. გ. ა. დ. ო. გ. ა. ნ. ხ. ი. ლ. ე. ა.

სომხეთ-თრიალეთს ერთი თვალი რომ გადაავლოს კაცმა, მაშენვე ეს ორი ქვეყანა წარმოუდგება ერთ დიდ ვაკეგორათ, რომელიც ორს გძელს ქედს შუა არის ჩამწყვედული: მცირე კავკასიისა და თრიალეთის ქედს

შორის. პირველი არის სამხრეთის საზღვარი და მეორე ჩრდილოეთისა. დასავლით თრიალეთ-სომხეთსა და ჯავახეთს შორის გაივლის შარვაშეთ-ბოლოლის მთის ზურგი, აღმოსავლით საზღვრავს მტკვრის მდინარე. თრიალეთის ქედი იწყება კოდინის მთიდან, რომელიც ჩაუყვება ბორჯომის ხეობას, წამოვა აღმოსავლით და ერთი იმის ცხვირი თავდება მცხეთას. ბორჯომიდან მოკიდებული მცხეთამდის იმის ქედს სხვა და სხვა ალაგას თავთავისი სახელები აქვს, მაგალითად არჯევანის მთები, თრიალეთის ქედი, საწყებელას ქედი და დიდი გორი. ამ ქედის სამხრეთის მხარე ძალიან კლდოვან-ქარაფოვანია, წრიაპი შეკვეცილი ფერდები აქვს და კლდის კედელსავით კიბე-კიბეთ ჩაუყვება ქცია-ხრამის მდინარის გაყოლება მულანლომდის. ეს ფერდი აღმოსავლეთით გაიყოფა სამ ტოტათ: ერთს ქცია ბენდერის ქედი (*ე. Бедены-яило*), რომელიც არის ალგეთსა და ხრამს შუა და თავდება მარნეულთან (*Конжурух*). მეორე

ტფილისსა და საღანლულს შუა კიდეც იყოფა სამ პაწაწა მთის ზურგათ; მესამე დილომსა და ვერის ხეობებს შუა თავდება თეთრ დუქანთან. სომხეთის ქედი იწყება ირჯანისა (*გ. Кара-хауз*) და ბოლოლის მთიდგან (*გ. Эмлеклы*) და თავდება აღმოსავლეთით ერთი იმის ცხვირი ნორაშენს და სადახლის, მეორე პატარა შულავერთან დებედასა და ხრამსშუა, მესამე მაშავერასა და ხრამსშუა. სომხეთის ქედს ანუ ლალღვარის მთებს სომხეთისკენ გაჰყრობილი ფერდები, როგორც თრიალეთის მთებს ძალიან კლდიანები, ფრთაშეკრული და შეუვალი აქვს. ეს ფერდები ცხვირ-ცხვირათ ჩაეყუდება ბერთუჯის მდინარეში; ჩრდილოეთის ფერდები და ტოტები კი ამ მთებს გაშლილი და გძელი აქვთ. ისინი ნელ-ნელა დაეშვებიან მდინარეს ხრამამდის. მდინარე ხრამი თავიდგან ბოლომდის გაჰყოფს სომხეთს თრიალეთის ხეობისგან. ბერთუჯის მდინარის ხეობა საშინელად-კლდიან-ტიანიანია და შეუვალი. მთელი სომხეთ-თრიალეთის ხეობა გაი-

ყოფება ორ სხვა და სხვა თვისების ქვეყნად: ვაკე-გორათ და მინდვრათ. შარვაშეთის მთიდან მოყოლებული შულავერამდის და მარნეულამდის არის მალლობი ვაკეგორა. ამ ქვეყნებზე მომდინარე წყლები არის ღორღიან-ღრატოიან-კლდიანები, სდიან ძალიან ჩქარა. შულავერიდან და მარნეულიდან მტკვრამდის დაეფინება ბორჩალოს მინდვრები. ჩრდილოით ამ მინდვრებს საზღვრავს იაგლუჯის მთა და სამხრით მცირე კავკასიის ტოტო გატეხილ ხიდამდე (*Красный мост*) ჩამოსული. თრიალეთ-სომხეთის ვაკე-გორები გაიყოფება რამდენმე ნაწილათ: ალგეთის ხეობა ანუ საბარათიანო, საკუთრათ თრიალეთი, ზურტაკეთის ვაკე-გორა, რომელიც გაიყოფება კვირიკეს მთით (*ი. Булах-დაზი, караул-თანი*) თრიალეთისგან; აქვე არის შამბიანის მთა, დმანისის ხეობა, მერე ტაშირი და შემდეგ სომხეთი.

თრიალეთის, ზურტაკეთ-გომარეთისა და ტაშირის ვაკეგორები ძალიან მაღალია; აქაუ-

რი ჰავა ადგილი და მოსავალი ძალიან შეემგზავსება ჯავახეთის (*Axalkalakskaia stepiannaia vozvshiennost*) ქვეყანას.

მთები აქ შემოსილია ზაფხულს მრავალნაირ ყვავილებითა, რომელთაც მშვენიერი სუნი უდის; ბალახი მოდის ისეთი მაღალი, რომ ცხენოსანი კაცი არ გამოჩნდება, განსაკუთრებით შამბიანის შთის ფერდოებზე: ხევებში კი არყნალი (*береза*) ჩაუყვება. შამბიანის მთაში ფუნდუკის ხევზე თამარმეფემ ააგო ქვითკირის ზავანეები, რომ ზამთრით მგზავრი შეეფაროს იქ და ღამე გაათიოს. არყის ხეებსა და შამბებს შუა ზურტაკეთს არის მშვენიერი წყარო, რომელიც მარმარილოთი ააშენა ვახტანგ მეფემ. აბოცზე, ზურტაკეტზე და ტაშირზე არის ურიცხვი ირემი, რომელნიც დადიან ჯოგ-ჯოგათ და ხროთ, მეფემ ვახტანგ მეექვსემ ერთხელ მოინადირა ეს მთები და ერთი დღეს მოკლეს ას ოთხმოცი ირემი. ზურტაკეთში არის ერთი დაბა ყარაბულახი, რომელსაც ჩრდილოეთით და სამხრე-

თით უდის ორი ხევი. ჩრდილოეთის ხევის
 კალმახი არის თეთრი და სამხრეთის შავი. მაგ-
 რამ შავი კალმახი რომ ჩრდილოეთის ხევში
 გადასვა, გათეთრდება და იქაური კალმახი რომ
 სამხრეთის ხევში ჩასვა, გაშავდება. ფანაფრის
 ტბაში ძალიან ბევრი თევზია; მაგრამ უგემუ-
 რი, ვითომც იმის გამო, რომ ზაფხულს აქ
 დგებუ ქართლ-კახეთიდან მოდენილი ურიცხ-
 ვი საქონლის ჯოგი: ხარი, ძროხა, ცხვარი და
 ცხენი. თოვლის წყალი გარემო მთებიდან
 ჩამორეცხს ხოლმე ნებს და შედის ტბაში. აი,
 ამ ნებსიანს წყალს აბრალებენ თევზის უგე-
 მურობას. ამ ფანაფრის ტბასთან არის ქრთი
 წყარო, რომელიც ვახუშტის სიტყვით აღნობს
 ქონს და თუ ვინმე მომეტებული სჭამოს,
 მოიტანჯოს და ქონი გულზე მოაწვეს, უნდა
 სვას ეს წყალიო და მალე გაუვლისო. ბერ-
 თუჯის, ქციახრამის და ალგეთის ხეობები
 დაკვლაკნილია, ვიწრო და გავსებული გრა-
 ნიტის ნამზღლევეებითა. სომხეთის მთაში ძა-
 ლიან ბევრი მადანია სპილენძისა და რკინისა.

აბოცის მთაში ითხრება მარმარილოს მგზავსი თეთრი ქვა, ტაშირში წითელი ლაპლაპი ქვა.

გ. სტრატეგიული მდგომარეობა
თრიალეთ-სომხითისა.

თრიალეთ-სომხითის ქვეყნები ჯავახეთის სამხლვრიდგან დაწყებული ერთის მხრით და მეორეს მხრით ლორის ციხემდის და კოჯრამდის სულ ერთიანათ ატანილი მთაა და ის შეადგენს ერთს მალალ ვაკე-გორას. ამკუთხის ქვეყნები მოფენილია თითქოს წვერ-გადაკვეთილს მთაზე, რომელიც უდრის ჯავახეთის სიმაღლეს. ის ერთ დიდ უწვერო მთათ არის ატანილი. ამ ქვეყნებს სამკუთხით შემოხვეული აქვს მთები, რომელნიც თითქმის მუდამ თოვლიანები არიან. ეს სამი მთის კედელი საშუალო გამოანგირიშებით ათი ათასი ფუტის სიმაღლეა, რომელიც შეადგენს სამი ვერსის სიმაღლესა, ზღვის პირიდგან რომ იანგარიშო. ეს უზარმაზარი ციხე ქვეყანა აღმოსავლეთისაკენ პირლია დაეშვება მტკვრის პირათ ცხვირ-

ცხვირათ ჩამოწოლილ ქედებითა და დაწყდებ-
 ბა ბორჩალოს მინდორზე. ამ ქედების ცხვი-
 რებს შორის კლდიანს ჩაღრმავებულს ვიწრო
 ხეობებში გადიან მდინარე ბერთუჯი, ხრამი,
 ალგეთი, სკვირეთას მდინარე, დიღმის წყა-
 ლი და ჩარბიან მტკვარში. თუ ვისმე უნდა
 შეესიოს ზემოხსენებულს ვაკეგორის ქვეყ-
 ნებს, უეჭველად მტკვრიდან უნდა შეუყვეს
 და ავიდეს ვიწრო ხეობებში. მაგრამ
 იმას აქ ყოველ ხეობის თავში კლდის კედ-
 ლით შემოზღუდული მაგარი ციხე დაუხვდებ-
 ბა, რომელიც ჰკერავს ან ერთს უმთავ-
 რესს ხეობას ან უმთავრესსა და მეორეს
 უმცირესს ხეობებს; ყოველი ციხე არის აშე-
 ნებული ან ერთი ხეობის ყელში, ან ორისაში.
 მაშასადამე თრიალეთ სომხეთის ქვეყნები არი-
 ან ერთი უზარმაზარი ციხე, რომელსაც აღმო-
 სავლეთის მხრით აქვს რამდენიმე ვიწრო და
 ღრმა ხეობები გვირაბებთ ან დახურულ ვი-
 წრო გზებთ დაკეთებული. თუ ამ გვირაბე-
 ბით არა, სხვა მხრით ბუნებისაგან ვაკე-

თებულს ციხეში შესვლა მოუხერხებელია, ამ გვირაბებზე ყოველს მცირე ხევის სათავეში აშენებულია კაცის ხელით ნამდვილი ციხეები, რომელნიც შეადგენენ ხეობების, ანუ უზარმაზარ ციხის კარებსა. ეს კარები ძველათგანვე გარეშე მტრისათვის ჩაკეტილი ყოფილა და გასაღებები თვითონ თრიალეთ-სომხეთის ქვეყნებში მცხოვრებელს ერს ჰქონებია ხელში. თუ ისინი თვითონ არ გაუღებდნენ კარს გარედგან შემოსულს მტერსა, რაც უნდა მრავალი და ხერხიანი მებრძოლი ჯარი ყოლოდა და შემოდგომილიყო, მაინც ვერას დააკლებდა ჯერბუნებითს და მერე კაცის ხელობით გამაგრებულს და შეუვალს ქვეყანას. ამასგარდა ზემოხსენებულს ხეების პირზე კლდეებში არის, როგორც სამცხეჭანეთში, ისეაქ, გამოკვეთილი ქვაბები ყოველგვარ მოწყობილობით თავ-შესაფარად და გადასახიზნათ, ვინიცობა მტერს რომ ხეობების კარები შემოელო იმის მკველელების მოსყიდვით.

ერის თვისება და იმათი შინა-
ური ოჯახობა.

ამ ქვეყნის ერთ უწინ სულ ქართველები
ყოფილა: ზოგი მართლ-მადიდებელნი და ზო-
გი სომხის რჯულისა. ვაკეგორაზე მცხოვრე-
ბი ხალხი ყოფილა მაღალი, მოსული, დიდ ტა-
ნოვანი, ჰაეროვანი, შვენიერი. შესახედავი,
ბრძოლაში მაგარი და გამძლე. რადგან ტა-
შირს, ზურტაკეტს, ღბანისს და თრიალეთს
სელი და კანაფი მრავალი მოდიოდა, ისინი
აკეთებდენ სელისაგან ხადაგებს, სამოსლებსა,
იმის თესლისაგან ხდიდენ ზეთს, ჰკრეფდენ
მრავალს თაფლს და ჰყიდდენ სხვა ალაგებში,
ხევეთში და ტბებში იყო თევზი ურიცხვი,
რომლითაც იკვებებოდა ამ ქვეყნის მცხოვ-
რებლები და გაჰქონდათ სხვა საქართველოს
ნაწილშიაც. თევზს იჭერდენ ბადით, კონით
ფაცრით, ნეესკავით, საფიჩხულოთა და ოჩხითა;
აგრეთვე ნადირის სიმრავლისგამო ამ ქვეყნის
ერთი იყო ძალიან კარგი მონადირე.

ტაშირელებს რადგანც შეშა არ ჰქონდათ,

ხმარობდნ წივას: ისინი იყენენ სარწმუნოებით სომხები, ზნით და სიტყვა-პასუხით ქართველები. თუმცა კარგი ტანადები იყენენ, მაგრამ ომიანობაში გამოუცდელნი და მხდალნი იყენენ, ეცვათ გძელი ჩოხები და ბინძურათ, თითქოს ყოველი იმათგანი გაზეთილი ყოფილყოას.

აბოცელები იყენენ ძალიან მთიული ხალხი, ტანოვანნი და ბრძოლაში მამაცნი, მარჯვე და დაულალაენი, ეცვათ, როგორც ტაშირელებს; სჯულით იყენენ სომეხნი. თრიალეთის მცხოვრებნი იყენენ სარწმუნოებით მართლ-მადიდებელნი; ბრძოლაში ესენი კიდევ უფრო მხნენი და მარჯვენი იყენენ აბოცელებზე. ლორის ქვემოთ ბერთუჯის და ხრამის შესართავს მტკვრის გაყოლება სახლობდა ხალხი, ტანად მორჩილი, დაგვალული, შავი, თითქოს მომეტებული სრცხით შეწუხებულიყო და ბრძოლაში ვერ იყენენ გამოსადეგნი; მაგრამ მუშაობა ძალიან იცოდენ. მოჰყავდათ ბრინჯი, აბრეშუმი და ღვინო.

მიწა ძალიან კარგათ ჰქონდათ შემუშავებული სარწყავი არხებით და საკათუთრათ მიწის მომუშავე ხალხები იყვნენ.

შიდაქართლი, ანუ სამხრეთის
საქართველო.

რაც აქამომდე ავწერეთ თავიდან მოკიდებული, სულ იმ ქვეყნებს ეწოდება შიდაქართლი. შიდაქართლი არის ერთი გძელი და განიერი სერი, რომელსაც საზღვრავს სამხრეთით მცირე კავკასიის ქედი. ეს მთის კედელი იწყება შავი ზღვის სამხრით ტრაპიზონის მახლობლათ და აღმოსავლეთით, სადაც ბამბაკის წყალი ბერთუჯის მდინარეს შეუერთდება, იმის მახლობლათ გამოიღებს თხემალალს თოვლიან ტოტს, რომელიც გაეკვრება ბერთუჯის მარჯვენა კიდეზე და თავდება მტკვართან ხუნანის (*Киссу-кала*) მახლობლათ. ზემოხსენებული ქედის ნაწილები შავი ზღვიდან დაწყებული ესენი არიან: ბასიანის ანუ აზრუმის მთები, ყარსის ანუ

ჩალდირის მთები აზოვის გაყოლება, ირჯანის მთები (*Горы Кара Ахач и Безабдаиский Хребет*) და მცირე კავკასიის ტოტი ბერთუჯის მდინარის გაყოლება მტკვრამდის. ჩრდილოეთით საზღვრავს შიდა ქართლს აჭარისა და ახალციხის მთები შავიზღვიდგან დაწყებული, მერე ბორჯომის ხეობაში თითქოს ახალციხე-თრიალეთის მთები გამსკდარაო და გაუშვია შრი; ტკვა მერე წამოვა თრიალეთის ქედი აღმოსავლეთით და ჩადის დიდი გორის მთის ცხვირით მტკვარში მცხეთას. მცხეთიდან მოკიდებული ხუნანამდის (*Кызы-кала*) ჩრდილო-აღმოსავლეთით ჩაუდის მტკვარი. სამხრეთდასავლეთით შიდა ქართლს საზღვრავს შავი ზღვა ტრაპიზონიდან დაწყებული ბათუმის მთის ძირამდის, ანუ ჭოროხის სათავემდის. აქედგან სჩანს, რომ ეს დიდი სერი ჩრდილოეთით და სამხრით შეუვალია, რადგან საზღვრებათ აქვს მთის ქედები სიმაღლით საშუალო გამოანგარიშებით სამი ვერსი. აღმოსავლეთით და დასავლეთით ეს სერი თან და თან დაბლდება და თავ-

დება ერთის მხრით შავზღვის პირზე, მეორე
 მხრით მტკვრის ნაპირით. ამ ორი კუთხით
 თუმცა მიუდგება კაცი, მაგრამ თუ ვიწრო ხე-
 ობებით არ ავიდა სამცხე-ჯავახეთზე და თრი-
 ალეთსომხეთზე, სხვა გზა არ არის. მაგრამ
 ამ ხეობებში, როგორც მოვიხსენებთ, გზები
 ჩაკეტილია ციხეებით, რომელნიც ჩაყოლებიან
 მღინარეებს და ერთი ერთმანეთის წინა ბურ-
 ჯებათ გამხდარან. ძველათ ეს ქვეყანა გარეშე
 მტრისგან სრულებით მიუკარებელი იყო თვი-
 თონ კი ძალიან მოხერხებული ბილიკები და ბუ-
 რჯები ჰქონდა სხვაზე თავდასაცემათ. ის მზათ
 რსო, სამხრით გადაეშვა თავის შვილები მცირე
 აზიის ვაკეგორაზე და დაემორჩილებინა მთე-
 ლი მცირე აზია; ჩრდილოით დაჩერებოდა
 ახლანდელს ქართლ-კახეთის ქვეყნებს დიდი
 კავკასიის ქედამდის და თუ იმის გადაღმა მთათ-
 სავანეებს დაიჭერდა, მაშინ ყუბანამდის და
 თერგის შესართავადისაც არა დაუდგებოდა რა.
 მარლაც ძველათგან მოკიდებული მეთუთხმეტე
 საუკუნემდის ეს ხერი იყო საქართველოს

ერის ადგილ-სადგომი და განსაკუთრებული სამკვიდრებელი. სანამდის ამ სერიდგან არ გადაადგდეს ქართველები, მანამდის არც თვით-არსებობა დაკარგვიათ და არც ის იმედი, რომ კარგი შემთხვევის დროს მთელი კავკასი და მცირე აზიის ნაწილი ვანის და ურმიის ტბამდის იმისი იქნებოდა. სტრატეგიულათ ეს სერი იყო საქართველოს ქვეყნის ბურჯი და ქართველების სიმაგრე, იმისი ციხე, იმისი საბინადრო, იმისი აკვანი; სანამდის საქართველოს ერს ეს სამშობლოს ძირი ანუ საფუძველი არ წართმეოდა, მანამდის იმის თვითარსებობასაც არა დაეგვრებოდა; მაგრამ ვინც იმას ამ სერი-თგან გადაადგებდა, ჩამოყრიდა მტკვრის პირათ და გადარეკდა მტკვრისა და რიონის მეორე კიდეზე, — საცა ახლა ჩვენ ვართ, ქართლკახეთში და იმერეთში, — საქართველოს ერთი იმისი უნდა ყოფილიყო, იმას უნდა დამორჩილებოდა; ამიტომ რომ მტკვრის და რიონის მეორე კიდეზე საქართველოს ერთი ჩამწყვედულო იქნებოდა ორს მდინარის ხეობაში, მთე-

ბის ქედებზე კი გადმოდგებოდენ შემოსეული
 მტრები და იქიდგან გადმოსძახებდენ, უსმდაიდ-
 ღით, დაწყნარდით, მეტი რალა ღონე გაქვთ,
 ქედის ბურჯები გამოგაცალეთ, პირვანდელი
 მიწა-წყალი წაგართვით, იქიდგან აგყარეთ და
 მიათზე ჩვენ დაემკვიდრდითო. მართლაც საქარ-
 თველოს ერს ასე მოუვიდა. ახლა საქართველოს
 სძირითად მიწა-წყალზე დგანან თათრები,
 სომხები, მალაკნები, ოსმალთს ერი და ბერძნები.
 ქართველები თითო ოროლა კომლი აქა-იქ
 თუ სადმე ბუდობს ღრატოებში და კლდის
 კალთებში, თორემ სხუაგან აღარსად არიან ამ
 ქვეყანაში. ისინი ან აკლებულან, ან ოსმა-
 ლოს სარწმუნოება მიუღიათ და ან მტკვარსა
 და რიონს გაღმა ჩრდილოით გადასახლე-
 ბულან. საქართველოს ისტორიას თვა-
 ლი რომ გადაავლოს კაცმა ძველათგან მო-
 კიდებული მეთუთხმეტე საუკუნემდის, ქარ-
 თველთა საასპარეზო ალაგი, იმათი საუკეთე-
 სო ქვეყნები, თუ განათლებით, თუ სიმდიდ-
 რით, თუ სიმაგრით და ქვეყნის მორთულო-

ბით მხოლოდ თრიალეთის, აჭარისა და მცირე კავკასიის ქედებს შორის ყოფილა. თრიალეთ-სომხეთში, სამცხე-ჯავახეთში და ჭანეთში რომ ძვირფასი ისტორიული სახსოვრებია დარჩენილი, იმდენი არსად არ არის. ამ ალაგებზეა ვახტანგ-გორგასლანისა და თამარ მეფის სადგომების და სასახლეების ნანგრევები; აქ არის უზარმაზარი სახიზნი ქვაბები, კლდეებში გამოკვეთილი; აქ არის მშვენიერი ჩუქურთმით ნაგები ტაძრები და მრავალი სხვა და სხვა ბაღნარისა და წალკოტის ნაშტები. ბოლოვს ახლანდელს ბორჩალოვს მინდვრებზე და ხრამ-ბერთუჯის ხეობაში რომ არხებისა და სარწყავი მოწყობილობის ნაშთებია, იმდენი არსად არის. ეს პირველი სამკვიდრებელი ქართლის ერისა განიყოფება ბოლოლისა და შარვაშეთის მთების ქედებით ორ ნაწილათ: აღმოსავლეთის შიდა ქართლათ და დასავლეთის შიდაქართლათ. დასავლეთის შიდა ქართლი, ჯავახეთს დაოცხეს გარდა, უჭირავს ოსმალეთის სახელმწიფოს; აღმოსავლეთის შიდაქართლი

ვი ჩვენს მთავრობას, ამ ქამათ ძველს საქართველოს მკვიდრს მამულზე აი როგორი ხალხი ასხია; დასავლეთის შიდაქართლს ხალხი სარწმუნოებით თითქმის სულ მახმადიანები არიან, შთამოებით, ენით კი ქართველნი. აქ ამ ბოლოს თურქის ტომის ხალხი თანდათან უფრო შემოდის და ძლიერდება. აღმოსავლეთის შიდაქართლში არიან თრიალეთზე უკანაკნელი კამგრალიური აღწერით, ბერძნები-ოცდა ორი სოფელი სომხები—ათი სოფელი; თათრები—ხუთი სოფელი. მხოლოდ ორი სოფელია ისეთი, სადაც ქართველების მოსახლეები ცხოვრობენ სომხებთან და თათრებთან ერთად. ტაშირს, აბოცს და სომხეთს არის ოცდა ოთხი სოფელი, სადაც სახლობენ სომხები, ბერძნები და მალაკნები. აქვეა რუსის ჯარი ორ შტაბკვარტირაზე დაბინავებული ჯელალოღლუს და გერგერას.

მხოლოდ აღგეთის ხეობაში და სკვიროთის ხეობაში შცხეთამდის კიდევ არიან ქართველები. აქვე არის მანგლისისა და ალბუ-

ლალის (*Бѣлый ключ*) შტანბკვარტირა, ერთი შტაბ კვარტირაც ხრამს, წალკას მახლობლათ, არის დაბინაფებული. რუსის მთავრობამ ძალიან კარგათ იცის, თუ რა ბურჯია საქართველო-სათვის მცირეკავკასის სერი და ამიტომაც ამ ქვეყნებში დაუბინაფებია შტაბ-კვარტირებათ მომეტებული ნაწილი კავკასიის ჯარებისა? ახალცახიდგან მოკიდებული მტკვრამდე ექვს. შტაბ-კვარტირაა გამართული. გერგერის და ჯელალ ოღლუს შტაბ-კვარტირა ტაშირსა. დაბო-ცშია გამართული; აღბულაღისა (*Бѣлый ключ*) და მანგლისის შტაბ-კვარტირა აღგეთის ხეობაშია. ხრამის შტაბ-კვარტირა თრიალეთზე და ჩობურეთისა-ჯავახეთში

ახლანდელი გზები

შიდაქართლის ანუ სამხრეთის საქართველოს ნიადაგზე აქამდის ერთი შოხსეც არ არის გავლებული. ამ ქვეყანაში მხოლოდ ორი ფოჩტის გზა არის. ერთი თფილისიდგან გაივლის კოდს და მივა აღბულაღს (*Бѣлый ключ*), მეორე დაიწყება სურამიდგან მტკვრის

პირზე, მივა ახალციხეს და იქიდგან აბასტუმანს. სხვა გზები არიან ან ურმის, ან ცხენოსნის, რომელნიც მომეტებულ ნაწილათ თითქმის განუალნი არიან ზამთრით. ამათ შორის სტრატეგიული მნიშვნელობა აქვს გუმბრითგან (ალექსანდრეპოლი) წამოსულს გზას არპაჩაის ვიწრო ხეობის გაყოლება ახალქალაქამდის, იქიდგან შანგლისს და თბილისს. ამ ალექსანდრეპოლის საურმე გზით მიადგება კაცი ყარსის ციხეს. ამას გარდა ახალციხიდან ორი სხვა საურმე გზა გადადის ყარსამდის. მესამე საურმე სტრატეგიული გზა არდაანით და ოლთისით გადადის აზრუმს, მაგრამ ეს გზა სულ საურმე არ არის, აღაგალაგ ბილიკებია; მხოლოდ ცხენოსანს თუ შეუძლია გაეღა, თორემ ურემს არა. ამას გარდა თფილისიდან ალექსანდრეპოლს გადას ტაშირით ორი საურმე გზა. ერთი გზა კიდევ არის შესანიშნავი ახალციხიდან აბასტუმნით იმერეთს გადასასვლელი. ეს გზა საფორტე გზაა, გაივლის ბაღდადზე და ჩადის ქუთაისს. ამ გზას ახლა აკეთებენ შოხსით. დანარჩენი საურმე

გზები თფლისითგან მიდის ექვს სხვა და სხვა შტაბ-კვარტირას, რომელნიც ამ ქვეყნათ არიან ამათ გარდა არის მრავალი საცხენოსნე და საქვეითე გზა; მაგრამ სტრატელიულათ იმათ არავითარი მნიშვნელობა არა აქვთ, რადგან ჯარი ზედ ვერ გაივლის. ამ გზების განხილვითაც სჩანს, რომ ეს ქვეყანა იმდენათ მაგარი და შეუვალი ყოფილა, რომ აქამდისაც ვერ მოუხერხებიათ სამხედრო გზების გაყენა.

ის ტორიული დაყოფილება

სამხრეთის საქართველოსა.

ქართლის ცხოვრების მოთხრობით და ვახუშტის შესწავებით ძველათგანვე დასავლეთის შიდაქართლი გაიყოფებოდა ორ სამფლობელოთ: პირველი იყო ოძრაბოსის და იმის შთამომავლობისა: ამ სამფლობელოს შეადგენდა ოცხე, ლიგანი, შავშეთი, არტანუჯი, ფანასკერტი, ოლთისი და ტაო. ამასვე ეკუთვნოდნო გურია, მეორე სამფლობელო დაიმკვიდრაო ჯავახოსმა და იმისმა ჩამომავლობამ. ამ სამფლობელოს შეადგენდა ჯაუ-

ხეთი, ერუშეთი, კოლა და აბოცი; კლარჯეთი არ იყო ამ სამფლობელოებში მოტანებული; ის ფარნაოზმა დაიპყროვო. სულ ეს ცნობები ზეპირ გადმოცემითია. უფრო ნამდვილი ასე ვიცი, რომ ამ ქვეყნებში საქართველოს ერთ ხეობებათ იყო დაყოფილი და ხეობები განაგებდენ. როცა მეფობა შემოვიდა საქართველოში, მაშინ ხევის ბერების მაგიერათ თავადები იყვნენ და როცა საქართველო სამეფო გაძლიერდა, მასშემდეგ აქ იყო გამგებელათ დაყენებული მეფის ერისთავი, რომელსაც ეწოდებოდა ათაბაგი და თვითონ ქვეყანასაც სამცხესათაბაგო. მეთექვსმეტე საუკუნეში თავად-აზნაურობამ შინაური განხეთქილებისგამო დაიწყო ოსმალების მოპატიჟება. ხვანთქარმა მალე დაიპყრო ახალციხე, ათაბაგები გაყარა და ხალხს ძალა დაატანა გამაჰმადიანებაზე. მეცხრამეტე საუკუნეში რუსეთმა ისევ დაიპყრო ჯავახეთი და ოცხე: დანარჩენი აქამომდე ოსმალეთს უჭირავს და შეადგენს ოსმალეთის საქართველოს.

აღმოსავლეთის შიდაქართლი ძველათ-
 განვე გაიყოფებოდა ორ საერისთოთ: გარდა-
 ბანისა და გაჩიანისა. გარდაბანისა იყო მდი-
 ნარე ქციის სამხრით აბოციდგან მოკიდებუ-
 ლი მტკვრამდე. ამ საერისთოში მდებარებდა
 სომხითი, ტაშირი და ახლანდელი მულანლო,
 გაჩიანის საერისთოს შეადგენდა თრიალეთი.
 ქციახრამის ჩრდილოეთის გაყოლება თრია-
 ლეთის ქედის სამხრეთის ფერდი მცხეთამდის
 და იმის გამოყოლება ქცია-ხრამის მდინარემ-
 დის. შემდეგ როდესაც საქართველო მოუ-
 ძლურდა, მეთექვსმეტე საუკუნეში თათრის
 ხალხი მოაწვა ამ ქვეყანას. მტკვრის პირათ
 იაყუბყაენმა მოიყვანა ყაზახ ბოროლო და აქ
 დააბინავა, რომ სამულამოთ ფეხი მოემარე-
 ბინა. თვითონ ერისთავებისა და თავადების
 წყალობით შაჰბასმა ჩაიგდო ხელში ლორის
 ციხე, რომელირ იყო კარი ამ ქვეყნისა. ვა
 ხუშტი ამბობს: „ოდეს მიიღო შაბას იგი,
 იმის განზრახვით მიიღო, რამეთუ მექნებისო
 შესავალ-გამოსავალი ადვილათ ქართლსა ში-

ნა*. ამიერითგან შეიქნა საქართველოში მოსულ-
 ლი თათრის ელის მძლავრობა, ასე რომ ახლა
 თუმცა ეს ქვეყანა ისევ ჩვენს მთავრობას
 უჭირავს, მაგრამ საქართველოს ერის სამკვა-
 დრო მიწაწყა-ლზე ვხედავთ მხოლოდ თათრებს
 და სომხებს. ქართველის სახელს აქ ამჟა-
 მათ მხოლოდ ძველი ციხეებისა და საყდრების
 ნანგრევები მოგვაგონებენ, რომელნიც თავისი
 მწუხარე დანგრეული და დაღვრემილი სახით
 გვეუბნებიან: „ჩვენ ძველათ ვიყავით საქარ-
 თველოს ძირი ადგილმამული, მაგრამ უსინ-
 დისო ერისთევებმა და თავადობამ ჩაგვადო
 თარაქამა თათრების ხელში და აწ იხილეთ
 ჩვენი მდგომარეობა.

5 825
1873